

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ÁFRA JÁNOS
MÁDÁLINA AGOSTON
BALÁZS IMRE JÓZSEF
IOANA BOT
BRÍNZAN-ANTAL
CRISTINA
GIACOMO CASANOVA
CSEKE PÉTER
DÁVID GYULA
FECSKE CSABA
GÁLFALVI ÁGNES
HALMAI TAMÁS
JAKAB JÚLIA
KÁNYÁDI ANDRÁS
KESZEG ANNA
MÓZES HUBA
TÁRNOK ATTILA
TIBORI SZABÓ ZOLTÁN
VALLASEK JÚLIA
ZABÁN MÁRTA

11

IRODALMI HAGYATÉKOK,
ARCHÍVUMOK

III. FOLYAM
2021.
NOVEMBER

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXXII/11. • 2021. NOVEMBER

TARTALOM

ÁFRA JÁNOS • Visszhangzik hasából (<i>vers</i>)	3
DÁVID GYULA • Az írói hagyatékok helyzetéről és sorsáról a Szabédi Ház összefüggésében	5
IOANA BOT • Archívumokról és könyvekről. Ellenőrzött örvény-gyakorlat (<i>Kovács Péter Zoltán fordítása</i>)	12
MÁDÁLINA AGOSTON • A szerzői archívumok szerepe a kritikai hálózatok létrehozásában. A Jean Strabinski-hagyaték példája (<i>Kovács Péter Zoltán fordítása</i>)	20
BALÁZS IMRE JÓZSEF • Kántoresque: kutatási modellek, intézményes hátterek	25
JAKAB JÚLIA • Egy Kántor-hagyatékban talált dokumentumról. Újabb adalék a Kántor–Láng-irodalomtörténethez	30
HALMAI TAMÁS • A vad elpihen, Évek jegén, Olyan város (<i>versek</i>)	35
GIACOMO CASANOVA • A Soulé-levél (<i>Kányádi András fordítása</i>)	37
KÁNYÁDI ANDRÁS • Casanova kontra Voltaire. Fordítói jegyzet	44
ZABÁN MÁRTA • Közművelődési egyletek a nemzetépítés szolgálatában. Az aradi Kölcsey-egyesület 19. századi történetéből	47
TIBORI SZABÓ ZOLTÁN • Amit az előttünk járók ránk hagytak	55
BRÎNZAN-ANTAL CRISTINA • A Szabédi Ház hagyatékairól. Esettanulmány Bodor Pálról	59
GÁLFALVI ÁGNES • A rendszerváltás utáni romániai magyar könyvkiadás kérdései Dávid Gyula három írásában	64
FECSKE CSABA • Keresd a kulcsot, Vasárnap délután, Kerti party (<i>versek</i>)	71

■ HISTÓRIA

PÉTER DÁVID • Tanári kinevezések a Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karán	73
--	----

■ VILÁGABLAK

TÁRNOK ATTILA • Kortárs szerzők az indiai diaszpóra angol nyelvű regényirodalmában	84
--	----

■ MŰHELY

- CSEKE PÉTER • Szkülla és Kharübdisz között 90
MÓZES HUBA • Szövegszervező szórácscok 97

■ KÖZELKÉP

- KOZMA TAMÁS • Kórháznapló 100

■ TÉKA

- KESZEG ANNA • Diktátorok – pónilovon (*Sasszé*) 111
VALLASEK JÚLIA • A kortárs író. Miklós Bánffy: *The Enchanted Night* 115
TÓTH GÖDRI IRINGÓ • Hogy az 1848–1849-es forradalmat és szabadságharcot
és hőseit magunkénak érezzük... 118

■ ABSTRACTS

- 122

■ TÁMOGATÓINK NÉVSORA

- 127

■ KÉP

POKORNY ATTILA

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR

Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), KESZEG ANNA (társadalomtudományok), RIGÁN LÓRÁND (filozófia, a Korunk–Komp–Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT, Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON

■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS, POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC, TÁNCZOS VILMOS, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.

A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkársága, a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap, a bukaresti Művelődési Minisztérium, a Kolozs Megyei Tanács és az Amerikai Magyar Koalíció – Cultural Foundation for Transylvania

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; 0742-061-613; ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; <http://epa.oszk.hu/00400/00458>; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 100 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 06-303-539-724, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

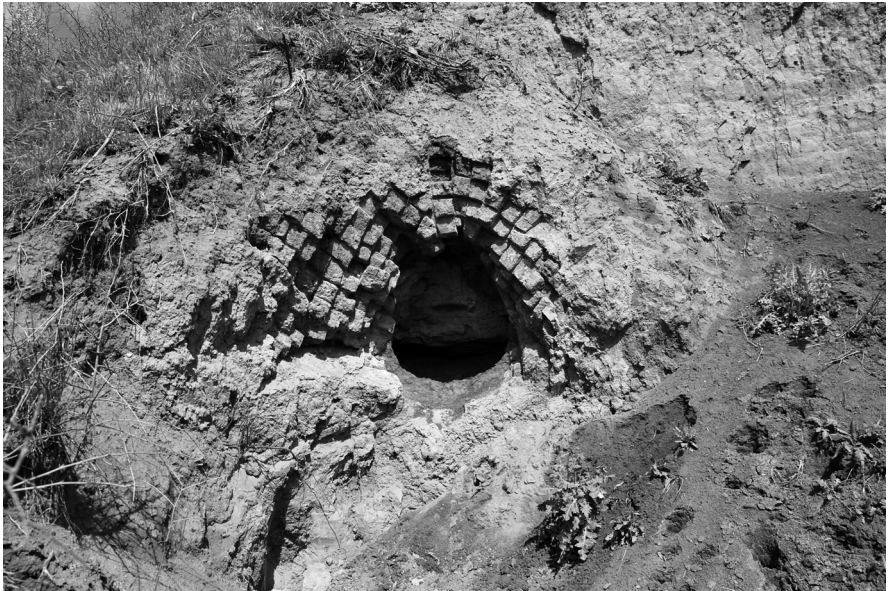
■ ISSN: 1222-8338

ÁFRA JÁNOS

Visszhangzik hasából

Emlékszel még a diavetítő zajára, a villódzó falra,
 ahogy a sötétben az ábrák megindultak rajta,
 emlékszel a fekete-fehér tévére és a szememre,
 amikor az animált figurákat először láttam
 egy színes képernyőn, mert hozta a mikulás, és lám,
 emlékszel a mozizásra, a fals hangú sárkányra,
 vajon emlékszel a mindent elnyelő fényre, anyám,
 és látod-e most, amire emlékezni nem lehet,
 ahogy úszik át a szó belém, miközben ég a képzelet,
 mellkasodból indulva, hangszáladat rezgetve,
 nyelved és ajkad ívein pattog, mielőtt kijutna a légre,
 aztán legördül a hídról a tároló legmélyére,
 zuhan a kiscigány, kacatostól esik be a fejbe,
 átrezeg a dobhártyán és a csontocskákon,
 rést üt az érdektelen tényeken, életem berepesztve,
 a semmiből jön, és aztán felfalja, amiben van öröm,
 magába omlasztja a mindenségbe széthányt
 tárgyakat, hogy a burjánzó képek tovább kavarg-
 hassanak, emlékszel, ahogy a zöldfülű kismackót őrzöm
 szorongatva, vagy a vakondra, aki ott díszelgett
 nyugtatólag a háziorvosi rendelő ajtaján, emlékszel
 a gombaházak közt taposó nagyorrú varázsló jaj-
 veszékelésére, a fából faragott, ornyúlós fiú hazudozására,
 vagy arra a vékony, szőke babára, akit levetkőztettünk
 az óvodában, és hogy milyen a bolygójáró kisherceg rózsája,
 a könyvre, amit apám adott, felkészítve az örök haldoklásra,
 emlékszel a kockásfülű rémre, a megépített harctérre,
 ahol összecsaptak a csokitojásból előbújt lények
 az alakváltó robotokkal, az egérrel babráló szerencsétlen
 macskára, és arra a lusta, narancssárga dögre,
 aki szövegbuborékokon át flegmán üzengetett nekem,
 a szupererős emberállatokra és állatemberekre
 emlékszel-e, a pókra, a denevérré, az origamiból hajtogatott
 darvak kamikaze repülésére, a légszemű tündérre,
 aki talán nem is történetből lépett elő, hanem egy repülő
 csészealj fényéből, emlékszel még a képes bibliai estimesékre,
 ahogy árad ránk a csoda, az óriást legyőző suhancra,
 a kútba dobott kistestvérre, aki belezuhant a királyságba,
 akiről azt hittem, én vagyok, de mégsem, emlékszel
 arra az ismétlődő álomra, ahol valaki színes örvénybe zuhan
 egy örökké újrajátszott sámáni vízióban, emlékszel-e
 még a kosárra, a babára, az átokverésre és az adományokra,

mondd, emlékszel a kitépelt nyelvű, toronysapkás
manók toprongyos ruhájára és szivárványt rejtő ékszer-
dobozukra, amiből előugrottak a szentanyák, vagy
ez csak egy újabb ötlet, kettő, három összehordva,
amit a szó vág a voltra, és már van, mert kifakadt e has-
falmetsző árulásban, emlékszel-e hát a borzongatón
bóbitás égre, meg a szorongató feledékenységre,
hogymi volt a mindenség nélkülünk, mielőtt a kiscsömböc
kigördült a semmi ajtaján, ebbe a csodára éhező,
ragadós világlásba, vagy eleve ő árasztotta szét
a földből lett és földbe vesző tömeget, annak minden
képzelt, mondott és térbe oltott, szótt alakjával,
és mi most is épp hasítjuk tovább végestelen hasát,
ezért van ez a fene nagy, bűzös felfordulás,
amiben nem talál végső helyet sem élő, sem holt,
mert egymást rágja úgyis, ami lesz, s ami volt.

DÁVID GYULA

AZ ÍRÓI HAGYATÉKOK HELYZETÉRŐL ÉS SORSÁRÓL A SZABÉDI HÁZ ÖSSZEFÜGGÉSÉBEN

■ Az írói hagyatékok problémakörével könyvkiadói pályám során 1970-ben, a Kriterion Könyvkiadó indulása évében kerültem testközelbe: szerkesztésre kaptam meg egy, a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság irathagyatékából Marosi Ildikó által összeállított kéziratot. A tárgy nem volt idegen tőlem, hiszen még 1953–1956 között Tolnai Lajos marosvásárhelyi éveit kutatva, találkoztam az általa 1876-ban alapított Társaság első éveinek történetére vonatkozó dokumentumokkal, Marosi Ildikó kézírata azonban számomra is újdonság volt, a leendő kötetbe foglalt levelek, dokumentumok ugyanis a Társaság utolsó főtítkárának, Sényi Lászlónak a hagyatékaként, az első világháború utáni időszak eseményeit tárták fel, s igen gazdag anyagot kínáltak, egyrészt a Trianon utáni erdélyi magyar irodalom történéseire, másrészt Marosvásárhely két világháború közötti – igencsak eseménydús – szellemi életére vonatkozólag.

A könyv aztán 1973-ban meg is jelent, s folytatása is lett: két év múlva megjelent a Gaál Gábor leveleit tartalmazó kötet, Kovács Erzsébet gondozásában, majd 1979-ben Marosi Ildikó egy újabb könyve, *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája*, s még abban az évben, Szabó Zsolt gondozásában Benedek Elek levelezésének első kötete is. Ezek után következett 1982-ben a Jancsó Elemér által őrzött Kuncz Aladár-hagyatékából az *Erdélyi Helikon* meghatározó személyiségének levelezése, 1984-ben pedig a Benedek Elek-levelezés második kötete.

Az 1989-et követő évek irodalmi hagyatékok jövőbeni sorsát is befolyásoló eseménye volt, hogy az 1990-es évek elején, az EMKE feltámasztása után egy olyan intézményt is sikerült létrehoznunk, amely már intézményesen vállalhatta fel az írói hagyatékok megőrzését, gondozását, közhasználatra bocsátását.

A sor azonban akkor nem folytatódhatott: az Erdélyi Fialatok (a folyóirat és a mozgalom) irathagyatékából Cseke Péter által 1986-ban sajtó alá rendezett, és teljesen kész kötetet a főhatóság bezúzásra rendelte, egy Dsida Jenő leveleit is tartalmazó, szintén Marosi Ildikó által összeállított kötetet és a Benedek Elek-levelezés harmadik kötetét, szintén felsőbb parancsra, még a kiadói tervből kidobatták. Aztán a nagyváradi nyomda egy eldugott raktárában megmenekült és az 1989-es változás után valóban megjelent az Erdélyi Fialatok-kötet, s nyomdába került és 1991–1992-ben meg is jelent a Dsida- és a Benedek Elek-kötet is. Sajnos a Gaál Gáborhoz írott leveleket tartalmazó – még Gaál Gáborné által előkészített s már a nyolcvanas években előkészületben lévő –, valamint a csupán tervbe vett, de még csírájában lévő Tompa László-, illetve Berde Mária-levelezések kötetek azóta is várják a munkára vállalkozó kötetgondozót.

Hogy ennyi izgalmas kiadói munka és vesződés után szívemhez nőtt az írói hagyatékok sorsa, azon talán nem lehet csodálkozni.

De nem csak érzelmi kötődésről van szó.

Ami ugyanis ezekben a levelezéskötetekben van, igen fontosnak bizonyult a két világháború közötti erdélyi magyar irodalom életének mélyebb ismerete szempontjából. Egyfelől a levelek, dokumentumok sok olyan adatot, eseményt őriztek meg, amelyek nélkül szegényebb lenne a korszakra vonatkozó irodalomismertünk, másrészt körvonalazódott belőlük egyfajta szubjektív irodalomtörténet: sok-sok évtized távolából beleérezhettünk az akkori irodalmi élet légkörébe, olykor nem egy mű születésének vagy későbbi sorsának, egyik-másik írói pálya alakulásának szempontjából meghatározó történések személyes motivációiba.

És nem volt kevés az a hozadék sem, amit a kötetek gondozói a levelekben említett személyek, események magyarázatoként a jegyzetekben nyújtottak. Túl a háttérismereten, magyarázatokon, ezekben a jegyzetekben el lehetett mondani olyan dolgokat, idézni lehetett olyan eseményeket, helyzeteket, amelyeknek egyébként sokszor még az említése is tilalom alá esett. Itt azonban elcsúsztak.

Ezt a könyvműfajt tehát a magunk erdélyi irodalmi öröksége hiteles képének kialakítása, fenntartása szempontjából is fontosnak éreztem.

Igy következett el az 1989-es fordulat, amely aztán nem csak az irodalmi hagyatékok kiadásában kínált új – és immár politikai korlátoktól mentes – lehetőséget.

A változások egyik pozitív hozadéka az lett, hogy az említett irodalmi dokumentumkötetek kijuthattak a nyilvánosság elé, majd melléjük új kiadványok sorakozhattak. A Marosi Ildikóval kialakult jó munkakapcsolat nyomán Molter Károly levelezésének 1995-ben, 2001-ben és 2006-ban megjelent, és az 1914–1937 évi leveleket tartalmazó három kötete (s utána az immár nyomdában lévő negyedik, egészen 1942-ig terjedő anyagával), s ugyancsak Marosi Ildikótól egy Bánffy Miklós életének utolsó, 1945–1950 közötti szakaszát levelekből, felesége naplójából és más forrásokból dokumentáló *Bánffy Miklós estéje*, aztán 2002-ben, illetve 2014-ben a Reményik Sándor hagyatékából ízelítőt nyújtó Reményik–Olosz Lajos-, illetve Reményik–Áprily-levelezés (Kiss-Olosz Klára, illetve Liktör Katalin gondozásában), Kós Károlynak az első világháború idején feleségéhez írott levelei (Benkő Samu előszavával, 2011), amelyekhez a Polis szerkesztőjeként nekem is közöm volt.

És bővíthető a sor más, hazai vagy magyarországi kiadóknál megjelent levelezéskötetekkel, mint amilyen a Cseke Péter gondozásában megjelent Jancsó Béla-levelezés három kötete (Kriterion, 2015, 2016, 2019), a Reményik legszűkebb baráti köréhez tartozó Lám Béla Hantz Lám Irén-gondozta levelezése (Stúdium,

2005), a Sas Péter által gondozott Kós Károly-levelezés (Mundus, Budapest, 2003) vagy Gáll Ernő levelezése (Napvilág–Komp-Press, 2009), hogy csak néhányat említsek, a teljesség igénye nélkül.

Az 1989-et követő évek másik, az irodalmi hagyatékok jövőbeni sorsát is befolyásoló eseménye volt, hogy az 1990-es évek elején, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület feltámasztása után egy olyan intézményt is sikerült létrehozunk, amely már intézményesen vállalhatta fel az írói hagyatékok megőrzését, gondozását, közhasználatra bocsátását. A kolozsvári Szabédi Házról van szó, amelyet 1996-ban Szabédi László nővére, Rózsika néni adományozott az EMKE-nek, azzal a céllal, hogy abban megőrizzük és ápoljuk a tragikus halált halt költő-tudós szellemi hagyatékát. Ennek birtokában aztán nemcsak a reánk bízottaknak igyekeztünk eleget tenni, hanem biztonságos gyűjtőhellyé kívántuk tenni más erdélyi/romániai magyar irodalmi hagyatékok számára is.

Gyűjtési és tárgykörét tekintve, hamar tisztázódott a Szabédi Ház feladatköre: Az EMKE és az EME között létrejött egy olyan megállapodás, amely szerint a már 1990-ben újjraalakult Erdélyi Múzeum-Egyesület, korábbi hivatásának megfelelően, újra befogadja az erdélyi múltra vonatkozó irat- és dokumentumállagokat, viszont mindazt, ami az 1918 utáni idők irodalomtörténetéhez kötődik, az EMKE a Szabédi Házba fogja begyűjteni és őrizni.

Mielőtt azonban az azóta eltelt közel 30 évből a Szabédi Házhoz kötődő eseményekre-eredményekre és gondokra rátérnék, fel kell idéznem azt a helyzetet, amely az irodalmi hagyatékok körül a diktatúra évtizedeiben uralkodott.

Köztudott, hogy egy ilyen hagyatékok – egy alkotó életének és munkájának sok mindentől összetevődő tárgyi emléke – mennyire helyigényes. Régebben közgyűjteményekbe (csak erdélyi viszonylatban beszélve: az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a Teleki Téka megőrzésébe) kerültek. 1948-ban azonban, nem sokkal a kommunista hatalomátvétel után, ezeket az intézményeket megszüntették, nem volt tehát hová adományozni az író vagy utódai által megőrzendőnek ítélt hagyatékokot. Ugyanakkor a háború utáni lakásviszonyok között külön gond volt az utódok, örökösök számára már csak a tárolásuk is, nem beszélve az elengedhetetlen állagmegőrzési feltételektől.

A másik gond politikai természetű volt: ezekben a hagyatékokban lehettek (sőt voltak is) olyan anyagok, amelyek iránt különös érdeklődést tanúsított a Securitate, s nem egy esetben, ha illetéktelenek hozzáférhettek, az a megőrzőre nézve akár még a szabadságát is veszélyeztető következményekkel járt. Ez a kettős fenyegetettség eredményezett olyan szélsőséges lépéseket, amikor például egyik ismert írónk teljes hagyatékát halála után a tengeren túlról hazalátogató fia az udvarra kihordva benzinnel leöntötte és elégette, vagy amikor egy „tiltott” tartalmú anyagok után „kutakodó” könyvtári alkalmazott feljelentése nyomán az oda került hagyatékok befogadó könyvtárat teljes egészében a belügyi szervek leltározásának vetettek alá – a következményt bárki elképzelheti.

Érthető volt tehát, hogy a diktatúra utolsó időszakában fontos írói hagyatékok számára olykor már maga a szerző keresett védeltséget, annak legjavát külföldre juttatva, ahol aztán átvészelte ugyan a „zord időt”, de ahol nem egynek nyoma veszett, vagy legalábbis mai lelőhelye nem publikus. Olyan értesüléseim is vannak, hogy némely hagyatéktörödékek a piacra kerültek, ahonnan magángyűjtők vásárolták fel azokat. Az ilyen anyagoknak aztán jó időre nyoma vész.

Ennek a helyzetnek az ismeretében, úgy gondolom, nagy szükség lenne rá, hogy végre számba vevődjék: hazai és magyarországi közgyűjteményekben hol

és milyen erdélyi irodalmi dokumentumanyagot őriznek, s azok milyen módon kezeltek, és miképp kutathatók. Egy ilyen ölelésű katalógus igen jó szolgálatot tenne az újabb kutatásoknak is, s nagy segítséget nyújtana a kutatóknak.

És most térjek vissza a Szabédi Házhoz, amelyet már 1998-ban átadott az EMKE elgondolt rendeltetésének, de amely tulajdonképpen csak egy 2005–2007 között lezajlott nagyobb szabású renoválás-átalakítás után kezdte betölteni elgondolt szerepét.

Mindenekelőtt sor került arra, hogy 1997 nyarán körlevéllel fordultunk 68 elhunyt író örököseihez, illetve idősebb, élő írókhoz (ma is őrzöm a névsorukat), magunkat ajánlva és tájékoztatva a megkeresetteket szándékunkról és a megőrzés körülményeiről-feltételeiről.

A 68 levélre egyetlen válasz sem érkezett.

Tudomásul kellett vennünk, hogy ez a „bürokrata” módszer hatástalan. S ez a kudarc vezetett el annak felismerésére, hogy a bizalmatlanság nagyobb, mint amekkorának elképzeltük, és hogy a bizalmatlanságnak ezt a falát más módszerekkel – személyes kapcsolatokkal és garanciával – lehet csak átlépni.

Közben azonban sajnos támadt egy nem várt visszhang: Miután személyes kapcsolataink révén a Szabédi Házba került Méliusz József, Balogh Edgár, Nagy István, Kacsó Sándor magánkönyvtára (számos irodalomtörténeti értékű dedikált könyvvel), ennek hírére a sajtóban kitértek, hogy mi a Szabédi Házban „a kommunista múltat” kívánjuk őrizni és átmenteni. Persze válaszoltam a rosszhiszemű félremagyarázásra, s miután időközben Kántor Lajos a kezdeményezésére és szervezésében beindult Szabédi Napok keretében egy alkalommal tárgyául tűzte ki az irodalmi hagyatékok kérdését, a félreértés tisztázódott. De nyilván ez sem hatott kedvezően az indulás éveiben.

Akkor már megvolt a Szabédi László bútoraival és tárgyaival berendezett utcai „emlékszoba”, s más funkciót is kapott a Szabédi Ház: miután ugyanis a *Romániai magyar irodalmi lexikon*nak a tilalom alól kiszabadult, különben 1983 óta készen álló második kötete 1991-ben megjelent, a további kötetek előkészítését, a lexikon „főszerkesztői” titulusával együtt, Balogh Edgár ünnepélyesen reám testálta. Az 1994-ben megjelent harmadik kötet anyagának nagyobb részét már egy, az időközben elhunytakat pótló, kibővített munkaközösség hordta össze, a negyedik (2002-ben megjelent), majd az ötödik (2010-re elkészült) kötet előkészítésébe, szócikkeinek megírásába pedig már egy új, többnyire fiatalokból toborzott közösség is felsorakozott: Ábrahám Iza, Gyárfás Zsuzsa, Szilágyi N. Zsuzsa, majd Bartha Katalin Ágnes, Bodó Kinga, Farkas Wellmann Éva, Fischer Lilla, Lőrincz Kinga és Seres Zsófia. Ez a lexikon-műhely ütött tanyát a Szabédi Ház keretében és helyszínén, egy önmagában is értékes dokumentációra és az oda – részben saját könyvtárainkból – összehordott kézikönyvekre is támaszkodva. A rendre megjelent lexikon-kötetekhez összegyűlt nyersanyag pedig jelenleg a Szabédi Házban rendelkezésre áll a lexikon egy új – immár számítógépes feldolgozású – bővített kiadása számára.

A ránk bízott hagyatékok közben szerencsére gyarapodtak. Hogy miként, arról részletes képet nyújtanak az EMKE évi elnöki jelentései, valamint a Szabédi Ház gyűjteményei körüli teendők felelősévé lett Bartha Katalin Ágnesnek néhány évvel ezelőtt, 2014-ben, a *Művelődésben* közölt, jól dokumentált helyzetképe. Ebből iktatok ide néhány idézetet:

„A törzsanyagot Szabédi László kéziratok hagyatéka képezte. Ehhez járultak Balogh Edgár (1996), Méliusz József (1998), Kacsó Sándor töredékes (1999),

Nagy István (2002), Engel Károly (2002) írók magánkönyvtárai. Ezzel párhuzamosan töredékes, illetve teljesebb kéziratgyűjteményekkel bővült az állomány: Nagy István, Engel Károly, E. Szabó Ilona, Méliusz József, Gaál Gábor, Reményik Sándor, Török Enyingi Sándor, Muzsnay Magdolna (2005) kéziratokat és egyéb dokumentumokat tartalmazó gyűjteményei, valamint a Kriterion Kiadó kolozsvári fiókjának irattára.”¹

„Az átépítés után a gyűjtemény tovább gyarapodott: Nagy Ilona (1919–2007) népi/munkásíró (2007), Domokos Géza (1928–2007) író, kiadóigazgató, politikus (2008), Balogh Dezső (1930–1999) nyelvész, tankönyvíró, egyetemi oktató (2010), Asztalos István (1909–1960) író, publicista (2011), Lőrinczi László (1919–2011) költő, író, műfordító, szerkesztő (2011) hagyatéka egy részével. Kötő József az erdélyi médiákban közzétett 2008. évi felhívásának eredményeképpen néhány színháztörténeti jelentőségű anyag is bekerült, ha úgy tetszik, az enyészettől megmenekült, ilyen a Jódy Károly (1899–?) két világháború közötti erdélyi színikazgató hagyatéka (2008). Ez évben Senkálsczyk Endre (1914–2014) színművész könyvtárával, kéziratokat és egyéb dokumentumokat tartalmazó gyűjteményeivel gazdagodott az Emlékház.”²

„A Kézirattár az egyes kézirattári, illetve más jellegű dokumentumok (vizuális, audio anyag) provenienciája elvű megoszlása a következőképpen tevődik össze: 1. Engel Károly – 55 doboz; 2. E. Szabó Ilona – 17 doboz; 3. Nagy István – 21 doboz; 4. Szabédi László – 38 doboz; 5. Török Enyingi Sándor – 5 doboz; 6. Reményik Sándor – 3 doboz; 7. Méliusz József – 8 doboz; 8. Gaál Gábor – kb. 8 doboz; 9. Kriterion Kiadó kolozsvári szerk. irattára – 80 doboz; 10. Muzsnay Magdolna – 59 doboz; 11. Domokos Géza – 92 doboz; 12. Kiss Manyi – 4 doboz; 13. Jódy Károly – 1 doboz; 14. Nagy Ilona – 6 doboz; 15. Balogh Dezső – 4 doboz; 16. Asztalos István – 3 doboz; 17. Lőrinczi László – 4 doboz; 18. Senkálsczyk Endre – kb. 15 doboz. (A savmentes dobozok mérete többnyire 12 x 24 cm-es.)

Ezek közül nincs feldolgozva Gaál Gábor, Muzsnay Magda, Nagy Ilona, Jódy Károly, Kiss Manyi, Senkálsczyk Endre hagyatéka. Az E. Szabó Ilonáé (20 százalékos) és a Kriterion irattár (fotótár!) 80 százalékos részben feldolgozott.”³

„...a könyvtárak jegyzékei mellett jó néhány kéziratot hagyatéka is elérhető az intézmény honlapjáról. Ennek is köszönhető az utóbbi időszak néhány jelentős kutatási eredménye, melyeket a Kézirattár anyagai is segítettek. Pusztán néhány kutató nevével és a hagyatékokkal jelezném ezeket az eredményeket: Dávid Gyula (Domokos Géza hagyatéka, Kriterion Kiadó kolozsvári szerkesztőségének irattára), Kántor Lajos (Szabédi László, Domokos Géza hagyatéka), György Péter (Szabédi László hagyatéka), Margittai Gábor (Lőrinczi László hagyatéka), Egyed Emese (Engel Károly hagyatéka), Kötő József (Engel Károly, Szabédi László hagyatéka), Rezi Elek (Szabédi László hagyatéka), T. Szabó Levente (Engel Károly hagyatéka), Berki Tímea (Engel Károly hagyatéka), Bartha Katalin Ágnes (Szabédi László hagyatéka, Kriterion Kiadó kolozsvári szerkesztőségének irattára, Domokos Géza hagyatéka).”⁴

És még egy, a jelenlegi helyzet ismerete szempontjából nem mellékes körülményre rávilágító idézet:

„Az anyagmennyiség és a tér tekintetében most, 2014-ben újra hasonló helyzet áll fenn, mint 2005-ben. Raktár-helyiség híján akadályokba ütközik a munka, újabb hagyatékok befogadása nehezzé válik, nem beszélve az igencsak jelentős irodalmi vonatkozású tárgyi emlékek, relikviák és művészeti alkotások befogadásáról, amelyek muzeális célokat elégíthetnének ki.”⁵

Mindezek ismeretében én itt most csak néhány kiegészítéssel, tanulsággal szolgálnék.

Már az első években körvonalazódott, hogy a vállalt munkának komoly feltételei vannak.

Mindenekelőtt – erről már szoltam – szükség van arra, hogy bizalmat ébresztő jó kapcsolat alakuljon ki a Szabédi Házban dolgozók és a hagyatékok jelenlegi őrzői között, hiszen a hagyatékok begyűjtése és ezáltal a jövő számára való megmentése közös érdek.

Aztán mivel a begyűjtött anyagok legnagyobb része legfeljebb summás leltárral kerül a Szabédi Házba, feltétlenül szükség van arra, hogy a hagyatékok részletekbe menő leltározásra s digitalizálásra kerüljenek, hogy hozzáférhetők legyenek a kutatás számára.

Ugyancsak a Szabédi Ház feladatai közé tartozik a bekerült anyag feldolgozása s ezáltal visszajuttatása a szélesebb körű nyilvánossághoz. Ehhez a Kántor Lajos által kezdeményezett és évről évre megszervezett (jelenleg már harmincadik kiadásnál tartó) Szabédi Napok keretében kínálkozó lehetőségek mellett fontos az is, hogy rendre-rendre sor kerüljön az itt őrzött anyag tudományos közleményekbe és kötetekbe rendezésére, kiadására. Az elmúlt két évtizedben néhány ilyen adatközlő tanulmány, önálló kiadvány meg is jelent, azok fogadtatása nyomatékossítja a hagyatékokkal való effajta munka hasznát és szükségességét.

És végül szükség van arra, hogy a kolozsvári egyetemen tanuló fiatalokkal napi kapcsolatot sikerüljön kialakítani, annak érdekében, hogy megismerjék az itt folyó munkát, s adott esetben mesteri dolgozatukhoz vagy doktori disszertációjukhoz a témát innen választva, a kutatott anyagnak nagyobb nyilvánosságot biztosítsanak. Arról nem is beszélve, hogy bekapcsolódásuk a jövő nemzedékből kikerülő szakkutatók kinevelése szempontjából is fontos. Ez a diákkori kapcsolat viszont akkor lehet eredményes – és a fiatal kutatókat vonzó –, ha maga az itt folyó munka fogja vonzani őket.

Sajnos az eltelt húsz év alatt sem sikerült elérnünk azt, hogy e sokféle feladathoz biztosítva legyenek a személyi feltételek.

Ami pedig a férőhelygondokat illeti, két évvel ezelőtt, az EMKE hatalmi úton történt megszüntetését megelőző utolsó elnöke, Sándor József emléktáblájának felavatásával egy időben ígéretet kaptunk arra, hogy az EMKE országos elnöki irodája is megfelelő helyiséget kap a Magyar utca 1. szám alatti épületben, ahol az elnöki iroda Sándor József idején még működött. Ez az ígéret azóta valósággá lett, s az EMKE elnöki irodája átköltözhet, a Szabédi Ház tehát újra képes lesz nemcsak arra, hogy befogadjon újabb írói hagyatékokat, hanem arra is, hogy megfelelő helyet biztosítson a kutatók helybeli munkája számára.

Mindezeken túl van még egy gond, amely a Szabédi Házban őrzött hagyatékokkal való munkát hátráltatja. Az elvárásokból következő többletmunka anyagi háttérét ugyanis a Szabédi Ház is, mint annyi más intézmény, jelenleg pályázatokból próbálja biztosítani.

Ezzel viszont egy külön problémához, a jelenlegi finanszírozási rendszerhez érkezünk el. Ahhoz a rendszerhez, amely a kultúra és a tudomány területén számos feladat megvalósítását pályázatfüggővé teszi, intézmények egész sorát kényszerítve arra, hogy munkájuk távlati megtervezése és megszervezése helyett pályázatról pályázatra araszolgassanak egy – jó esetben kitűzött – cél felé. Holott a hatékony munkának egyik alapfeltétele a folytonosság, ami – bizonyos, nagyon szerény kereteken túl – épp emiatt a „támogatási” rendszer miatt nem biztosítható.

Egyébként ez a rendszer a most formálódó tudományos munkatársakra sincs jó hatással, hozzászoktatja ugyanis őket ahhoz, hogy távlati tervek és egy tudományos pályát megalapozó témaválasztás helyett támogatásra esélyesnek tűnő pályázatról pályázatra vonszolják magukat a megélhetés bizonytalan mezején.

Arról most nem is beszélek, hogy a pályázatok elbírálása olykor mennyire alá van rendelve az illető területen kívüli szempontoknak, támogatói ötleteknek, elvárásoknak, érdekeknek.

Nem tudom, hogy azok közül, akiknek a fent elmondottak kapcsán a döntés a kezében van, kihez jutnak el az elmondottak, s hogy ki veszi magának azt a fardságot, hogy elgondolkozva rajtuk, lépjen is a hatékonyabb munkát biztosító döntés irányába.

Az azonban biztos, hogy a fentiekben körvonalazott feladatok vállalása és teljesítése nélkül a Szabédi Házban ma őrzött anyag halott leltári tárgy lesz, ahelyett, hogy irodalmi múltunk teljesebb és hitelesebb megismerését szolgálná.

■ JEGYZETEK

1. Bartha Katalin Ágnes: *Írói, alkotói magángyűjtemények a kolozsvári Szabédi Emlékházban*. Művelődés 2014/7. 21.
2. Uo.
3. Uo.
4. Uo. 22.
5. Uo. 21.

ARCHÍVUMOKRÓL ÉS KÖNYVEKRŐL

Ellenőrzött örvény-gyakorlat

„Les bibliothèques et les musées possèdent bien plus de trésors qu’ils ne peuvent en montrer. Ils regorgent, débordent de ce que l’homme y entrepose: les traces de son passé, de sa science, de son industrie et de ses arts. [...] Confinés dans des environnements tenus discrets, tous ces objets sauvegardés composent des réserves de plus en plus vastes et intrigantes, aux structures architecturales à la fois feutrées et fantastiques. C’est le milieu connu des chercheurs, des spécialistes, mais ces lieux sont ignorés du public. Pourtant, je le sais, chacun aimerait pouvoir les arpenter, car tout acela est fondamentalement à nous, tout acela nous concerne depuis toujours, tout cela nous constitue...”

ALAIN HUMEROSE¹

... mint irodalomtörté-
nész nem hagyhatom
figyelmen kívül azt a
lehetőséget, melyet az
ilyen gyűjtemények
nyújtanak a kutatók
számára egy-egy kvan-
titatív eszmetörténeti
kutatás számára.
Egy olyan kutatás
számára, mely a
„kulturális ellenállás”
körülményeit és doku-
mentumait vizsgálná...

Több mint tíz éve tanulmányozom a kilencvenes években korán elhunyt, román és összehasonlító irodalmat oktató kolozsvári tanárházaspár, Ioana és Liviu Petrescu családi hagyatékát, melyet jelenleg a kolozsvári Octavian Goga Megyei Könyvtár őriz, miután az magántulajdonból állami tulajdonba került. Jelen írásban a mellett szeretnék érvelni, hogy miért szükséges az efféle (a kommunizmus alatt élt román értelmiségi családok volt tulajdonát képező) magánkönyvtárakat és archívumokat megóvni az enyészettől, s arra is kitérnék, mily módon lehet végrehajtani ezt az értékmentést. Az efféle hagyatékok, közkézbe kerülvén, az irodalomtörténet izgalmas témáivá válhatnak. Meggyőződésem, hogy e hagyatékok segítségével felvázolhatjuk mind a hatalommal szembeni ellenállás különböző módozatait, különböző olvasásmódokat, alkotói műhelyek működését, irodalmi eszmék vándorlását, mind akár a romániai kommunizmussal szembeni úgynevezett „kulturális ellenállás” szempontjából releváns magánéleti vonatkozásokat. Sőt az ilyen típusú archívumok beemelése az irodalomtörténet által vizsgált témák közé éppenséggel az irodalomtörténet tárgyára való reflexiót – s ennek következményeként magát az új, kortárs irodalomtörténetet – gazdagítja.

Ioana és Liviu Petrescu családi archívuma (mely tartalmazza még Ioana Em. Petrescu édesapjának, Dimitrie Popovici-nak, az 1952-

ben fiatalon elhunyt, nagyszerű kolozsvári egyetemi tanárnak a személyes archívumát és könyvtárát is) 1999-ben, jogi örökösök híján került a román állam tulajdonába, Liviu Petrescunak, a család utolsó tagjának halála után. Egy (még megíratlan történetű) bírósági tárgyalást követően a hagyaték 2002-ben a kolozsvári Octavian Goga Megyei Könyvtár tulajdonába került mint „könyv- és dokumentumhagyaték”. A „jelentéktelen iratokat” (melyek a magánkönyvtár és a kézirat-hagyaték mellett még a lakásban voltak) a leltározást végző kolozsvári jegyző makacssága mentette meg szerencsés módon az enyészettől, miután az állam szerette volna „kitakarítani” ezeket a Petrescu házaspár monostori, szocialista jellegű tömbházlakásából. Ezek után a megyei könyvtár akkori igazgatójának, Traian Bradnak (a Petrescu házaspár egykori diákjának) a bölcsessége révén sikerült elérni, hogy – a későbbi látogatók által *Popovici–Petrescu-hagyaték*nek nevezett – archívum *in situ* kerüljön megőrzésre a könyvtár egy különgyűjteményeként a házaspár lakásában. Az archívumot jelenleg filológusok, kutatók, doktorandusok és mesterképzésben részt vevő hallgatók tanulmányozzák e tanulmány szerzőjének koordinálása alatt.

Az első felvetendő kérdés bárki számára az lehet: „Mit tartalmaz a hagyaték?” A kevésbé érdekesítő felszín alatt – mintegy azon közhely alátámasztásaképp, mely szerint a látszat csal – egy efféle, évszázadosnál hosszabb múltú kétgenerációs értelmiségi család által a magánlevelek és jelentős dokumentumok maradtak megőrzésével összegyűjtött archívumban igazi kincseire lelhetünk... a történelemnek: az irodalomtörténetnek, az élettörténetnek, az eszme- és ideológiatörténetnek, a kolozsvári egyetem történetének kincseire. És a felsorolást még folytathatnánk, hiszen egy ilyen hagyaték anyaga tökéletesen példázza, mit jelent „szétszalazni” valamit, végtelen számú apróbb történetre bontani a nagybetűs Történelmet. Ám ezen apró történetek másodrendűségének nem szabad megtevesztenie a kutatót – a következőkben épp a kis történetek jelentőségéről lesz ugyanis szó.

A filológus szeme nyilván először a kéziratokat veszi észre: kiadott és kiadatlan tanulmányok, egyetemi előadások, megíratlan könyvek tervei. Ezek legtöbbször publikálásra érdemes a szerzők mindegyike esetében. Személy szerint, mióta a hagyatékot tanulmányozom, Ioana Em. Petrescu műveit volt módomban gondolni, melyek a Casa Cârții de Știință kiadónál jelentek meg. Az archívum továbbá lehetőséget nyújtott bizonyos kiadatlan kéziratok nyilvánossá tételére, a szerző életében kiadott kötetek kiegészítésére, valamint az irodalmi eszmék kommunizmus alatti körforgásának szentelt kutatások megkezdésére is, melyekről az alábbiakban felsorolt kötetek bevezető tanulmányai adnak számot: *Studii de literatură română și comparată* (Román és összehasonlító irodalomtudományi tanulmányok) (2005), *Ion Barbu și poezia postmodernismului* (Ion Barbu és a posztmodern poétikája) (2006), *Studii eminesciene* (Eminescu-tanulmányok) (2009²), *Studii despre Ion Budai-Deleanu* (Tanulmányok Ion Budai-Deleanuról) (2011), *Configurații* (Konfigurációk) (2015). Dimitrie Popovici és Liviu Petrescu írásainak esetében a fent leírt munka még várat magára.

A kéziratok mellett az archívum családi és személyes iratokat is tartalmaz, mind az említett három személy, mind családjuk részéről. A fényképekkel együtt e dokumentumok képesek feleleveníteni egy erdélyi és regáti román család évszázadnál hosszabb történetét, hivatalos dokumentumok valamint személyes jegyzetek és iratok tömkelegéből megalkotva azon élettörténetek mozaikját, melyeket a nagybetűs történelemnek feladatul adatott önmaga narratívájába visszailleszteni.

Ott van még ezen kívül az a hatalmas mennyiségű levelezés, amely a Petrescu házaspár mindkét tagjának „semmit sem dobunk el” alapelve mentén halmozódott fel, a házaspár ugyanis mindent archivált (később az Octavian Goga Megyei Könyvtár által az iratok eleve teljes katalógusa alapján végrehajtott szakszerű archiválás is elősegítette a kutatók munkáját). A magán- és hivatalos levelezés közel egy teljes évszázadot fog át (Dimitrie Popovici 1902-ben született, míg a család utolsó tagja, Liviu Petrescu 1999-ben hunyt el), s nemcsak irodalmi személyiségeket találunk a levelező felek között (mint azt a házaspár foglalkozása indokolná), de (baráti és informális) közösségeket és hálózatokat szervező embereket is, akikkel vagy tudományos és irodalmi projektekben működnek együtt, vagy saját életükről vallanak egymásnak levelezésük révén. Leveleik sokszor párhuzamos, a kommunista jelen sorompóit megkerülő valóságok termékei. E valóságépítés közben a levelek a levélíró énjét is megalkotják – ezt bizonyítja a korpusz legfontosabb része, a Ioana és Liviu Petrescu által életük során váltott levelek, melyeket Mirela Tomoiogă szerkesztett köteté.³ Amint a szerkesztő megjegyzi: „A levélkorpusz jelentősége elsősorban történeti és dokumentarista jellegű, ám társadalomlélektani szempontból is kiemelkedő, hiszen két 20. századi román értelmiségi mentalitására reflektál, akik belföldön és külföldön is utaznak, s akik ebben az időszakban válnak fiatal kutatóvá (a kolozsvári Bölcsészettudományi Kar Román irodalomtudományi, valamint Összehasonlító irodalomtudományi tanszékének tanársegédeivé). A levelek közös tulajdonsága, mely ilyen szempontból nem függ megírásuk időpontjától, az irodalmi jelleg, a felek ugyanis átlépi a biografizmus kereteit, s akaratlanul is átcsúsznak későbbi írásaik vázlatos gondolatmeneteibe, melyek születésénél így mi is közvetlenül asszisztálhatunk.”⁴

Több, mint nyilvánvaló az efféle levélkorpuszok irodalomtörténeti jelentőségének mértéke: „A levélírók megírják egymásnak, mit olvasnak, milyen értelmezésekbe bocsátkoznak egy-egy szöveg kapcsán, közös olvasásra invitálják egymást, vagy könyvet vásárolni, folyóiratokat felkutatni stb., s így a levelezés sokszor egy korszak egyfajta értelmiségi naplójává is válik, mely nagyszerű segítséggül szolgál azon kutató számára, aki az »alkotót és alkotását« szeretné kontextualizálni.”⁵ Egyébiránt maga a korpusz szerkesztője is felhasználta e levelezést *O poetică a corespondenței intime în literatura română a secolului al XX-lea* (A magánlevél poétikája a 20. század román irodalmában, 2012) című kötetének esettanulmányaként.

Habár úgy tűnhet, kimerítettük a „kiadandó (archív) dokumentumok” klasszikus kategóriáját, nincs itt vége a hagyatékban őrzött (komoly dokumentumértékkel rendelkező) iratok listájának. Ugyanis a fentebb említett iratokhoz hozzáadódnak még (mindhárom szerző részéről) az „olvasmányok és olvasmányjegyzetek”: jegyzetek és összefoglalók olyan könyvekről, melyek nem voltak meg a házaspár magánkönyvtárában; egyéb sokszorosítási eszköz hiányában kézzel (részben vagy egészben) lemásolt könyvek, melyek érdekelték őket, vagy melyekről úgy gondolták, későbbi írásaik tekintetében még hasznosnak bizonyulhatnak. Legtöbbször e gyakorlat az olvasó-másoló széljegyzeteivel társult, melyek értelmezik is a másolt vagy kivonatolt szöveget; az ilyen könyvmásolatok-kivonatok megmutatják azt is, hogyan születik meg egy-egy ötlet, vagy épp hogyan vándorol át egyik könyvből a másikba, egyik lélektől a másikig. Csatlakozik még e jegyzetekhez egy másik, különleges csoport is: a levélpiszkozatok, bolti rendelések vagy olyan jegyzetek, melyek arról tanúskodnak, milyen

erőfeszítések árán vásárolt meg vagy olvasott el egy-egy könyvet az említett három személy valamelyike. Egyes dokumentumok könyvkölcsönzésekről tanúskodnak, és arra a magánjellegű könyvterjesztési hálózatra engednek rálátást, mely főként a közkönyvtárak hiányossága és a hatalom könyvek feletti kontrollja miatt alakult ki a kommunizmus ideje alatt. Fontos részét képezik e dokumentumoknak azok az iratok, melyek azt bizonyítják, hogy Ioana és Liviu Petrescu olyan diákoknak kölcsönöztek könyveket, akikkel kivételezett oktatói-tanítványi kapcsolatot ápoltak: az ilyen esetekben a könyv nem csupán információ hordozójává, de egyfajta szimbolikus befektetés tárgyává is válik, mely önálló, hierarchikus és funkcionális közösségi hálózatokat képes kialakítani.

És persze a lemásolt, aprólékosan kivonatolt könyveken, a megszállott pontossággal beírt oldalszámjelöléssel ellátott jegyzeteken kívül ott van még... maga a könyvtár. A könyvek óriási gyűjteménye, melynek katalógusa a www.bjc.ro oldalon böngészhető.

E könyvek elsősorban önmagukban érdekesek, mint egy 1934 és 1999 között létrehozott, román és nemzetközi irodalom terén igen gazdag magánkönyvtár „leltárja”. Sok kötet ritkaságnak számít a posztkommunista időszakban, amikor a közkönyvtárak a fél évszázadnyi szellemi kontrollt gyakorló állami hatalom által „megtisztított” (cenzúrázott, hiányos) gyűjteményekkel gazdálkodhatnak. D. Popovici például 1932-ben, franciaországi diákságának ideje alatt kortárs francia nyelvű könyveket hozott haza, melyek az idők során bibliofil raritássá váltak, különösen Romániában. Ugyanő, a román felvilágosodás és preromantika iránti érdeklődésétől hajtva, régi román könyveket is vásárolt, melyek a közkönyvtárakban ma is nehezen fellelhetőnek számítanak. A két világháború közötti időszakban Popovici, mint minden más értelmiségi, olyan román könyveket és folyóiratokat is vásárolt, melyeket később, a kommunizmus alatt kivontak a közkönyvtárakból, s melyek itt sértetlenül túléltek – úgy, mint például a *Revista Fundațiilor Regale* kollekciója. A Popovici–Petrescu-féle könyvtár számos kötetének ritkasága ezen művek közkönyvtárbeli sorsához köthető a kommunista időszakban.

Nyilván egy mai közkönyvtár számára nem számít ritkának egy-egy olyan könyv, amely a múlt század ötvenes éveitől egészen a kilencvenes évekig valóban ritkaságszámba ment. Az ilyen könyveket meg lehet találni, meg lehet rendelni, és sokszorosítani is lehet őket (s természetesen az ezekhez való hozzáférés semmilyen esetben sem tiltott). Azonban azok számára, akik – sokszor komoly anyagi ráfordítás árán – megvásárolták őket, különösen becsesnek számítottak, hiszen egyrészt érdekelték őket, másrészt sem tudásvágyuk, sem szellemi igényességük folytán nem engedhették meg maguknak, hogy ne olvassák el saját tudományos kutatásuk témájának aktuálisan fellelhető szakirodalmát. E ponton a Popovici–Petrescu család magánkönyvtára (s ennek a megyei könyvtár részéről történt dicséretre méltó kezelése és különgyűjteménnyé alakítása) a kulturális örökség megóvásának tekintetében különösen fontos dologra hívja fel a figyelmet. Ezek a magánkönyvtárak ugyanis az értelmiségnek a kommunista hatalom könyörtelen uralmával szembeni túlélésének kézzelfogható tanúi. A szétszóródás és a nagy, névtelen gyűjteményekbe való beolvasztás veszélye is fenyegeti azonban őket. Ez esetben megfoszthatnának egyediségüktől és személyes jellegüktől, ahogyan a hajdanán ritkaságként és különleges értéként vásárolt könyvek is elvesznének az egyetemesen elérhető könyvek tengerében, s így nem tehetnének tanúságot egy olyan abnormalis kor létezése mellett, melyben a

könyvek tudományos értéke egy sokszor még jelentőségteljesebb szimbolikus értékkel is kiegészült, hogy végül a „használati érték” fogalma egészen mást jelent, mint manapság.

Am az archívum könyveinek nagy része el van látva a birtokosaik jegyzeteivel, s néhányukban az olvasmányjegyzet is ott maradt. Sokszor élvezettel, avagy ellenkezőleg, a velük való vita szellemében olvasott könyvek; néhol az olvasó egyet nem értése tűnik ki a jegyzetekből, néha plágium lepleződik le (a forrásmű pontos oldalszámjelöléseivel kiegészítve) stb. A valódi értelmiségi olvasók könyvtára így semmiképp sem letisztult emlékmű, sokkal inkább gondolatok és vélemények, diskurzusok és párbeszédék óriás palimpszesztje. Létezik a szerzői kiadásnak egy kivételezett formája, mely éppen az oldalakon hagyott személyes bejegyzések sokasága által valósul meg: e könyvek valódi résztvevői egy-egy dialógusnak, melyből aztán kibontakozhattak a három említett szerző egyetemi előadásai vagy épp saját kötetei (mint például az Eminescu, Ion Barbu, Nichita Stănescu vagy T. S. Eliot munkásságáról szóló kötetek, melyeken Ioana Em. Petrescu dolgozott). Az érdeklődési területek így megsokszorozódnak minden, Petrescu–Popovici-könyvtár polcai közé tévedő szemlélő tekintete előtt. A könyvtár és palimpszesztjeinek hangulata a kutató számára valójában „egy bűnügyi regény hangulata. A rejtélyé. Olyan nyomoké, melyekről úgy tűnik, a teljes igazság felé terelik a szemlélőt, oly igazság felé, melynek erőfeszítés, türelem, aprólékos nyomozás az ára. A tárgyak, melyek képesek fényt deríteni a tényekre, mind ott hevernek. [...] Meghatározott tartalmú, gondosan megszámozott kartondobozok. Mappákba gyűjtött lapok rendezetlen halmaza. Leltárak. Mindez azért, hogy a múltban történtek feltárása lehetővé váljék. Egy bevégzetlen tett, mely menekül [előlünk]. Egy tisztázatlan történés s a hozzá tartozó pillanat. Elég összegyűjtenünk az elemeket, követnünk a csapásokat, következtetnünk mindannak alapján, amit találtunk, helyreállítanunk a múltat.”⁶

Ha a könyvállományt, minden hozzá kapcsolódó irattal egyetemben, egészen egésznek tekintjük, úgy ez egy egyszerű leltárénál sokkal nagyobb jelentőséggel rendelkezhet. Egységként szemlélve a könyvek rendkívül érdekes módon képesek hozzásegíteni a kutatót a román kulturális eszmetörténet rekonstruálásához. Amint már említettem, a Popovici–Petrescu-könyvtár könyvei – minden jegyzetükkel és a megvásárlásukról és kölcsönadásukról szóló feljegyzéssel együtt – egy adott olvasásgyakorlatot képesek rekonstruálni; a gondolatok és eszmék vándorlását a román irodalomban; kritikai vállalkozások születését, melyek a kortárs román kultúra alapvető fontosságú könyveiben kristályosodtak ki; az ideológiák és kritikai álláspontok közötti dialógusokat. A könyvek ilyen, elsősre nem igazán látványos, nehezen – sőt talán egyáltalán nem – sajtó alá rendezhető „kommunizmus alatti titkos élete” fontos dokumentumokkal segítheti a történetírást a román értelmiségnek az elnyomó kommunista rezsimmal szembeni konkrét kulturális ellenállás-gyakorlatainak feltérképezése során.

Számomra világos, hogy a Popovici–Petrescu-könyvtár helyzete kiemelkedő példája olyan további eseteknek, melyek egyre gyakrabban fordulnak majd elő a romániai közkönyvtárakban: ezekhez az intézményekhez fognak majd beérkezni (különböző formában: adományozás vagy örököshiány révén) a kommunizmus időszaka alatt összeállított magánkönyvtárak és -archívumok. Egyfelől a magánkönyvtárak anyagának önértéke nem vitatható. Másrészt azonban mint irodalomtörténész nem hagyhatom figyelmen kívül azt a lehetőséget, melyet az ilyen gyűjtemények nyújtanak a kutatók számára egy-egy kvantitatív eszmetör-

téneti kutatás számára. Egy olyan kutatás számára, mely a „kulturális ellenállás” körülményeit és dokumentumait vizsgálná, s mely eddig csupán közelítésekre és bizonytalan utalásokra korlátozódott, ám amely ezután sokkal hitelesebb tudna válni, amennyiben felhasználná az említett dokumentumanyagokat. Sürögősnek látom – történészek, irodalomtörténészek, valamint könyvtárosok és szakintézmények segítségével – kidolgozni a fentebb leírt típusú, nemzeti örökség értékű hagyatékok megőrzésének és szerkesztésének hatékony rendszerét. Léteznek-e – kérdem magamtól és másoktól is – erre irányuló kutatások más posztkommunista országokban? Eddig csak nemleges válaszokra leltem. Az ilyen típusú kutatásoknak azonban meglenne a helyük, mégpedig a kortárs irodalomtudomány egy aktuális területének, az olvasásantropológiának a keretén belül, s azt tudnák kimutatni, konkrét szöveghelyek segítségével, hogy miképpen történt a gondolatok és eszmék áramlása a román (és továbbmenve, a kelet-európai) kommunista rezsimeken belül – kissé szabadabban, mint ahogy a hatalom előírta volna, s kissé korlátozottabban, mint ahogy a szabad világban az lehetséges lett volna.

E kutatások segíthetnek megírni az „olvasás általi ellenállás” történetét: érveket adnak annak alátámasztásául, hogy miért és mennyiben voltunk naprakészek és felkészültek a szabad világgal való gondolatcserére a berlini fal leomlásakor, legalábbis ami a szakmai tájékozottságot illeti. Jobban megérthetjük továbbá, hogy egy a szocialista táborhoz tartozó országban miért nem volt éles határ a „szabad” és „tiltott” zónák között az eszmék (s nem csak az irodalmi eszmék, hiszen egyetlen „eszme” sem kizárólag „irodalmi”) vándorlásának térképén, ellenkezőleg, akadtak jókora szürke zónák is, melyekben a hatalommal való egyezkedés kéz a kézben járt annak önerőből történő aláásásával. Az általam is tanulmányozotthoz hasonló magánkönyvtárak bemutatják, milyen volt a közelmúlt egy tragikus időszakában kompenzatorikus világegyetemek létrehozásának, avagy erkölcsi erőforrások felfedezésének céljából olvasni. Az olvasás látható nyomai a lapokon, az összefoglalók és olvasmányjegyzetek az olvasás mobilizáló képességéről tesznek tanúságot – arról, hogy az olvasás képes volt a valóságba kapaszkodó horgonnyá, egyfajta kompenzatorikus valósággá, sőt, az ellenállás lélektani eszközzé válni a mindennapi, zárt rögválóság közegében. A könyvtár palimpszesztjeinek megfelelő állagmegőrzése és szakszerű kutatása feltárja a (hivatalosan betiltott) könyvek hosszú távú, egzisztenciális távlatok modellezésére való képességét és ennek módzatait. Példaként szolgálhat erre a szenvedély, amellyel Ioana Em. Petrescu Sartre-ot olvassa, s ezzel párhuzamosan, az olvasottak hatása alatt projektív önkonstrukcióba fog, és „párkapcsolati leveleket” ír Liviu Petrescunak; ehhez hasonló példából még sokat felfedezhetünk. Ha elfogadjuk, hogy minden olvasmány egzisztenciálisan befolyásoló erővel⁸ bír, akkor el kell ismernünk az efféle *archív dokumentummá vált könyvtárak* azon képességét, hogy írott (azaz objektív) módon megőrzik annak a történeti behatároltságnak az érzetét, amelyet az olvasó egyén élt meg az olvasás során. S így azon kutatók, akik e problémaköteg kibogozásának látnak neki, elkerülhetetlen módon egy másodlagos olvasás alanyaivá fognak válni, melynek rekonstruálásához eddig ismeretlen filológiai módszereket kell majd találnunk.

Az ilyen (ezernyi esetben fellelhető) példák mutatják meg azon nehézségek mibenlétét, melyek a román irodalom kommunista éra alatti fantasztikus és esetleges történetét historiografikus diskurzussá konvertálni kívánó folyamat során merülnek fel... A kutatások új tárgyát képezik a közgyűjteménybe kerülő magán-

archívumok is: különleges, a romániai történeti kontextus által meghatározott jellegüknel fogva segítenek a megismerhetőség szintjére irányuló irodalomtörténeti reflexió újraértelmezésében is. Clément Moisan szavaival élve: „a jelenkori irodalomtörténet egyik fő célja, hogy önmaga tárgyát meghatározza, ezt a megfelelő helyre illesse, és foglalkozzék a megközelítéséhez szükséges lépések problematikájával”.⁹ Ily módon tanulmányozva a privát archívumok (és könyvtárak) a „megfelelő helyre” illeszkednek be: „Mivel, mint tudvalevő, elégséges újrendezni őket a múzeumi térben ahhoz, hogy lássuk őket pompás és nagy-szerű módon újjászületni. A hagyaték olyan, mint egy könyv a könyvtárban, mely arra a tekintetre vár, mely életet lehel belé, mely tovasiklik majd sorai felett. A könyv hatalmas temető, írja az idő másik megszállottja, Proust. A hagyaték egy óriási, várakozó könyvtár. Egyetlen tekintet szükséges csupán [ahhoz, hogy felszabaduljon]: az érzék világlása s vele együtt egy teljes univerzum.”¹⁰

Lehetséges, hogy hatalmas erőfeszítések árán (melyekre kevesek mutatnak hajlandóságot) sem leszünk képesek elérni a Történelem ama végső, kristálytisztta igazságát, és az irodalomtörténet tárgyának kevert jellege szabja meg a vizsgálódások kereteit – a kutatás végső szava mint a történetiségbe való beágyazással szembeni végső ellenállás. Úgy vélem, a nyugati irodalomtudomány új irányzatainak – melyek célja „a szorosán vett irodalmi szöveg meghaladása és kitágítása [...] az összes többi kulturális dokumentum irányába” annak érdekében, hogy „az irodalmi alkotást kiszabadítsuk a szépirodalom elefántcsonttoronyából, és ismeretlen, kisebb formátumú, nem-irodalmi, különböző területekről származó, s főként kisebbségi hangon megszólaló szövegekkel ütköztessük...”¹¹ – ki kell egészülniük a hitelesíthetetlen narratívák – irodalomtudomány általi – megközelítésével, melyek képesek kritikailag viszonyulni ahhoz az esztétikumközpontú irodalomeszményhez, mely kultúránkban mindmáig él. Az archívumok, ahogyan a könyvtárak is, melyek az értelmiségi élet alapjául szolgáltak a diktatúra évtizedei alatt, csordultig vannak ilyen szubverzív narratívákkal. Figyelmen kívül hagyásuk (a magánkönyvtárak közkézbe kerülésének lehetőségéről való elfeledkezés, a folyamatban részt vevők érdektelensége vagy a törvénykezés és az örökségvédelmi politika országos szintű hiányosságai) (irodalom)történeti tudatunk egy darabjának meggyilkolásával egyenértékű. A magánarchívumok, magánkönyvtárak mind kiveszik a részüket a közelmúltbeli román irodalomtörténet tárgyi kontextusának felépítéséből – nemcsak mint magyarázó háttér, hanem mint a jelentés- és értékadás folyamata során létrejövő redukálhatatlan feszültségforrás. A kutatásba való beemelésük így nem kiegészítésnek, sokkal inkább a kutatókra váró új vállalkozás megalapozásának minősül. „S ezután kezdődhet a Történelem, az ész és az gyönyör végre újjászülehetnek.”¹²

Kovács Péter Zoltán fordítása

■ **JEGYZETEK**

1. Alain Humeros: *Prologue*. In: Uő (szerk.): *Le vertige des archives*. Ed. Glenat, Nyon, 2006. 13.
2. A kiadvány néhány eddig kiadatlan Eminescu-tanulmányon felül az írónő három kötetét foglalja magába: *Eminescu, a tragikus költő (Eminescu, a kozmológiai modellek és a költői gondolkodás), Eminescu és a román költészet elváltozásai, Eminescu-kurzus*.
3. Mirela Tomoiagă (szerk.): *Corespondența intimă Ioana Em. Petrescu – Liviu Petrescu, 1961–1978*. Casa Cărții de Știință, Cluj, 2012.
4. Mirela Tomoiagă: *Studiu introductiv*. In: Uő: *Corespondența intimă Ioana Em. Petrescu – Liviu Petrescu, 1961–1978*. Casa Cărții de Știință, Cluj, 2012. 12.
5. Uo. 12.

6. Alain Bagnoud: *Réserver des contes*. In: Alain Humeroise (szerk.): *Le vertige des archives*. Ed. Glenat, Nyon, 2007. 155.
7. Az olvasásgyakorlatok és a könyvekről való diskurzusok rekonstrukciójára való (a Popovici–Petrescu-hagyaték kutatásának gyümölcszeként született) figyelemre méltó kísérletét Silviu Mihăilă a következő kötetben publikálta: Silviu Mihăilă: *Ioana Em. Petrescu, citindu-l pe Eminescu. Note, arhive, documente*. Eikon, Cluj, 2013. (Második kiadás: 2016).
8. Marielle Macé: *Disponibilités littéraires: la lecture comme usage*. Littérature 155. sz., szeptember, 2009. 5.
9. Clément Moisan: *Qu'est-ce que l'histoire littéraire?*. PUF, Paris, 1987. 16.
10. Alain Bagnoud: i.m. 156.
11. Thomas Hunkeler: *Le vif du sens*. Droz, Genève, 2003. 20.
12. Alain Bagnoud: i.m. 156.

MĂDĂLINA AGOSTON

A SZERZŐI ARCHÍVUMOK SZEREPE A KRITIKAI HÁLÓZATOK LÉTREHOZÁSÁBAN

A Jean Starobinski-hagyaték példája

**A kritika nyelvének
e változása a frankofón
hatás által magyaráz-
ható – mely azonban
nem Párizs, hanem
Genf felől érkezik.**

20

■ Az utóbbi években a román irodalomtudományi kutatások hivatkozási alapját főként elméleti szövegek képezik, melyek témájául egyre inkább a nemzeti irodalmak digitális korpuszai szolgálnak. A román irodalom archívumprojektjei – hiszen főként ezekről beszélek most – új paradigmaként tűnnek fel azon kutatási területen, melyet már bizton nevezhetünk romániai digitális filológiának. Egy efféle elmozdulás új, különösen érdekes megközelítésmódokra ad lehetőséget mind módszertani szempontból (kvantitatív kutatás, digitális bölcsészet, transznacionális tanulmányok), mind a komparatív tanulmányok megújításának szempontjából, ha ezen lépések tétjét tekintjük. Mi történik azonban a nemzeti és egyetemi könyvtárak tulajdonában lévő archívumok – könyvhagyatékok, szerzői archívumok stb. – kutatása terén? A fizikai formában fellelhető archívumok, ha nevezhetem így őket, éppen a világgal és a korszakkal való viszonyuk révén egészítik ki az újabb megközelítéseket. Ám a legtöbb esetben a szerzői archívum nemcsak a modern filológia egy eszközét jelenti, hanem sokkal inkább olyan teret, melyben a kutatónak hozzáférése adatik a mű (legyen az irodalmi, kritikai vagy elméleti alkotás) genéziséhez, ami változatos megközelítésmódokat tesz lehetővé.

Ha abból a gondolatból indulunk ki, amely szerint a szerző megalkotja saját utókorát, úgy a hagyaték a világ és a(z alkotót is formáló) korszak megismerésére irányuló reflektív önkonst-

rukció fő eszközévé válik. Továbbmenve, ha egy gondolkodói iskoláról, irodalmi, kulturális, társadalmi mozgalomról stb. beszélünk, a szerző életrajza végső soron, akár tetszik, akár nem, a szerző önkonstruktív automatizmusairól is árulkodik, melyek a szerző projekcióiként ragadhatók meg. Jean Starobinski, az ún. genfi iskola egyik képviselője is példaként szolgálhat az említett folyamatra. A Jean Starobinski-hagyaték, mely jelenleg a Bernben található Svájci Irodalmi Levéltár¹ tulajdonát képezi, keretet teremt arra, hogy egy modell segítségével felvázolható legyenek azon különböző szerzők közötti hálózatszerű kapcsolódások, melyeket az aktuális irodalomtudomány a centrum-periféria Pascale Casanova-féle fogalmi párával igyekszik leírni.² Ennek mentén azon – hetvenes évek Romániájának (fél)periferikus közegéből jövő – román kritikusok, akik kapcsolatba kerülnek a frankofón területekkel, átültetik – fordítások és genfi szerzőknek szentelt tanulmányok révén – az öntudat és az azonosulás kritikáját. A hagyaték anyagának vizsgálata során két hipotézist állítottam fel, melyek szerint az archívummal (így a kéziratokkal, levelekkel, tanulmányokkal stb.) kapcsolatos munka nélkülözhetetlenné válik az efféle kutatások során: (1) a (fél)periféria (úgy mint a kommunista Románia) szerzői a hetvenes évektől kezdődően önmagukat egy külföldi, nyugati, az utókor számára látható archívumba projektálják, (2) a második világháború utáni román kritikában a tanítványi kapcsolat a koncepcióépítés árnyékában képződik meg.

Mielőtt példákkal támasztanánk alá e tanulmány tétjét, be kell mutatnunk a berni Jean Starobinski-hagyatékot. Egy Jean Starobinskihoz fogható szerző emlékezete ugyanis – aki a filológia doktora, orvos, zenetudós, a képzőművészet szerelmese és az előbbi témákban jártas, kiváló tollú publicista – nem csupán művei révén marad fenn az utókor számára, hanem az archívuma formájában megnyilvánuló önkonstrukció révén is. A hagyaték öt részből áll: *A* rész: Művek (az egyetlen teljes egészében felleltározott rész, melynek katalógusa online elérhető, s mely nagyjából 270 archivált dobozt tartalmaz), *B* rész: Levelezés (leltározás alatt),³ *C* rész: Személyes iratok (leltározás alatt), *D-01* rész: Könyvtár (45 000 könyvet tartalmaz a humán tudományok minden területéről, online elérhető katalógussal) és *D-02* rész: Egyéb gyűjtemények (leltározás alatt). Az előbbiekből kifolyólag e hagyatékutatás szigorúan Jean Starobinskinak a romániai egyetemi és egyetemen kívüli közeggel való kapcsolatára koncentrált. E kapcsolatot az archívumban a több mint hetven, román fordítókkal és kritikusokkal (úgy mint Adrian Marino, Ion Pop, Mircea és Angela Martin) a hatvanas évektől az ezredfordulóig váltott levél formájában jelenik meg. Ezenfelül beszélhetünk még a különböző események és fordítói projektek kapcsán Rodica Lascu-Poppal, Rodica Baconskyval, Nicolae Tartuliannal stb. folytatott alkalmi levelezésről is.

Mindeme fentebb említett dokumentumok leginkább arról árulkodnak, ahogy a román szellemi mező a szinkronizálás problémáját próbálta megoldani, olyan dialóguskísérletek révén, amelyek a román kultúrtörténet során újra és újra a jelentős hatások beépítésével próbálkoztak, vagy az eredeti kontextusokból kiemelve adaptáltak – jelen esetben a hetvenes években legalábbis különös, ha nem vitatott jelenségről van szó. A kor forma- és tárgykritikához szokott strukturalistái így arra összpontosítanak, ami megfelel a hivatalosan elfogadott diskurzusnak. E beszédmódot tehát a rezsim is elismeri, és tekintélyes kritikusok művelik. A román irodalomkritika ezen fordulatát Alex Goldiş így foglalja össze: „Ami közös Mircea Martin *Critică și profunzime* (Kritika és mélység), Ion Pop *Orele franceze* (Franciaórák), Eugen Simion *Întoarcerea autorului* (A szerző

visszatérése) című műveiben, az a kortárs kritikai diskurzusba történő felhőtlen behelyezkedés érzése. Az említett kritikusok mindegyike bizonyos fenntartásokkal él az újkritikával szemben, megfogalmazva ellenvetéseiket, de egyikőjüknek sem jutna eszébe azt vitatni, hogy az irányzat döntő módon járult hozzá a kritikai nyelvezet megváltozásához.”⁴

A kritika nyelvének e változása a frankofón hatás által magyarázható – mely azonban nem Párizs, hanem Genf felől érkezik. A jelenség a francia behatás hangsúlyainak eltolódására is kiterjed: a 19. században a román nyelvterületen uralkodó francia(országi) hatás felől a figyelem egy mondhatni alternatív francia – azaz genfi – behatás irányába terelődik el. Érdekes megfigyelni, ahogyan barátságok és személyes sorsok mentén – mint amilyen az Adrian Marinóé – létrejön egy olyan diskurzus, amely a kor (követendő) alternatív modelljéül szolgál a kritikusnak az elemezni kívánt szöveggel való viszonyát illetően. Ilyen értelemben Adrian Marino 1974-ben tett megjegyzése ma még relevánsabbnak tűnik, amennyiben a román kritikus nemcsak elküldi Starobinskinak a Dacia Könyvkiadónál románul megjelent *Critica ideilor literare* (Az irodalmi eszmék kritikája) egy példányát,⁵ de levelezésük során fel is tárja előtte – ismételt, már-már rögzített módon – a román kritika állapotát: „Éledőfélben van hát egyfajta román »új kritika« (a költészet, a matematikai nyelvészet, a strukturalizmus, a szemiólogia, a szöveg- és kommunikációelmélet stb. közreműködésével). Szeretnénk teljes szimpátiánkat kifejezni ezen új irányzat célkitűzései iránt. Korai még azonban az eredményeket előszámolni. Ám kétség sem férhet ahhoz, hogy kritikai kultúránk ezen irányba mozdult el, az eredetinek remélt, dialektikus és marxista megalapozású hozzájárulások révén.”⁶

A helyzet a román fordítók által jegyzett előszavak révén sokkal világosabb módon kontextualizálódik. Ekképp Ion Pop, Mircea Martin, Angela Martin, Alexandru George vagy Romul Munteanu szövegek fordítóiból olyan mediátorokká válnak, akik egyrészt a személyes döntéseiket magyarázzák, másrészt azt a helyzetet, melyet a genfi szerzők és az azonosulás kritikájának fordításban való megjelenése a kommunista Románia kelet-európai jellegű kulturális klímájában eredményezett. Amikor a román kultúra befogadja a „genfi iskolát”, jogossá válik felvetnünk egy módszertani import hipotézisét az irodalomkritika kapcsán. A tárgy szempontjából fontos a kor társadalmi és politikai terében való értelemképzés is. Ugyanakkor, ahogyan az kitűnik a genfiiek által a román légióknak különböző események kapcsán adott interjúkból,⁷ ezen iskola képviselői – bár nem tekintenek önmagukra homogén csoportosulásként – egyenként kialakítanak egy nemcsak az irodalomra és annak olvasataira, de egyéb ezeket keresztező (társadalmi, politikai, ideológiai, kulturális, antropológiai stb.) síkokra is reflektáló modellt és módszert.

Hogy közelebbről követhessük a romániai hálózat kialakulását, vessünk egy pillantást Virgil Nemoianu 1967-es, románra fordított szövegekből álló válogatására, melyek között ott találjuk Jean Starobinskinak egy Cesare Segre *Strutturalismo e critica* (Milano, 1965) című ankétjához írt hozzászólását is. Érdekes az a tény is, hogy egy *Strukturalizmus* cím alatt korábbi szövegekből összeállított kötetben Starobinski a kritikusok struktúrák iránti érdeklődését, ám ennek veszélyeit is igyekszik magyarázni: a legnagyobb veszély szerinte az „anakronisztikus formalizmusba való átcsúszás” akkor, amikor a struktúrák, „(a mű a maga formai teljességében) egy bizonyos *strukturáló* tudat⁸ kifejezéseiként válnak elemzés tárgyává”.⁹ Egyébiránt Virgil Nemoianu válogatása a háború utá-

ni irodalomkritika által használt módszerek közötti végtelenül törékeny kapcsolatokról és hasonlóságokról is beszél. Ami az imént leírt helyzetet illeti, a Genffel való kapcsolat alapjául azon befolyás szolgál, melynek közvetítői a fordítók, ám amely befolyás nem a hivatalos diskurzus folyománya, hanem épp ellenzőleg, személyes sorsoké, melyek a fordítókat külföldi utazások felé terelik. Mind Adrian Marino, mind Mircea Martin vagy Ion Pop ösztöndíjjal utaznak Genfbe (és Párizsba), s ugyanakkor részt vesznek a genfi–román kapcsolatokat megalapozó éves Genfi találkozók¹⁰ is. Ioana Bot – Roger Francillon *Jean Rousset sau pasiunea lecturii* (Jean Rousset, avagy az olvasás szenvedélye) című művéhez írott előszavában – a román fordítók hálózatát úgy említi, mint amely segíthet megmagyarázni a román irodalomkritika azon paradigmaváltását, melyet a román fordítók és Jean Starobinski levelezése is alátámaszt: „Ezen szerzők művei nem véletlenül fordítottak le éppen a hazai irodalomkritika és -elmélet nagyjai (és egyben generációm tanárai, úgymint Ion Pop vagy Mircea Martin) által. Nem véletlen, hogy e művek részét képezték Ioana Em. Petrescunak »a strukturalizmus végéről« szóló előadásaihoz járuló szakirodalmának. Természetesen egy olyan, romantikus struktúrákat előnyben részesítő kultúra számára, mint amilyen a román, sokkal könnyebb azon szabály herderi leszármazási vonalán magára ismernie, mely szerint csakis egy lélek érthet meg egy másik lelket: a »genfi« terminológia szerint az irodalmi mű értelmezőjétől azt várjuk el, hogy az eredeti alkotói megnyilvánulást kövesse szorosán, mégpedig saját intuícióinak s nem kizárólag a kritikai módszernek a segítségével.”¹¹

Másrészt a Pop–Starobinski-eset, ami a hálózatépítést illeti, a kritikai modellek importálásának egy különösen termékeny módját is példázza. Az ily módon létrejött kritikai transzfer az irodalmi tárgy köré összpontosul, s a logika, mely szerint a folyamat végbemegy, a fordítások és a hivatkozott genfi szövegek egyszerű kapcsolatán alapul. Említésre méltó az is, hogy a szóban forgó hagyatéék olyan leveleket is a kutató elé tár, melyek a román fordításokról és a hetvenes évek Romániájában ezek közlése kapcsán felmerülő problémákról való dialógus meglétét bizonyítják. Így például amikor Ion Pop – fordításokhoz írt előszavai korabeli folyóiratokban megjelent szövegei mellett – értekezéseket közöl, például egyik önálló, *Lecturi fragmentate* (Töredékes olvasatok) című kötetében, akkor Jean Starobinskira hivatkozva beszél az irodalomkritika elméletéről és annak létrejöttéről. Ha mindezt egyetlen dialogikus hálózat formájában szemléljük, a román kritikus szövegeiben egyfajta románra „fordított” hálózatot épít fel, amint az a következő részletből is kitűnik:

„*Albert Beguin, Marcel Raymond: la nescience des rêves* című művében Jean Starobinski bizonyos értelemben a Georges Poulet által elmondottakat egészíti ki: abból a megfigyelésből kiindulva, hogy a szóban forgó szerzők esetében csak kivételes helyzetben jelenik meg explicit módszertani reflexió, a genfi professzor arra a következtetésre jut, hogy számukra »a módszertan problémája [...] az egzisztenciához kapcsolódik«, amennyiben »a módszertan a megtett út a *posteriori* tudatosítására redukálható«.”¹²

Így tehát a fentebb idézett, az archívumoknak a hetvenes évek romániai irodalomkritikájának hatásvizsgálatában betöltött szerepére rávilágító példa azt bizonyítja, hogy a kritikai kiadványok járulékos szövegei – a levelek, a fordításokról való kiterjedt dialógus, a Jean Starobinskinak küldött romániai tanulmányok – segédszövegeként járulhatnak hozzá a román kritikátörténet egy bizonyos –

egy külföldi hagyaték formájában létrejött európai kontextus által megkettőzött, s ezáltal teljessé tett – epizódjának megértéséhez.

■ JEGYZETEK

1. *Archives littéraires suisses (ALS). Fonds Jean Starobinski*. A továbbiakban közölt adatok egy a svájci Fribourgi Egyetem által felajánlott doktori kutatói ösztöndíj berni kutatási időszakának eredményei. A tanulmány hipotézisei és témái (úgymint a levelezés, fordítások, román szerzők által Jean Starobinskinak küldött kötetek) az ALS-ben megtekintett anyagon alapulnak. A hagyaték 2004-ben került a svájci irodalmi levéltár gyűjteményébe.
2. Ld. Pascale Casanova: *Republica mondială a Literelor*. (Trad. Cristina Bizu) Curtea Veche Publishing, Buc., 2007.
3. Megjegyezném, hogy a román kritikusok levelezéséhez való hozzáférés a hagyaték kézi átnézése után, igénylés révén volt lehetséges, mivel online katalógus jelen pillanatban nem áll rendelkezésre. Hasonlóképp a levelekhez való hozzáférés a feladók vagy bizonyos esetben a szerzői jogok birtokosainak engedélyével történt. A hagyaték megtekintése kizárólag Jean Starobinski fiainak engedélyével, a szerzői jogok tiszteletben tartásával lehetséges.
4. Alex Goldiș: *Critica în tranșee: de la realismul socialist la autonomia esteticului*. Cartea Românească, Buc., 2011. 15.
5. Starobinski nem tudott románul, de egy Ion Popnak címzett leveléből megtudjuk, hogy egy román fordítás kapcsán értékelte annak nyelvi gazdagságát.
6. Adrian Marino: *Critica ideilor literare*. Dacia, Cluj, 1974. 7.
7. Példaként említeném Jean Starobinski Doctor Honoris Causa címének kolozsvári átadását 1995-ben; 1996-ban Jean Rousset is megkapta a címet a kolozsvári egyetemről.
8. Virgil Nemoianu: *Structuralismul*. Editura pentru Literatură Universală, Buc., 1967. (Benne egy Gabriela Rădulescu és Virgil Nemoianu által fordított szövegválogatással.)
9. Uo. 122–123.
10. Az 1946-tól megrendezésre került *Rencontres internationales de Genève*-en, melyen Jean Starobinski elnököl 1967 és 1996 között, s melyen román irodalomkritikusok is részt vesznek.
11. Roger Francillon: *Jean Rousset sau pasiunea lecturii*. (Transl., pref. Ioana Bot) Limes, Cluj, 2006. 5–6.
12. Ion Pop: *Lecturi fragmentare*. Editura Eminescu, Buc., 1983. 196.

BALÁZS IMRE JÓZSEF

KÁNTORESQUE: KUTATÁSI MODELLEK, INTÉZMÉNYES HÁTTEREK

■ „A honlap anyagait böngészve egy virtuális irodalmi múzeum előszobájában érezheti magát az olvasó, ahova kihallatszik a tárolókat építő munka, a kiállítási teret éppen (ki)alakító kutatók beszélgetése”¹ – írta Vallasek Júlia arról a szakkollégiumi együttműködés eredményeként létrejött projektről, amelynek első mozzanatai 2019-ig nyúlnak vissza, és 2020-ban intézményesült a Kolozsvári Magyar Egyetemi Intézet és az Import Direct csoportos kutatási ösztöndíjainak támogatásával,² a Láthatatlan Kollégium és a Spectator Média Szakkollégium közös munkája nyomán. A kutatás a 2021/2022-es egyetemi évben is folytatódik.

Az alábbiakban, a projekt egyik kezdeményezőjeként és vezetőjeként azokat a módszertani kérdéseket tekintem át röviden, amelyek az eddigi munka során felmerültek, és ennek kapcsán annak feltételeit vizsgálom, hogy a hagyatékok és archívumok kutatása az átalakuló technikai, mediális és intézményi közegben milyen általánosabb problémakörökhöz kapcsolható.

Az általánosabb problematizálás előtt a kutatási program címeről, a 2017-ben elhunyt Kántor Lajos nevét magába foglaló kifejezésről is szükséges szót ejteni. A *Kántoresque* kifejezésben, amely Farkas Boglárka Angéla filmrendező, a Spectator Média Szakkollégium hallgatójának leleménye volt, a résztvevők azt a lehetőséget ismerték fel, hogy általa a kutatás egyik lényegi elemére irányulhat a figyelem: a programnak ugyanis egyszerre kell beszélnie Kántor

Egy archívum mindezeket a korszakspecifikumokat is őrzi: a kommunikáció és kapcsolattartás módjait (leveleket és nyomtatott meghívókat, kéziratokat és megfigyelési dossziékat, de e-maileket is), a technikai lehetőségekbe íródó munkamódszereket.

Lajos munkásságáról és személyéről, illetve megragadnia azt, ami a személyén túlmutat, és modellszerű. A *Kafkaesque* terminusban például, amely a játékos szóképzés egyik lehetséges elődje, az a tartalom sűrűsödik, amely Franz Kafka életművének valamiképpen sajátja: egy korszak, a modern kor lélektani útkeresését mutatja fel, és ennek a keresésnek a rémálomszerűséget és humort ötvöző víziószerűségét hangsúlyozza. A *Kántoresque* terminust is köthetjük egy korszakhoz: ahhoz, amelyben Kántor Lajos szakmai pályája és értelmiségi profilja az 1950-es évektől a 21. század első évtizedeiig formálódott – és ebben a korszakban az értelmiségi létformákat először a Gheorghiu-Dej-, majd Ceaușescu-féle politikai rendszerek keretei között kell elgondolnunk, azt vizsgálva, hogy milyen sajátos intézményteremtői és közösség-szervezői, illetve milyen karrierlehetőségeket tartogattak. Egy következő szakaszban pedig a rendszerváltás történetei, az új, demokratikus körülmények közt létrejövő intézmények alapítási lendülete kerülhet középpontba. Egy archívum mindezeket a korszakspecifikumokat is őrzi: a kommunikáció és kapcsolattartás módjait (leveleket és nyomtatott meghívókat, kéziratokat és megfigyelési dossziékat, de e-maileket is), a technikai lehetőségekbe íródó munkamódszereket (kézíratos, majd írógéppel írt, később számítógépbe is bevitt anyagokat, fényképezett dokumentummásolatokat, majd fénymásolatokat stb.). A korszak-jellegzetességeken túlmenően azonban Kántor Lajos egyéni habitusa, munkamorálja és szellemi tájékozódásának iránya az, ami a *Kántoresque* szóba beleérthető: a kezdeményező, intézményteremtő és ugyanakkor területeket összekapcsoló igyekezet az, ami őt mindvégig jellemezte.

A projekt célja, hogy mindezeket a jellegzetességeket a hagyaték, az archívum kínálta kutatási lehetőségeken keresztül ragadja meg. A kutatás elindításakor legalább hat olyan területet azonosítottunk, amelyek a Kántor-hagyatékban is külön tematikus egységeket képezve további vizsgálódások, akár monografikus munkák felé vezethetnek: 1. irodalomtörténet, irodalomkritika; 2. *Korunk*-szerkesztés; 3. színikritika, színháztörténet; 4. képzőművészeti írások, *Korunk* Galéria szervezése; 5. közélet, politika, intézményalapítás (RMDSZ, MŰRE, Ady Endre Sajtókollégium, Kolozsvár Társaság, stb.); 6. személyes szféra. Mindezeket a kérdésköröket természetesen más bontásban, a hagyatékbeli dokumentumtípusok felől vagy akár Kántor Lajos megjelent könyveitől indulva is körüljárhatjuk, és akkor maga a mediális közeg válik izgalmassá, amelyben ezek megmutatkozhatnak.

A projekt módszertani kiindulópontját kezdetben a két együttműködő szakkollégium – a Láthatatlan Kollégium, illetve a Spectator Média Szakkollégium háttere és tevékenységi köre határozta meg, így lett a munkacím *Kulturális hagyaték megőrkítése generációk közötti térben*. Ebben a megközelítésben egy mediális kérdés vált centrálissá: „Hogyan lehet megmutatni egy zömében huszadik századi (tehát a digitális világ előtt keletkezett) kulturális hagyaték értékét a 21. századi digitális világban?”³ Ez az archívumok általános kérdése is természetesen, és a *digital humanities* módszertanaira történő reflexiót teszi hosszabb távon szükségessé: milyen módon és milyen értelemben archivál egy digitális archívum, és mi mindenre használható az archiválást követően? Ugyanakkor a hagyatékok természetével kapcsolatos legkonkrétabb kérdések is más-más arcukat mutatják más-más mediális keretben: abból kell kiindulnunk, hogy a hagyaték soha nem csupán tárgyak, dokumentumok halmaza és leltárja, hanem a köztük felfedezhető összefüggések, viszonyok, térbeli elrendezések is részei. Ezért fontos arra törekedni, hogy az utókor számára – akár vizuálisan, akár szöveges for-

mában – minél több információ álljon rendelkezésre azzal kapcsolatban, ahogy a tárgyak együttese, illetve a hagyaték maga eredetileg funkcionált, ahogyan összekapcsolódott Kántor Lajos személyével, mindennapjaival.

Mivel a projekt indulásakor, 2019 végén körvonalazódott, hogy a Kántor-hagyaték más-más közgyűjtemények gondozásában kerül majd megőrzésre, a Kántoresque csapata már egy korai, dokumentáló fázisban igyekezett Kántor Lajos lakhelyének filmes és fotós eszközökkel történő feltérképezésére, a hagyaték bontatlan állapotában való megőrkítésére annak érdekében, hogy a későbbi kutatások számára ezek a támpontok is elérhetőek legyenek.⁴ Ennek a törekvésnek az eredményeképpen, amikor a sepsiszentgyörgyi Erdélyi Művészeti Központ gondozásába juttatott képzőművészeti hagyaték alapján készített reprezentatív kiállításra került sor Sepsiszentgyörgyön,⁵ lehetővé vált a kiállításnak egy olyan párhuzamos virtuális változata, amely a kiállított műveknek a korábbi, Kántorházban elfoglalt helyét is meg tudta mutatni.⁶ Ezt a Kántoresque honlapon megmutatott virtuális párhuzamot később a professzionális sajtó is átvette.⁷

A projekt munkacímében szereplő „generációk közötti tér” kérdése egyrészt a mediális szempont hangsúlyát is jelzi, hiszen a kutatásban részt vevő fiatalok szocializációja már jórészt a digitális térben zajlott: épp ezért fontos az ezzel kapcsolatos tapasztalataikra, meglátásaikra építeni a hagyatékok virtuális, digitális terekben történő megjelenítését. A projekt az eredeti elképzelés szerint egy dokumentumfilm formáját öltötte volna, amelyben a különböző generációkhoz tartozó Kántor-kutatók (a Láthatatlan Kollégium hallgatóit is beleértve) az életművel kapcsolatos aspektusokról nyilatkoztak volna. A 2020-as világiárvány kontextusában a terv szükségszerűen átalakult: egy youtube-csatornán hozzáférhető videóinterjúsorozat,⁸ egy vizuális anyagokat és tanulmányokat, cikkeket közlő honlap,⁹ valamint egy Facebook-oldal¹⁰ formáját öltötte, ezeken keresztül követhető a kutatás folyamata. „Generációk közötti tér”-ről beszélni másrészt az önreflexivitás mozzanatát is rejti, amely a Kántoresque kapcsán rendkívüli fontosságú: lehetőség kínálkozik annak a folyamatnak a megmutatására is, ahogyan egy-egy fiatal kutató elmélyed egy-egy kérdésben, és a hagyatékból talált dokumentumok alapján következtetésekre jut, mintegy konkretizálva a Kántor-életmű által tágabb kontextusban is felvetett kérdéseket. Ezáltal válik lehetővé, hogy maga a projekt a kulturális emlékezet működéskéne, az emlékezési formák megmutathatóságának is helyszínévé alakuljon.

A Kántor-hagyaték kutatása az eddigiekben érintett kérdések mellett az intézményi háttérre is ráirányítja a figyelmet, amely hasonló projektekhez szükséges. Az irodalmi hagyatékok erdélyi helyzetének minél egységesebb rendezését tekintve a rendszerváltást követően az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület kínált először kiszámíthatónak ígérkező kereteket, a Szabédi Ház infrastruktúrájára alapozva. Erről a kérdéskörrel Dávid Gyula, Bartha Katalin Ágnes, Széman Emese Rózsa több alkalommal is írtak, nyilatkoztak – én magam 1999-ben, a Szabédi Ház akkori kutatójaként foglaltam össze azt a gondolatmenetet, amely voltaképpen a Kántoresque projekt háttéréhez is kapcsolódik: „mitől él egy irodalmi múzeum? A válasz a nagyobb irodalmi múzeumok tapasztalatainak felhasználásával nem különösebben nehéz: a múzeumot nem egyszerűen a megőrzés színhelyévé, hanem események, látható, látványos tevékenységek színhelyévé kell tenni [...]. Ehhez nyilván szükséges a kialakulóban levő intézmények cselekvési stratégiáinak egyeztetése, az együttműködés feltételeinek megteremtése.”¹¹ Az együttműködések hálózataiban természetesen az erdélyi kultúra

nagy hagyományú intézményeinek (az EMKE mellett az Erdélyi Múzeum-Egyesület vagy a Minerva Művelődési Egyesület), az egyetemi szférának (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Sapientia EMTE), a romániai és magyarországi állami közgyűjteményeknek (nemzeti és egyetemi könyvtárak, megyei könyvtárak, levéltárak, múzeumok), az egyházi és érdekvédelmi szervezetek támogatói és intézményi háttérének egyaránt szerep juthat. Az Iskola Alapítvány vezetője, Nagy Zoltán Levente 2019 márciusában nyilatkozott arról, hogy az egykori Minerva részvénytársaság Brassai utcai ingatlanaiban archívumok elhelyezésére is lehetőség nyílik („A kolozsvári, erdélyi kulturális örökséget jelentő közgyűjtemények számára a pincszinten archívumot rendeznek be”¹²), Kató Béla, az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke pedig egy hasonló funkciókat betölteni tudó intézmény elindításáról nyilatkozott 2021 folyamán: „A Kolozsvár melletti Apahidán rövidesen, terveink szerint már május végére elkészül a kor minden technikai követelményének megfelelő, erdélyi gyűjtőkönyvtárnak szánt hatalmas raktárház, ahol több mint egymillió erdélyi kötetet szeretnénk befogadni. [...] Mi biztosítjuk az infrastrukturális háttér és keret létrehozását, amelyek révén ezeknek a könyveknek évszázadokon át meg kell maradniuk, a további sorokról pedig már egy széles közösség dönt majd, átlátható módon.”¹³

A közelmúlt nyilatkozatai alapján tehát a kulturális hagyatékok kérdésköre kimozdulni látszik a holtpontról, és az elhelyezésüknek, tárolásuknak sokáig elakadt ügye megnyugtató fordulatot vesz. A továbbiakban annak módszertanához kívánok írásom zárlatában néhány szempontot megfogalmazni, hogy milyen lépések során, milyen megközelítésben válhatnak a közgyűjteményekbe kerülő hagyatékok komplex kutatások tárgyává.

A Kántoresque projekt tapasztalata ahhoz szolgáltat adalékokat, hogy az erdélyi magyar közegben számos esetben nyílik átjárás a kultúra és közélet egyes rétegei között: Kántor Lajos munkásságán, archívumán keresztül az irodalom, a képzőművészet, a színház, a politika, az intézménytörténet és az oktatás egyaránt megközelíthető. Az erdélyi magyar kulturális örökség ráadásul nem csupán a magaskultúra elemeit foglalja magába, hanem sokkal tágabban értelmezendő – a populáris kultúra és a népi kultúra archiválása irányában is kiterjesztendő hosszabb távon.

A kolozsvári egyetemi közegben a hagyatékokkal való foglalkozásnak szakmailag innovatív megközelítései is körvonalazódtak a román és magyar akadémiai szférában egyaránt. A BBTE Bölcsészkarán létrejött Modern Filológiai Kutatóközpont vezetője, Ioana Bot saját egykori bölcsészkarai tanárainak, Ioana és Liviu Petrescunak a hagyatékát feldolgozva jutott el olyan módszertani következtetésekig, amelyek a hagyaték minél több, látszólag mellékes elemét is jelentésnek tételezik – annak a történelmi kontextusnak a figyelembevételével, amelyre specifikus kommunikációs technikák, a szakmai tájékozódás korlátozottságát leleményesen kikerülő stratégiák jellemzőek, hiszen Liviu és Ioana Em. Petrescu irodalomtudományos tevékenységének jelentős része a Ceauşescukorszak idejére esik. Modellértékű az a kiadói projekt is, amely a Petrescu-hagyaték legelevánsabb részeinek nyilvánosságra hozásával kapcsolatos: a rendszerváltás utáni intézményi struktúrákra épülve, egyetemi hallgatók és doktorandusok bevonásával, csapatmunka keretén belül térképezik fel és publikálják a hagyaték egyes rétegeit.

Természetesen magyar kutatók is figyelmet keltve vették ki részüket az elmúlt évtizedekben a hagyatékokban történő bűvárkodás eredményeinek innova-

tív közzétételéből: Egyed Emese, Gábor Csilla, T. Szabó Levente, Zabán Márta, Bartha Katalin Ágnes, Demeter Zsuzsa, Berki Tímea és mások szövegközlései támaszkodhattak a Kriterion Könyvkiadó ötvenéves kiadói hagyományában megalapozott, bevált szöveggondozói gyakorlatokra, és ugyanakkor a színvonalas magyarországi kritikai kiadások, irodalmat társadalomtörténeti összefüggések közé helyező kutatások előzményeire. Mára elmondható, hogy megszülettek a rendszerváltás utáni erdélyi irodalomtörténész generáció első nagyobb szintézisei: monográfiák, szövegkiadások, átfogóan szerkesztett tematikus tanulmánykötetek.

A Kántor Lajos hagyatékával kapcsolatos kutatások nem tarthatnának a jelenlegi fázisban, máris az első tanulmányjellegű publikációknál, ha előzetesen nem kezdődött volna el a hagyaték rendszerezése és leltárba vétele. Ezt a munkát 2017-tel kezdődően, a *Communitas Alapítvány* támogatásával Bartók Júlia végzi, így Kántor Lajos kéziratos hagyatéka mostanra tematikusan rendszerezett állapotban várja a kutatókat. A kézirathagyaték a továbbiakban a *Minerva Művelődési Egyesület* gondozásában kerül letétbe – itt folytatódhat a kézirathagyaték-kapcsolatos munka, a könyvtári hagyaték szakszerű kezelésében pedig szintén részt vállal a *Minerva*. A képzőművészeti hagyaték legjelentősebb része, mint már esett róla szó, a sepsiszentgyörgyi EMÚK gondozásába került, és igényes kiállítási katalógus révén vált anyaga máris széles körben hozzáférhetővé, a második világháború utáni erdélyi magyar képzőművészet egyik reprezentatív gyűjteményeként.¹⁴

A Kántor-hagyatékkal kapcsolatos filológiai munkától jó eséllyel várható a továbbiakban, hogy jelentős mértékben járuljon hozzá az erdélyi magyar társadalom önismeretéhez, közelmúltjáról való tudásához. Ugyanakkor komplex és szerteágazó tematikus vonatkozásai, ezen belül pedig hálózati csomópontszerű jellege kulcsfontosságúvá teszi a közép-európai értelmiségtörténet hálózatainak pontosabb körülírásakor.

■ JEGYZETEK

1. Vallasek Júlia: *Egy virtuális irodalmi múzeum előszobája. A Kántoresque-projektről*. ME.dok 2021/2. 111.
2. A támogatott projektek a XXIV. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia záróünnepségen kerültek bemutatásra. *ImportDirect-KMEI Csoportos kutatási ösztöndíj. Beszámoló*. <http://kmei.ro/importdirect-kmei-csoportos-kutatasi-osztondij/>
3. Vallasek: i.m. 109.
4. Uo. 110.
5. *In memoriam Kántor Lajos*. Erdélyi Művészeti Központ, Sepsiszentgyörgy, 2021. 02. 26. – 04. 16. Kurátor: Vécsi Nagy Zoltán
6. Jakab Júlia: „A művek együtt maradnak”. *Kántoresque* 2021. február 28. <https://kantoresque.wordpress.com/2021/02/28/a-muvek-egyutt-maradnak/>
7. Zsizsmann Erika: *Szellemi „buborék” – Kántor Lajos magángyűjteményéből nyílt kiállítás Sepsiszentgyörgyön*. *Maszol* 2021. március 10. <https://maszol.ro/kultura/Szellemi-buborek-Kantor-Lajos-magangyujtemenybol-nyilt-kiallitas-Sepsiszentgyorgyon>
8. <https://www.youtube.com/channel/UCl8AhGe-9vveVh4UQWaUDrQ>
9. A honlapon olvasható a teljes *Kántoresque-csapat névsora* is. <https://kantoresque.wordpress.com/>
10. <https://www.facebook.com/kantoresque>
11. Balázs Imre József: *A Szabédi Emlékház új szerepkörben, avagy mitől él egy irodalmi múzeum? A Hét* 1999/22. 7.
12. Zay Éva: *Többfunkciós központ létesülne az egykori Minerva telkén*. *Szabadság* 2019. március 8. <http://szabadsag.ro/-/tobbfunkcios-kozpont-letesulne-az-egykori-minerva-telken>
13. Kató Béla: *Szolgálat profit és ingyenlevés nélkül*. *Kérdezett Csinta Samu*. *Figyelő* 2021/13. 60.
14. Sipos Gaudi Tünde (szerk.): *In memoriam Kántor Lajos*. Erdélyi Művészeti Központ Egyesület, Sepsiszentgyörgy, 2020.

JAKAB JÚLIA

EGY KÁNTOR-HAGYATÉKBAN TALÁLT DOKUMENTUMRÓL

Újabb adalék a Kántor–Láng-irodalomtörténethez

Jelen írás, miközben ismerteti a dokumentum tartalmát, azt próbálja meg körüljárni, hogy a hagyatékban található román nyelvű dokumentum mit adhat hozzá Kántor Lajos és Láng Gusztáv közös kötetéhez, illetve annak 1975-ig kiegészített változatához...

A hagyatékgyűjtés időnként olyan filológiai és interpretatív jellegű meglepetéseket tartogathat, melyek kiegészíthetik, akár át is alakíthatják egy közismert mű imázsát, vagy legalábbis olyan forrásokként szolgálhatnak, amelyek felől pontosabban, árnyaltabban megérthetők egy korszak jelenségei. Kántor Lajos hagyatékában fellelhető a Kántor–Láng-szerzőpáros közös vállalkozásaként létrejött *Romániai magyar irodalom 1944–1970*¹ román fordításának a gépirata, de ami igazán az újdonság erejével hat: a hetvenes évekre vonatkozó irodalmi fejleményeknek az összegzését is tartalmazza egy epilógusban.

A Kántor–Láng-irodalomtörténet román nyelvű kiadásának terve végül nem valósult meg, a fordítás sorsáról röviden így emlékszik vissza Kántor Lajos a 2016. márciusi *Korunkban*, a társszerzőséggel kapcsolatos írásban, ami aztán a *Száz év kaland – Erdély magyar irodalmáról* című kötetükbe² is bekerült: „Domokos Gézával kapcsolatban még annyit, hogy a Florica Perian által románra fordított 1971(73)-beli változat sajnos kéziratban maradt, Géza szerintem nem merte vállalni az újabb botrányokat (más magyarázatot adott), a Dacia pedig, a kolozsvári kiadó román szerkesztősége, miután a közben eltelt tíz év kiegészítését kérte (mi elkészítettük), végül elállt a kiadástól.”³

Létezik-e magyar változata a hagyatékban talált kiegészítésnek, illetve az megjelent-e valahol, valaha? Ennek az esetében egyszerezős vagy

közösen írt fejezetről volt-e szó? Bizakodva abban, hogy a Kántor–Láng-történetének egy eddig háttérben maradt epizódjára derülhet fény, ilyen és ehhez hasonló kérdésekkel fordult a Kántoresque⁴ csapata Láng Gusztávhoz. Az irodalomtörténész megerősítette azt a hipotézist, miszerint a kiegészítés magyarul sehol nem jelen(hetet)t meg egészében, ennyi idő távlatából pedig azt tartja valószínűnek, hogy a szöveget Kántor Lajos írhatta, azonban egyes részekben saját írásait véli felismerni, melyeket társszerzőként feltehetően a már megjelent kritikáiból kerekíthetett le lexikonszócikk jellegű formában.⁵

Jelen írás, miközben ismerteti a dokumentum tartalmát, azt próbálja meg körüljárni, hogy a hagyatékban található román nyelvű dokumentum mit adhat hozzá Kántor Lajos és Láng Gusztáv közös kötetéhez, illetve annak 1975-ig kiegészített változatához,⁶ valamint arra keresi a választ, hogy azok a szerzők, akiket említ a szöveg, hasonló súllyal vannak-e aztán jelen a *Száz év kalandban* is, érezhető-e hangsúlyeltolódás, mely szerzők maradnak ki. Kitekintésként Bertha Zoltán és Görömbei András *A hetvenes évek romániai magyar irodalma*⁷ című könyvével összevetve azt vizsgálom, hogy mennyiben találnak a szempontjaik, hangsúlyelhelyezéseik; mindezek alapján láthatóbbá válhatnak a Kántor–Láng-konceptió partikuláris vonásai.

Az *Epilog și panorama anilor 'șaptezeci* címet viselő gépirat⁸ a romániai magyar irodalom szempontjából gazdagnak tekinthető évtizedbe ad betekintést, ugyanis ekkor történt jelentős nyitás a kulturális szféra felé, illetve a magyar kisebbség irányába. Mint a társszerzők összefoglalásából kiderül, ez egyrészt a könyvkiadás terén mutatkozott meg, olyan nagy népszerűségnek örvendő sorozatok voltak jelen, illetve indultak újonnan a könyvpiacra, mint a Téka, a Horizont könyvek, a Romániai Magyar Írók, a Forrás sorozat, a Korunk Könyvek, a Tanulók Könyvtára, másrészt új folyóiratok jelentek meg, köztük *A Hét*, vagy az *Echinox*, harmadrészt a tömegmédiá is jelentős mértékben hozzájárult az irodalom népszerűsítéséhez, ez idő tájt a Román Televízió magyar nyelvű adása dokumentumfilmeket, színházi előadásokat, tévéfilmeket közvetített, az Electrecord magyar vers- és prózalemezeket adott ki. Új perspektívákat nyitott ez az időszak az irodalomtörténet előtt is: 1973-ban a Kriterion gondozásában megjelent *Az Erdélyi Helikon költői*, az avantgárd *Genius* és a *Periszkop* antológiái, megindult az irodalomtörténeti dokumentumjellegű kötetek sajtó alá rendezése, miként Marosi Ildikó gondozásában *A Helikon és az Erdélyi Szépművészeti Céh levelesládája (1924–1944)*, Ritoók János romániai magyar–szász kapcsolatokat átfogó *Kettős tükör* című kötete, Beke György *Tolmács nélkül* interjúkötete a magyar–román irodalmi kapcsolatokról, elkészültek a Gaál Gábor, Nagy István, Tompa László életművét tárgyaló monográfiák, illetve 1977-ben Dávid Gyula, Marosi Péter és Szász János együttműködésében létrejött *A romániai magyar irodalom története* líceumi tankönyv-kézikönyv. Az áttekintés olyan kiemelkedő néprajztudományi munkákról is számot ad, mint a *Balladák könyve*, Kiss Jenő román népdalok és népballadák köréből való fordításai, Kányádi Sándor *Egy kis madárka ül vala* című erdélyi szász népköltészeti fordításkötete, illetve méltatja Szabó T. Attila nagyszabású történeti-lexikográfiai munkáját, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* köteteit.

A hetvenes évek az irodalomkritika diszkurzív közegében is alapvető változásokat hozott: Bretter György filozófus, esszéista kritikusi tevékenységének megszűntével követői, volt tanítványai közvetítették az újabb irodalomkritika elméletét és gyakorlatát; figyelemre méltó az összefoglaló szerint a Bretter-

iskolától független Mózes Attila irodalomkritikai munkássága, illetve Cs. Gyimesi Éva irodalomelméletet, irodalomtörténetet és irodalomkritikai módszert ötvöző elemzése.

A hetvenes évek romániai magyar irodalmának gazdag és változatos prózai palettáját a kiegészítés úgy összegzi: az elmúlt tíz év fontos tanulsága, hogy a változás nem csupán az írói gárda cseréjében, egy generációváltásban mutatkozott meg, hanem elkerülhetetlen módon jól meghatározott fejlődési tendenciák felé mozdult. Radikális változás történt mind a szerző, mind az olvasó világnézetében, s ennek tudható be az epikus formák átalakulása és gazdagodása, miközben a bevett, klasszikus fikció és valóság alkotta formula érvényét veszítette.⁹ Ez a fajta prózatőrekvés a személyesebb jellegű dokumentarista műfajokhoz – önéletrajzi írásokhoz, memoárokhoz, útinaplókhoz – való visszatérésében volt tetten érhető, s ez voltaképpen a fikció megújulását eredményezte. Nagy István önéletrajzi regényciklusáról itt részletesebb, az emlékezés narratívájába ágyazott társadalomrajzot előtérbe helyező ismertetőt találunk, mely egyezést mutat a *Száz év kalandban* írtakkal, akárcsak a Deák Tamás *Egy agglegény emlékezései* (1971) címet viselő fiktív memoárjáról, Szabó Gyula *A Sátán labdája* (1978) kötetéről és Panek Zoltán *A földig már lépésben* (1977) című regényéről szóló elemzés. A Deák Tamás történelmi regényt és a mítosz parafrázisát egyesítő *Don Juanját* (1978) tárgyaló szövegrész ugyanakkor nem mutat szövegszerű egyezést a 2017-es kötet *Don Juan mennybemenetele* című tanulmányával. Míg Király László *Kék farkasok* (1972) című regénye csupán egy felsorolás erejéig tűnik fel a Kántor–Láng-féle kötet 1975-ig kiegészült változatában, a hagyatékban talált hiánypótló írás az énkeresés, és a múlttal, az ötvenes évekbeli emlékekkel való szembesülés kafei szimbolizmussal átítatott regényeként összegzi.

Dokumentarizmus, líraiság és esszéisztikus látásmód keveredik a hetvenes évek kedvelt műfajában, az útinaplóban. Példaként a *Száz év kalandban* írtakkal megegyező román nyelvű szövegrész Szabó Gyula kubai úti élményeket összegző könyvét, a *Tinta és tulipánt* (1977) hozza fel, párhuzamként említve Deák Tamás szintén útinapló formában íródott *Antal a nagyvilágban* (1975) kötetét. Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* (1975) című kötetét a román nyelvű kiegészítés a koncentrikus körökben ismétlődő múlt determinisztikus jellegét hangsúlyozó faulkneri regényekkel rokonítja, míg a *Száz év kaland* már nem (csak) a romániai magyar, hanem a huszadik századi összmagyar irodalom egyik nagy teljesítményeként méltatja.¹⁰ Hasonló írói koncepció kibontakozásáról számol be mind a román nyelvű kiegészítés, mind a *Száz év kaland* Bálint Tibor 1978-ban megjelent *Zarándoklás a panaszfalhoz* című szimultán technikájú regénye kapcsán. A hagyatékbeli dokumentum a *Száz év kalandban* leírtakkal teljes egyezést mutat még Beke György riporter látásmódú prózájáról, Bodor Ádám novellisztikájáról, Huszár Sándor novellaciklusairól, illetve a realista regényhagyomány egyik továbbvivőjének, Györffy Kálmánnak a regényeiről szóló részekben.

A kiegészítés a leglátványosabb átalakulást megélő műnemként a drámát emeli ki, röviden megemlítve ennek a folyamatnak mintegy előzményeként az előző évtizedben is tevékeny szerzők – Méhes György, Deák Tamás, Páskándi Géza, Csiki László – munkáit. Kocsis István drámáiról hasonló megállapításokkal találkozunk mind a Kántor–Láng-féle irodalomtörténet 1975-ig kiegészített változatában, mind a román nyelvű gépiratban, míg a *Száz év kalandban* a szerző csak a felsorolás szintjén van jelen. A Sütő András drámatrológiájáról szóló

részben helyenként szövegszerű egyezés van a Kántor–Láng némiképp bővített változatával, a román nyelvű szöveg azonban a *Száz év kaland*hoz képest is újat mutat Sütő Perzsák című esszéjének tárgyköréből ihletődött *A szűzai menyegzőjéről* (1981) szóló ismertetővel. Székely János drámaírói munkássága ugyan nem került bele sem a Kántor–Láng-kötetbe, sem annak magyarországi kiadásába, de a hetvenes évek romániai magyar drámáját összegző fejezet külön tárgyalja két jelentős művét. Ugyancsak nővuma a román nyelvű dokumentumnak a megjelent kötetekhez képest, hogy olyan szerzőket is bevon a hazai drámafejlődés történetébe, mint Kincses Elemér vagy Köntös-Szabó Zoltán.

Mivel a szerzőpáros már korábban, a Kántor–Láng-irodalomtörténetben felvázolta az idősebb költőgeneráció fontosabb műveit, a román nyelvű összegzés elsődleges célja a hetvenes évek lírájának főbb csapásirányait górcső alá venni; azokat a jelenségeket, melyek alapvetően átalakították egy-egy költő poétikáját. Bár a szerzőpáros köteteiben említésre kerül a Szilágyi Domokos kései költészetének mérföldkövét képező *Búcsú a trópusoktól*, a román nyelvű dokumentum mélyrehatóbb elemzést ad, mi több, Szilágyi egész költői világképeinek fordulópontjaként láttatja a kötetet, melytől fogva átértelmeződik a költői nyelv bevett eszköztára, és egy „egységes rezonanciarendszert” valósít meg.¹¹ Hasonló átalakulási folyamat jellemző a hetvenes évektől kezdődően Lászlóffy Aladár poétikájára (neveik a *Száz év kaland*ban többségében együtt fordulnak elő). Merész asszociációit, szójátékait, melyekkel a történelemről alkotott koncepcióját járja körül verseiben, a Kántor–Lángban és az 1975-ig kiegészített változatban megrajzolt költői portré, valamint a román nyelvű ismertető egyaránt hangsúlyozza. A hagyatékbeli írás egyik fontos megállapítása ugyanakkor, hogy létrejön egyfajta közeledés, mi több, átjárhatóság érzékelhető a Szilágyi-, a Lászlóffy- és a Kányádi-életmű között. Kányádi Sándor verseinek egyik jellegzetességeként az epilógus a hármas, tradicionális-banális-szürrealista rétegzettséget emeli ki, a másik jellemző verstípus a tárgyilagos leíró költemény, amely szakít a hagyományos témákkal, mindamelllett a Kányádi-verseket áthatja a tragikus atmoszféra, erkölcsi szigorral társuló kételyekkel teli intellektualizmus. A hetvenes évek romániai magyar líráját összegző szövegrész alapján a korszak úttörője a bonyolult rétegzettségű költeményeivel a mítosz kritikáját kimunkáló Király László, akinek a lírát epikus eszközökkel ötvöző újításaiba a *Száz év kaland*ban található *A bővített pillanat* című tanulmány nyújt részletesebb betekintést. Az önreflexív líra irányába való elmozdulást a szerzők a következő generáció kezdeményezésében látják megvalósulni, különösen Szócs Géza kísérletező, szürrealista képekben gazdag, mítoszkereső szövegeiben. Bár tagadhatatlan a hetvenes évek végén felélénkülő kísérleti lírának a formagazdagító szerepe, az áttekintés végén a szerzők nyitva hagyják a kérdést: vajon ez a költészet jövője, vagy csupán kitérő a romániai magyar kortárs irodalomban?

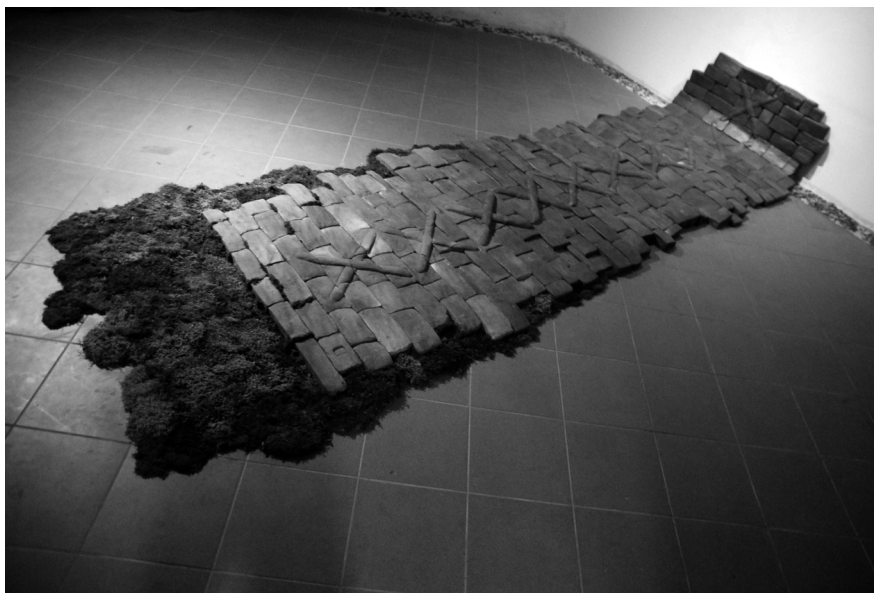
A hagyatékban lévő román nyelvű kiegészítés tehát alapvetően követi a Kántor–Láng-kötet rendezőelvét, elsősorban a műnemeknek a hetvenes évekbeli fejlődési tendenciáit, átalakulási folyamatait, eredményeit kívánja ismertetni az évtized reprezentatív munkáinak elemzésén keresztül. Bertha Zoltán és Görömbei András magyarországi szempontok szerint íródott *A hetvenes évek romániai magyar irodalma* azért is lehet érdekes, mert amint azt az előszóban is feltüntették, a Kántor–Láng-féle irodalomtörténet folytatására, azaz a romániai magyar irodalom egy kimaradt szegmensének 1980-ig való kiegészítésére vállalkoztak. A Kántor–Láng román fordításának epilógusaként készült szöveghez ha-

sonlóan a Bertha–Görömbei-féle áttekintés a hetvenes évekbeli fejlődések bemutatását célozza meg, azzal a különbséggel, hogy a szerzők másképp strukturálják a könyvüket, csoportosításuk író- és költőnemzedékekre, különös tekintettel a középnemzedék alkotóira, illetve „a módosuló, ívelő pályákra”¹² fókuszál. Külön fejezetet szánnak a hetvenes évek pályakezdőinek, a román nyelvű áttekintésben is megemlítt Szőcs Gézánn és Mózes Attilán kívül helyet kap Markó Béla, Balla Zsófia, Egyed Péter, Cselényi Béla, Bogdán László és Mester Zsolt is.

Mivel a *Száz év kaland* inkább különálló tanulmányok, kritikák gyűjteménye, feltételezhető, hogy Kántor Lajos és Láng Gusztáv ezekből az írásokból rakta össze a románra fordított áttekintésnek a prózát tárgyaló részét. Mindenképpen jelentékeny dokumentummal van dolgunk, hiszen a Kántor–Láng 1971-es, 1973-as kiadásaihoz, valamint az 1975-ig kiegészített változatához képest újabb adalékokkal szolgál: egy olyan időszak átfogó összegzését adja, amely a romániai magyar irodalom kibontakozását, és új irányvonalak felfedezését jelentette.

■ JEGYZETEK

1. Első kiadása: Kántor Lajos – Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom 1945–1970*. Kriterion, Buk., 1971. A könyv második, bővített és javított kiadása jelent meg *Romániai magyar irodalom 1944–1970* címmel. (Kriterion, Buk., 1973) A hagyatékban található dosszié címlapján az *Istoria literaturii maghiare din România* cím szerepel.
2. Kántor Lajos – Láng Gusztáv: *Száz év kaland. Erdély magyar irodalmáról (1918–2017)*. Bookart, Csíkszereda, 2018.
3. Láng Gusztáv – Kántor Lajos: *Madárjósok? Társ-Kaland (Kántor–Láng)*. Korunk 2016/3. 71.
4. Kántor Lajos hagyatékának és az irodalmi hagyatékok kérdéskörének feltérképezésére létrejött szakmai projekt, tevékenysége az alábbi honlapon követhető: <https://kantoreshque.wordpress.com/>
5. Láng Gusztáv e-mail üzenete Balázs Imre József projektvezetőnek, 2021. április 25.
6. Kántor Lajos – Láng Gusztáv: *A romániai magyar irodalom*. In: Béládi Miklós (szerk.): *A magyar irodalom története 1945–1975. IV. A határon túli magyar irodalom*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1982. 175–322.
7. Bertha Zoltán – Görömbei András: *A hetvenes évek romániai magyar irodalma*. TIT, Bp., 1983.
8. *Epilog și panorama anilor 'șaptezeci*. 39 oldalnyi terjedelmű gépirat. Kántor-hagyaték. (A továbbiakban: *Epilog*)
9. *Epilog*. 7.
10. Kántor–Láng: *Száz év kaland*. i. m. 628.
11. *Epilog*. 31.
12. Bertha – Görömbei: i. m. 4.

HALMAI TAMÁS

A vad elpihen

Nagy eső asszír jégdárdáitól
 boglárkát perzsa kertészi ima
 megóv, mint hatos számrendszer a kelta
 csillagokat ínségtől, háborútól.
 Aztán megdermed a történelem.
 Elfagy a tartomány a hegy mögött;
 oroslán lépdél babiloni télben,
 homloka mögött megruhog a hó;
 szívére forgandó dinasztákat
 tetováltak – de az már csak lelet.
 Mézser locsolta kertből táncos hajt ki,
 szemében ezredek ácsolt hite
 és írisz eleven heraldikája...
 S a vad? Elpihen karodban, öledben.

Évek jegén

Van magasság, hol nem a fény világít.
 Ott nem fulladnak oxigénhiánytól
 szavak se, mert levegős angyalok
 vannak, s csak ők. Az iszonyú terekből
 néha csillag huppan meggyfa alá,
 máskor kozmoszi zúgás keres fészket
 fülünkben. De jobbadán föl se tűnünk
 magunknak, szemünk előtt észrevétlen
 rianás évek jegén a saját sors.
 Hölderlin, Rilke, Babits, Báthori:
 költészet alatt roskadnak a polcok
 mélyünkbe, orpheuszi alvilágig,
 és Ikarosz se, csak álom küld szárnyat...
 S társául választ tavaszi madár.

Olyan város

Egyszerre van szíve hegyen és parton,
olyan város ez, elemi sünök
és ikerlángnyi récék menedéke,
ahol terminus terminust követ,
öröklétté szakaszok szövetkeznek.
Szándék tisztul át mindig, ha távolból
méred föl helyek, lények megizzását;
de ahhoz hazaút kell. Ég után
akkor te is úgy nézel, mint kinek
most repült ki utolsó madara.
Túlélni segít, mint az élet, fészke,
az elhagyott, a veled népesült,
az otthonok mintáját adó otthon.
Messzebbre visz találkozás az útnál.

GIACOMO CASANOVA

A SOULÉ-LEVÉL

Varsó, 1766 eleje

Uram,

Morzinski gróf úr őexcellenciája,¹ a lengyel korona kincstárnoka, egyértelmű válasszal tüntette ki levelem, melyet az általam elmarasztalt Voltaire-rel kapcsolatos megjegyzése ihletett.

Nevezett uraság a válaszához egy olyan levelet is mellékel, mely állítása szerint Öntől származik, s amelynek én vagyok a címzettje. Ez lehetséges, s noha Ön elfelejtett megemlíteni, szerzőségét nem vonom kétségbe.

Kénytelen vagyok, uram, hasonló módon válaszolni, s ez – bevallom – némiképp feszélyez, mert a kincstárnok úr inkább az Ön véleményét osztja, mint az enyémet, s jöllehet őt igen józan embernek tartom, mégsem merem azokat az érveket felsorakoztatni, melyek Önt meggyőznék; őexcellenciája saját magára vonatkoztatná mindazt, amit csupán Önnek írok, s ez nem lenne ínyemre, mivel nem gyarló pennám iparkodik őt kiábrándítani, hanem a tíz évvel nagyobb tapasztalat. Jelenleg biztos vagyok abban, senki sem tudná arról meggyőzni, hogy Voltaire-nek jó és rossz oldalai vannak, s bár több benne a jó, a gonosz, súlyánál fogva, többet nyom a latban.

Előfordulhat, hogy a kincstárnok úr őexcellenciája meggyőzéséhez vezető út egyelőre ismeretlen számomra, s az is, hogy őuraságának

**Mindent egybevetve,
Soulé uram: ez a század
sem jobb a többinél,
még a híres-nevezetes
Voltaire ellenére sem,
aki a kegyes igazság
fáklyahordozójaként
az egész földgolyót
beragyogja.**

A szövegközlés forrása: *Pages casanoviennes. Correspondance inédite de Jacques Casanova*. Dir. Joseph Pollio et Raoul Veze. Librairie de la Société casanovienne, Jean Fort, Paris, 1925. No 3.

jelenlegi foglalatosságai nem teszik azt járhatóvá. Az elfogultság, a vélt igazság szeretete, a közönségtől való elkülönülés heves igyekezete megtévesztőleg hatnak ítélőképességére. Hálás természetének köszönhetően szereti Voltaire-t, aki talán sokat segített a metafizikájához fogódzót nyújtó fogalmak rendszerezésében. Voltaire olyan embernek tűnik számára, aki segített feltárni a hőn szeretett igazságot, ezért érzi kötelességének csodálni és szeretni őt.

Jómagam – ha elfogadjuk, hogy az összes hittitok, szertartás és kinyilatkoztatás merő kitaláció – annyit mondhatok: vannak olyan igazságok, melyeket nem szabad kimondanunk; ezért amennyiben a vallásgyalázást büntetéssel sújtjuk, az egyházi törvényszék szempontjából helyesen járunk el. De gúnyt űzünk-e a felségsértés bűnéből? Nem. Jóemberek, kik azt mondjátok, *mit ne tudnék én!* Montaigne mulat rajtatok.

Vallás nélkül kincstárnok úr nem az lenne, aki, de felségjog, fennhatóság, rend, alárendeltség és erkölcs sem lenne ezen a világon. Voltaire, mikor mindent alapjaiban akarja aláásni, az 1757-es esztendő január ötödikei Damiens-jére² hasonlít, elmeogyintézetből szabadult bolond benyomását kelti; kotnyeles fráterként azt hiszi, rájött valamire, amit pusztán nagyzolásból ország-világ elé tarthat. Sőt, Voltaire ostobább náluk, mivel minden szellemi nagysága ellenére nem tudja, hogy állítólagos felfedezései kinyomtatásával árt a társadalmi berendezésnek és annak az emberiségnek, amelynek védelmezőjeként tetszeleg, holott a libertinizmus szószólója és apostola.

De Ön, uram, ki egy olyan levél kapcsán ír nekem, amelyet a pohárnok úrnak címeztem, miért nem cáfolja meg Voltaire-ellenességem? Egyik barátja, ki Önnel lakik, múlt szerdán azt mondta, levelem üres szócséplés, és nem is franciául íródott, mert ötven nyelvtani hibát tud benne megmutatni. Szeretnék erről meggyőződni, és mivel az illetőt tudatlannak tartom, fenyegetőzése nem aggaszt: szegény ügyis elveszíti fogadását, és vonakodik majd fizetni. Nem érdekel, elengedem a tartozását, ahhoz viszont ragaszkodom: ha én lennék a vesztes, hadd fizessenek.

De itt az ideje, uram, Önnek válaszolni. Először is: téved, amikor azt állítja, Voltaire akkor lett nagygyá, amikor eltökélte magában, hogy egyetemességre törekszik. Ön nyilván nem töprengett el a nagysághoz szükséges képességeken. Másodsor: lássa be, ha tervét megvalósította, a dolog balul sült el. Aki pedig hibát követ el, rosszabb dolgot művel, mint ha tétlen ülne. Voltaire-nek az irodalom köztársaságában szerzett hírneve megegyezik saját ítéletemmel. Nagy író, nagy író, nagy író.

Ön azt mondja, hogy volt mersze a szélhámoságot támadni, s ezzel használt a vallásnak, nem pedig ártott. Tudja-e, uram, hogy kitűnő a meglátása, amennyiben tréfának szánja? Fossa meg a vallást mindattól, amit Voltaire elvesz belőle, és mondja meg, könyörgök, mi marad. Ha mindent mindentől megfosztunk, mennyi a maradék? Semmi. Tisztában vagyok vele, uram, hogy jelenleg Ön olyan ember, akinek a Vallás semmit sem jelent, Voltaire-nek viszont feltétlen híve. Ön tehát fanatikus, mivel hitetlenségét, a halál utáni büntetéssel szemben érzett viszolygását és a végső jutalommal kecsegtető halvány reményét azzal mentegeti, hogy Voltaire anekdotáival példálózik. Írásai az Ön evangéliuma, bennük lubickolva tartja nagy embernek e magasztos géniuszt, aki Celsius rágalomát Órigenészre³ kopírozta, majd szétkürtölte, ahelyett, hogy Órigenészt vette volna védelmébe.

Szégelylje magát, amiért a Vallást megvetendő dolognak tartja. Siessen csak az első olyan helyre, ahol szobra áll, és reszkessen még a szobor pusztá látvá-

nyától is. Ön, uram, a közvélemény szerint becsületes, kedves, mérsékelt, nyugodt és káros szenvedélytől mentes ember. Mesterségében egy második Párizs,⁴ s ha az Augustus-kori Rómában lett volna még Önhöz fogható színész, azt hiszem, eltörölték volna azt a törvényt, amelyik gyalázzal sújtott mindenkit, aki színész társaságában mutatkozott. Varsóban a legelsők közt tapsolom meg, és felháborít, hogy általam megismert józan esze ellenére hitelt adott egy olyan kelekótyának, aki szerint rettenetes levélben gyaláztam Önt. Lám, mennyire ártalmas a hiszékenység és a fecsegés. Ön például – ne vegye sértésnek – vaskos és ünnepeyles ostobaságot követett el, amikor előhozakodott zavaros teóriájával, mely szerint a Vallás megvetendő, még mielőtt Voltaire rádöbbsen volna – ahogy Ön nevezi – dajkameséire és ellentmondásaira. *Saul tragédiáját* idézi, melyet a hőzöngő Voltaire diktált, s amely igazi zagyvalék. Nem esküdnék meg, de lefogadom, hogy a Vallást csak Voltaire-en keresztül tanulmányozta. Vajon Ön, aki remek színész, Molière, Racine, Crébillon és az *Ódipusz* olvasója, sőt bálványa *Zaire-jáé* is, azt képzei, hogy a Saulban betartják a hármasséget? Saul a Biblia tényeit meghazudtoló, keserű bohózat. Talán azt hiszi, karddal a kezünkben kell isteni könyvet olvasni, ahogy Ön olvassa Voltaire Newtonianizmusát?⁵ Erre talán azt válaszolja, nem tartja a Bibliát isteni könyvnek; ám legyen. Ha nem tekinthet annak, maradjon csendben, vagy készüljön föl a felségsértés vádjára minden olyan országban, ahol a király misére jár vagy prédikációt hallgat.

Miért üti bele az orrát? Kinek képzei magát, és mi a célja? Talán egy Voltaire-féle szószátyár babérajaira pályázik? Amondó vagyok, *ne sutor ultra crepidam*,⁶ de Isten óvjon műveltségem fitogtatásától. Olyasmi jutott a fülembé, ami igen rosszul esett, mégis tiltakozom az igazság (mely az én Istenem) és az emberek színe előtt: amikor az általam olvasott szerzőket idézem, nem műveltségemmel akarok kérkedni, hanem okfejtésem (melyről nincs nagy véleményem) kívánom megszilárdítani e tiszteletreméltó szerzők segítségével, akiket Ön nem olvasott, mivel látom, nem úgy gondolkozik, mint ők. Esküszöm, sok újságot olvasok, de sohasem hitvány lapokat, még a *Fréron*-t vagy a *Trévoux*-t sem.⁷

Bár levele, uram, tele van a Vallás iránti gúnnyal, s ez vajmi kevésbé tetszik nekem (mert szeretem a rendet és a hitnek alávetett szellemet), vigasztal a tudat, hogy elkallódása esetén sem volna képes a keresztény egyháznak ártani; elég, ha megtudják, az Ön mestersége nem arra hivatott, hogy a semmi teremtését, Isten természetét, a politika alapjait, a lélek halhatatlanságát és az Isten imádatát igénylő emberi gyarlóságot vizsgálja. Nem Ön, uram, és nem én fogom az eseményekből a tanulságot levonni, nem a mi tisztünk jelent és jövendőit rendszerbe foglalni. Nem tudjuk, a keresztes hadjáratok jót vagy rosszat tettek-e, hasznosak vagy kártékonyak voltak-e a mérséklések, vagy azt, hogy bűntényeknek lehetnek-e áldásos következményei. Ha meg lennének győződve jóságáról, bájos keleti mesét írnék most Önnek, de félek, fatalistának tartana. Viselkedjünk hát szerényen és engedelmesen, ha pedig elménkben a fennállóval ellentétes rendszer uralkodik, inkább hallgassunk. Ez a legjobb megoldás, higgye el; Velencében sokkal kevesebbért ölombörtönbe zártak, mint amit episztolájában mond, mely valójában egy Palaisstra-növendék⁸ dolgozatára emlékeztet. Bocssássa meg régi-módi beszédem, elviselhetetlen vagyok. Voltaire várja Önt zászlaja alá. Új Mohamedként nem a Koránt hirdeti, hanem Cherbury lord⁹ deizmusát. Újfent bocsánat, tudniillik ezt olvastam ki belőle. Ön annak örül, hogy egy felvilágosultabb korban él. Kedves uram, ez csak mese. Tudja hát meg, hogy minden században léteztek olyan emberek, akik Önhöz hasonlóan felvilágosultabbnak hitték

magukat és századukat másokénál. Szó sincs róla. Ostobák vagyunk, higgye el, és jól mulatok magamban, amikor jóra való emberek tudósoknak tartanak; mindennek csak a fonákját ismerem, s ha Ön is olyan őszinte, mint én, be kell látnia, legalább annyira tudatlannak véli magát, mint jómagam. Na! Most mondja, hogy nincs igazam. Mire én azt felelem: jól mondja, nem kenyerem a józan ész. Azt hiszi, élcelődöm; távolról sem, komolyan beszélek. Bizonyosság erre levelem. Mindent egybevetve, Soulé uram: ez a század sem jobb a többinél, még a híresnevezetes Voltaire ellenére sem, aki a kegyes igazság fáklyahordozójaként az egész földgolyót beragyogja.

Bayle, d'Argens¹⁰, Rousseau, stb. akiket Ön idéz, a lehető legkomikusabb hatást keltik. Ez a tolvaj esete, aki más tolvajokhoz folyamodik erkölcsi bizonyítványért. Mégis amondó vagyok, Voltaire nem hasonlít az említettekhez, sem erkölcsre, sem írásai alapján. Ha nem hisz nekem, tájékozódjon ez ügyben. Swift doktor pedig, kit idéz, írásaiban és erkölcsreiben annyira tűnik Voltaire-hez hasonlónak, mint Ön Szent Ágostonhoz.

Meglepődhet azon, hogy Arouet-hez hasonlítottam, Swift ugyanis belehalt bánatába, mely egy véletlen incesztus miatt gyötörte. De lehet, uram, hogy az a Swift, akiről beszél, nem azonos az enyémmel, mivel látom, Suif-nek írja, márpedig Suif nem Swift.

Egyébként írja meg, uram, mit ért babona alatt, valamint azt, hogy mit jelent szerzetesi mocskok kolonca alatt nyögni, továbbá azt is, hogy mi újság a nagyvilágban. Hát tudja meg (rossz hírt kell itt Önnek közölnöm, legyen türelemmel): a keresztény Vallás dicsőbb, mint valaha, az Indiák, Amerika és több afrikai vidék is egyre-másra az evangéliumot követi, és Ön helyett, ki Voltaire vallására cseréli, ezek veszik fel, ráadásul zsoldosvezérének hírére se hallották. Paolo Sarpi testvér¹¹ kikezdte a pápák időszakos hatalmát, de nem a Vallást; őt ugyan miért idézi, ha sohasem olvasta? Azt szerette volna látni, hogy Voltaire hitvány filozófiáját fogom boncolgatni? Olvassa csak el a *Fénytant*¹², melyet őfelségének küldtem, bár azt hiszem, Ön nemigen járatos ilyesmiben, habár igen derék ember. Ön nem tudja, uram, ki a jó és ki a rossz filozófus, vagy egyszerűen mit jelent filozófusnak lenni. Higgye el, jobb is, ha nem ártja bele magát.

Olvasta-e, uram, hőse *Egyetemes történelmét*? Talált-e benne hibát? Nem, mondja Ön. Tehát Ön ugyanolyan tudatlan, mint ő, mivel akad belőle bőven. Igen, mondja Ön. Megint csak tudatlan, mivel olyan író dícsér és nevez tudós-nak, aki szarvashibákat vét.

Ami előző levelemet illeti, uram, nem tartom különösebben rendkívülinek azt a tényt, hogy kételyeit nem oszlatta el. Nem Önnek írtam. A mostanit jobban meg fogja érteni. Voltaire-re aggatott jelzőimet saját tudásom diktálja, az a gondolat pedig, hogy őt a kezdet kezdetén agyon kellett volna ütni, kitűnő politikai irányelv, melyet akkor tettem magamévá, amikor meggyőződtem, hogy a Velencei Köztársaság pimasz heveségem megtorlásául börtönzött be. Biztosíthatom, uram, hogy azóta érdemeltem ki a szabadságom, amióta megtanultam hallgatni, véleményem szerint pedig Ön és az Önhöz hasonlóan gondolkodók részszolgálnak a börtönre.

Még annyit mondhatok, uram, hogy az a jó filozófus, aki lámpást gyűjt saját portáján. Egy paraszt jó filozófus lehet anélkül, hogy olvasson, de nagyon szerény véleménnyel kell lennie saját magáról, s hogy biztos legyen a dolgában, kevesebbre kell magát tartania, mint amennyit ér. Soulé uram, Ön nem filozófus, hiszen ha Voltaire-t tudósabbnak képzelem, mint amilyen valójában, képzelje csak el, mennyivel többre tartja Ön saját magát valós értékénél.

Levelének néhány szava, uram, felcsigázza kíváncsiságom. Mit ért az úgynevezett immateriális dolgok alatt? Elárulhatom, hogy bár Kopernikusz híve vagyok, nem hiszem, hogy Ptolemaiosz vagy Tycho Brahe¹³ tudatlanok lettek volna, a legkevésbé sem. Sem epikureus, sem karteziánus nem vagyok, mégis Gassendit, vagy még inkább Descartes-ot az emberiség fölé helyezem, Descartes-ot pedig Locke, Newton és Verulamius¹⁴ mellé. Voltaire newtoniánusnak hiszi magát, de az angol, olasz és francia diákok hasukat fogták neveltükben, midőn durva hibáival szembesültek. A győzhetetlen Voltaire megtagadta e könyvet, és azt hitte, ezáltal megőrizheti a jó híret. Csakhogy senki sem dőlt be ennek, még azok sem, akik reá esküsznek. Ön az egyetlen, uram, ki továbbra is egyetemesnek gondolja őt. Senki nem ír Voltaire-nél élvezetesebben történelmet, de senki sem követ el annyi hibát mint ő, holott kitűnő történészek munkáiban dűskálhat az olasz, angol és francia könyvtárakban. Persze tudom, az irodalom köztársasága mindig is híján volt történészeknek, s a jó történetírás még várat magára, mégis megengedhetetlen, hogy napjainkban Salmon *Modern history*¹⁵ című munkájánál is többet tévedjünk.

A *Henriász* ötletelen, a *XII. Károly* regény; *Nagy Péterét* illetően kérdezze csak meg az oroszokat, *XIV. Lajos kora* viszont remekmű lenne, ha nem találnánk benne helyel-közzel olyan pletykákat, mint a Vasárlarcos¹⁶ és egyéb anekdotákat, melyekről nem kívánok beszélni. A Vasárlarcosról Crébillon és Belle-Isle herceg uraktól tudom, hogy szórakoztató koholmány, és ezek az urak tudták, mit beszélnek, értesüléseiket személyesen XIV. Lajostól szerezték.

Különben, uram, higgye el, vannak Voltaire-nél jobb történészek; igaz, ha nem olvasta őket, nem tudja megítélni, bár ez még nem ok létezésükben kételkedni. Azt hiszem, Hume, Johnson¹⁷ és még két, általunk ismert ember – egyik német, másik olasz – kevesebbet téved, mint Voltaire.

Levelemben nem beszélek a magánéletéről. Nem foglalkoztat, mert sohasem gyártottam vádiratot. Az írástudók élete csak a műveikben tükröződik, ahogy a hercegeké uralkodásukéban, és igazából csak a haláluk után lehet megírni.

Lekötelez, uram, ha nem ringatja magát abba a tévhitbe, hogy meggyőzhet. Jóllehet utóbbi nem lenne túl nehéz feladat, mégis lehetetlennek tűnik, amennyiben hozzám intézett levelének ez volt a célja. Az általam szeretett és nagyra becsült orosz nemzet nem próbált arról győzködni, hogy Voltaire-t nem becsülván tévedésben volnék. Feltett szándékom vakmerő volt, hogy az oroszokat iránta való elfogultságukból kijózanítsam, már-már kétségbeesett igyekezettel. Műveit ugyanis a zsebükben hordozzák, és merő szórakozásból állandóan olvassák, mert szórakoztató, s mivel szeretnek szórakozni, minden más olvasmánynál többre becsülik. Egyébként, uram, hadd emlékeztessem arra, hogy az Irodalom köztársaságában Voltaire-t inkább megvetik, mint becsülik. Ez kissé túlzásnak tűnhet Önnek, de igaz. Törődjön hát bele.

Azt is elárulom, uram, hogy nagyon téved, ha azt képzelem, válaszolt a pohárnok úrnak írott levelemre. Nevezett uraság tisztességgel tett ennek eleget, de Ön, uram, csak tanácsadóját követte, vagyis összevissza csapongott, és egyáltalán nem arra a levélre válaszolt, amelyet kiszolgált francia élettársa szócséplésnek nevezett. A következő kérdéseket kellett volna tisztázni:

1. Vagy elfogadja, hogy Voltaire csak szándéka szerint newtoniánus, vagy bebizonyítja, hogy bíráló okfejtésem téves. Nem kellett volna azt állítania, hogy Voltaire rendszere elhibázott, mert téves rendszerhez úgynevezett zseni szükségeltetik, Voltaire-nek pedig addig még igen hosszú utat kell megtennie. Kitet-

szik, hogy vagy nem olvasta Voltaire-t, vagy nem tudja, mi a rendszer szó jelentése, mert Voltaire soha semmit nem merített saját kútfejéből, még a *Micromégas-t* sem. Voltaire ráadásul téved a Newtontól átvett rendszert illető okoskodásában, s ez megbocsáthatatlan. Egy olyan embernek, aki ekkora baklövést követ el, nem lehet senki előtt tekintélye. Legyen vele boldog.

2. Meg kellett volna védenie műveltségét, egész pontosan a *Filozófiai szótárát*, mely szerintem apokrifoktól hemzseg, és melyet szótárnak nevezni az emberek közönséges megcsúfolása. A *történelem filozófiája* szintén vele egy tőről fakadó kötet cím, s ezt talán Ön is elismeri, mert szóval sem említi.

3. Nem védi meg Voltaire-t, amikor ő a halálosnak gondolt ágyán segítségért folyamodik, és szentségekkel bátyázza körül magát. Mihelyt megmenekül, visszatér vallásellenes szónoklataihoz. Ha Önnek ez azért tetszik, mert hasonlóság van a meggyónt, két nappal később újra elvetemült Voltaire és a hétkor Turcaret-t¹⁸ játszó, tízkor pedig vacsorázó, nyugodt, senkitől sem függő színész között, akkor igaza van; de ha nem tekinti Voltaire-t cimborájának, téved, amikor ostoba palinódiáját és gyalázatos visszaeső szokásait csodálja.

4. Azt állítottam, Voltaire rossz állampolgár, mert a Vallást akarja megsemmisíteni, Ön pedig kikerüli a témát, nem részletezi, hogy bebizonyítsa, vallás nélkül is lehet jól kormányozni. Vegye figyelembe, hogy Voltaire semmiféle vallást nem akar.

5. Nem próbál arról meggyőzni, hogy szélhámos vagyok, amikor levelemben hat klasszikus és elismert tudós férfiút idézek, kik talán Önnél kevésbé voltak hívók, mégis azt állítják, hogy aki tiszteletlen a Vallással szemben, bitófára való. Bocsásson meg, uram, nem saját ítéletem ez, hanem Horatiusé és Ciceróé: *Nec vero non omni supplicio*, stb.

6. Nem cáfolja azt az állításom, hogy mindenhol elüldözték, ahol le kívánt telepedni, minden olyan udvarból, ahol az uralkodó bizalmával tünteti ki azokat, akiket szeret.

7. Voltaire-t idegen nyelveken való tudatlansága miatt vádoló, ez olyan fogyatékos, melyet egy tudósnek nem lehet elnézni, Ön pedig nem védi meg ebben.

Próbáljon meg, uram, *ad unguem* válaszolni, s akkor nem úgy írom alá levelem, hogy „alászolgája”, hanem úgy, mint csodálója. Ha pedig valami újat tud nekem mondani, tanítványául szegődöm, mert nagyra tartom azokat, akik megtanulták az igazság keresését, szánakozással tekintek azokra, akik szemüveg nélkül keresik, s csak nevetek azokon, akik azt állítják, hogy Voltaire olvasatának köszönhetően megismerték.

Ha levelemben olyasvalamit talál, uram, amit nem ért, tekintse nyugodtan nyelvtani hibának. Önnek van egy tudós barátja, aki veszi majd a fáradságot, és elvégzi a szükséges javításokat, hogy mondanivalómat Ön is megérthesse.

Elnézést, uram, ezért a bárdolatlan és hányaveti stílusban írott levélért, mely lépten-nyomon akadékoskodó pedellusra vall. De csak arról van szó, hogy míg Ön színpadon és a civil társadalomban végtelenül imponáló, amikor irodalmi értekezést szeretne majmolni, korántsem. Tartson hát irigynek, és talán ráhibázzik. Ha szereti az őszinteséget, el fogja bűvölni, hogy az, aki ezt az esszét írta, az Ön igen alázatos és engedelmes szolgája,

Casanova

P. S. Bebizonyíthattam volna, hogy Voltaire írásai az ateizmus felé vezetnek, onnan pedig az emberi faj pusztulásához, mert ateista társadalom nem létezhet, de elfoglaltságai, uram, megakadályoznák azt megvizsgálni, hogy bizonyítékaim valódiak-e vagy csupán szofizmusok, ahogy eddig bizonyára színészi munkája akadályozta meg Voltaire tanulmányozásában, készpénznek véve a Vallásra vonatkozó hamis nézeteit. Én, mivel semmi dolgom, vizsgálgodom.

Kányádi András fordítása

■ JEGYZETEK

1. August Fryderyk Moszyński gróf II. Szaniszló Ágost veje, lengyel nagykincstárnok, szenvedélyes alkimista.
2. Robert-François Damiens XV. Lajos ellen kísérelt meg merényletet, Casanova végignézte a nyilvános kivégzését.
3. Celsius platonista filozófus, a kereszténység bírálója; tanait Órigenész cáfolta, aki viszont vértanúként végezte. Casanova itt Voltaire *Értekezés a türelmességről* című dialógusára utal.
4. Két híres római színész neve, Domitianus, illetve Néro alatt, mindkettőt meggyilkolták.
5. *Saul, Ödipusz, Zaire* : Voltaire színdarabjai, a Newtonianizmus pedig tkp. a *Newton filozófiájának elemei* c. esszéje.
6. „Suszter, maradj a kaptafánál”, id. Plinius *Természettudományi műveiben* felbukkanó bölcsesség.
7. Elie-Catherine Fréron 1754-ben alapította a *L'Année littéraire*-t, Voltaire epigrammáiban gúnyolta; *Le Journal de Trévoux*: tizenharmadik századi jezsuita lap, a szabadgondolkodók ellensége.
8. Palaisztrának nevezték az ókori görög és római tornacsarnokok udvarát.
9. Edward Herbert, Cherbury lordja, tizenhetedik századi angol filozófus.
10. Pierre Bayle tizenhetedik századi filozófus, Jean-Baptiste Boyer d'Argens pedig *A filozófus Teréz* (1748) című hírhedt libertinus regény szerzője.
11. Fra Paolo Sarpi szervita teológus a Velencét sújtó pápai anatómával szállt szembe a tizenhetedik század elején.
12. A *Fénytan* Voltaire *Newton filozófiájának elemei* könyvének fejezete.
13. Híres dán csillagász a 16. században, Kopernikusz ellenfele.
14. Francis Baconról van szó, az *Esszék* szerzőjéről, aki Verulam lordja.
15. Thomas Salmon *Modern History, or the Present State of all Nations* munkája 1739-ben jelent meg Londonban.
16. A vasárlarcos ember Voltaire és Crébillon által is táplált legendája a francia történelem izgalmas rejtélye, némely szerző szerint XIV. Lajos bebörtönzött ikertestvéréről vagy éppenséggel törvénytelen fiáról van szó.
17. Samuel Johnson, azaz dr. Johnson, 18. századi neves angol író, kritikus.
18. Turcaret Lesage vígjátékának címszereplője: felkapaszkodott lakáj, aki hevesen ostromol egy ifjú özvegyet.

KÁNYÁDI ANDRÁS

CASANOVA KONTRA VOLTAIRE. FORDÍTÓI JEGYZET

**Látható, hogy a pikírt
velencei árgus szemek-
kel kíséri a francia
szerző munkásságát,
s a támadási felület
reményében nemcsak
mindent elolvas tőle,
hanem kritikai
visszhangja is élénken
foglalkoztatja.**

Casanova duxi hagyatékából sok érdekes lelet került elő, köztük levelezésének töredéke, mely az *opus magnum*, az Emlékiratok háttérét is megvilágítja, és kiterjedt kapcsolatrendszerébe enged betekintést. Ilyen a Gabriel Soulé-nek írott, másolatban megőrzött levele, mely 1766-ban Varsóban keletkezett, s a gyakori Voltaire-ellenes kirohanásainak ékes példája. Soulé (vagy Soulet) ekkoriban a lengyel főváros francia színházának volt vezető színésze, korábban megfordult Bécsben is, ahova később impresszárióként került vissza. Az Emlékiratokban egy árva szó sem esik róla, s ez azért furcsa, mert a velencei előszeretettel idézi fel az általa utált embereket, hogy egy-két gyilkos megjegyzés erejéig elégtételt vegyen rajtuk. Bár valószínű, hogy a színészt nem tartotta eléggé jelentős személynek, különösen az a tény bosszanthatta, hogy csak közvetve szerzett tudomást a vele szembeszálló Voltaire-apológiáról, amit Soulé August Moszyński pohárnoknak küldött, nem pedig Casanovának – azaz fogat fogért alapon mellőzi a franciát.

A levél sok szempontból izgalmas, tükrözi a szerző ellentmondásos világszemléletét és ízlésvilágát, csapongó retorikája remek pamfletírói készségről árulkodik, sértettség és gúny keveredik benne széles körű tudás- és ismeretanyaggal; némi anakronizmussal azt mondhatnánk, valahol Cyrano orr-monológia és a Dreyfus vádirat között foglal helyett. A Voltaire iránti ellenszenv a hat évvel azelőtti, svájci otthonában

tett látogatásra nyúlik vissza, ahol – az Emlékiratok szerint – az összekülönbözés szikráját ízlésficam pattintotta ki, Merlin Cocai tréfás költészete, mely csupán a velenceinek imponált. A kutatók viszont inkább Casanova félresikerült Voltaire-fordítását okolják: az *Écossaise* olasz változatát olvasva a francia mester igen éles hangnemet ütött meg a fordítóval szemben. Mindenesetre egyoldalú küzdelem vette kezdetét, hiszen Voltaire még csak le sem írta Giacomo nevét, mikor pedig utóbbi – feltehetőleg az Inkvizíció felkérésére – megjelentette a törődésnek szánt *Scrutinio-t*, a mestert dicsőítő írások kritikáját, a ferney-i bölcs már halott volt.

Varsóban tehát a pár hónappal későbbi, Branicki gróf ellen vívott hírhedt pisztolypárbajban is segítséget nyújtó pohárnokon keresztül üzengetnek a szemben álló felek egymásnak, s a velencei vándor meglepetésre nemcsak a vallást veszi védelmébe, hanem azt az Inkvizíciót is, amely korábban ítélet nélkül börtönözte be. Kijelentéseiben a felvilágosult abszolutizmus rendjének tisztelete nyilvánul meg, melyhez élete végéig ragaszkodott; a cári Oroszország kifejezetten imponált neki, míg Damiens királyellenes merénylete vagy a francia forradalom hirdette radikális változások borzalommal töltötték el. Hasonló rendíthetetlen tiszteletet érez az ókori klasszikusok iránt, akiket megkérdőjelezhetetlen tekintélyként fejből idéz szövegeiben, itt épp Cicero jóslásról írott munkáját. És szintén tisztelettel adózik a nagy gondolkodók előtt, függetlenül attól, hogy karteziánusok vagy empiristák, a filozófia vagy a tudomány képviselői.

Az igazi vetélytárs persze nem Soulé, hanem a zavaróan népszerű Arouet, ezért a többfrontos támadás: Voltaire drámáiból hiányzik a hármas egység, filozófiai művei felszínesek, eposza ötletszegény, meséiben semmi eredetiség, történeti munkái tévedések halmaza és anekdoták gyűjteménye, tudományos munkái pedig köznevetség tárgya. Látható, hogy a pikírt velencei árgus szemekkel kíséri a francia szerző munkásságát, s a támadási felület reményében nemcsak mindent elolvas tőle, hanem kritikai visszhangja is élénken foglalkoztatja. Fogcsikorgatva veszi tudomásul, hogy mindennek ellenére jelentős íróról van szó, elismerését pedig emiatt hatásosan rögtön alá is aknázza. A francia nyelv használatára igen kényes Casanova akkor érzi magát elemében, amikor szabadjára engedheti válogatott sértéseit: a gyalázatos, pöffeszkedő, gyáva, képmutató, ostoba, tudatlan, szélhámos, helyenként elmebeteg Voltaire agyoncsapást vagy akasztást érdemel. A sok fogyatékoság mellett egyetlen dolog írható a javára: szórakoztató volta, ami viszont kevés ahhoz, hogy zseninek könyveljék el.

Casanova egyik kedvenc vesszőparipája az enciklopédisták hatásáról árulkodó szótár műfaja. Recenzálja a francia forradalom neologizmusainak szótárát, a sajtófélekről maga készül szótárt írni, Bayle vaskos kritikai szótárát pedig nemcsak olvasmányként, hanem kézitusa eszközeként is méltányolja. Leginkább persze a meghatározások érdeklik, így a Soulénak írott levélben arra kíváncsi, mit ért a színész úr filozófus, nagyság, babona, sőt maga a szótár fogalma alatt. Emiatt dühíti Voltaire *Filozófiai ábécéje*, mely olvasmányos formában tárgyal olyan bonyolult kérdéseket, mint az erény, a fanatizmus vagy az igazság, melyeket, bár őt is régóta foglalkoztatják, sosem sikerül olyan irigylésre méltó könnyedséggel megragadni – elrettentő példa rá a duxi öregkorában filozófiai summának írt terjengős regénye, az *Icosameron*. Másik szenvedélye a tudomány; nem véletlenül ír később matematikai értekezést a kocka megduplázásáról, és ezért annyira érzékeny Newton tanítására, melyet Voltaire nagyszabású esszéje szerinte meghamisított. A *Fénytan* emlegetése természetesen arra is ki-

váló alkalom, hogy nevetségessé tegye a jóval szerényebb tudományos ismeretekkel rendelkező vitapartnerét.

Casanova fennen hangoztatja, hogy ellenségei magánélete nem érdekli, ugyanakkor Soulénak időnként odabök, kiszolgált élettársára célozgatva. Hasonlóan megtévesztő szerénység dolgában: hangsúlyozza, hogy nem műveltségét kívánja megcsillantani, de azért lépten-nyomon brillírozik olvasmányjaival. És azért némileg meglepő, hogy éppen ő a libertinizmus esküdt ellensége, vagy hogy az Ész vezérlő istenének elkötelezettjeként az ateizmus ellen háborog. Két levélbeli megjegyzése mindenesetre kétszázötven éves távlatból is elgondolkodtató. Az egyik az óvatosság tapasztalata: az ember ne merészkedjen túl messzire, ha a fennálló körülmények zsarnokiak, maradjon szépen csendben. Gyáva megalkuvás vagy bölcs mértéktelenség? A velencei itt inkább dodonainak tűnik, még személyes életútja sem ad rá egyértelmű választ. Másik észrevétele az emberi haladáshoz fűződik: egyik század sem felvilágosultabb a másiknál, bár hajlamosak vagyunk azt gondolni. Márpedig ezt a felvilágosodás korának zenitjén jelenti ki, a világot uraló Ész és Tudomány diadalmenetének közepette. A montaigne-i szkepticizmusba mártott levél *hagyatéka* vélhetően korunkban sem vesztett érvényességéből.

ZABÁN MÁRTA

KÖZMŰVELŐDÉSI EGYLETEK A NEMZETÉPÍTÉS SZOLGÁLATÁBAN

Az aradi Kölcsey-egyesület 19. századi történetéből

A magyar irodalom történetében az 1870-es évek jelentős változásokat hoztak: az irodalmi rendszer expanziójáról, az irodalmi kánon pluralizálódásáról beszélhetünk ebben az időszakban. Mikor társadalomtörténeti kontextusokat keresünk ezeknek az irodalomtörténeti folyamatoknak az értelmezéséhez, többnyire az 1867-es kiegyezés nyomán kialakuló új struktúrákkal való kapcsolatukkal vetünk számot. A kiegyezéssel a magyar irodalom feltételrendszere nagymértékben megváltozott: eltörölték a cenzúrát, átalakult a sajtópiac, és az Eötvös József által keresztülvitt népiskolai törvénynek köszönhetően az irodalomfogyasztói bázis is átalakult, és gyors növekedésnek indult. Ezeknek a komplex politikátörténeti, társadalomtörténeti és sajtótörténeti változásoknak aztán az irodalom fogyasztására, termelésére, társadalmi funkciójára, valamint magának az irodalmi rendszernek a belső struktúrájára nézvést fontos következményei vannak a következő évtizedekben.

Polgári önszerveződés

■ Az alábbiakban az említett irodalomtörténeti folyamatokat némiképp más megközelítésből, a társadalmi önszerveződés története felől szeretném megragadni és értelmezni. Attól a tézistől szeretnék elindulni, hogy a társadalmi önszerveződés 19. századi története és a magyar irodalom korabeli alakulása szoros viszonyban áll-

**Az ipartörvény tehát annak a társadalmi nyilvánosságnak a szerkezetét alakította át Magyarországon, amelyről Jürgen Habermas a kérdés szempontjából megke-
rülhetetlen kötetében azt mondja, hogy magát a civil társadalmat hozta létre.**

nak egymással. A társadalmi önszerveződés történetének magyar viszonylatban izgalmas mozzanata a céhrendszer 1872-es felszámolása.¹ A céhek megszüntetéséhez, az ipar liberalizációjához kapcsolódik az egyesületi modellnek² a század utolsó évtizedeiben tapasztalható robbanásszerű expanziója. Az ipartörvény következtében a társadalmi önszerveződés már korábban is létező, bejáratott legális formákat keresett, s hogy ezt milyen sok esetben találta meg az egyesületi struktúrában, jelezheti számunkra, hogy már az ipartörvény életbe lépése utáni évben, 1873-ban belügyminiszteri rendeletben igyekeztek rendezni az egyesületek állami ellenőrzésének kérdését.³ A rendelet azzal indokolja önnön fontosságát, hogy az egyesületek szerepét a társadalmi nyilvánosság alakításában látja meghatározónak: „Azon tényezők közt, melyek alkotmányos államban a nyilvános életre kiváló befolyást gyakorolnak, alig létezik hatályosabb mint az egyesülés, mely a közélet ébresztése és fejlesztése által azt nagy mértékben mozdítja elő [...] Nálunk különösen az egyleti ügy annak jelenlegi fejlődése szerint törvényhozásilag szabályozva nem lévén, szükséges egyrészt a honpolgároknak a létező törvények iránti tisztelete, – másrészt a kormány és törvényhatóságok tapintatos eljárása, hogy fen[n]tartassék az egyesülés szabadsága, emellett azonban a kormány s a törvényhatóságoknak felügyeleti joga ezek működésére biztosítva maradjon.”⁴ Az ipartörvény tehát annak a társadalmi nyilvánosságnak a szerkezetét alakította át Magyarországon, amelyről Jürgen Habermas a kérdés szempontjából megkerülhetetlen kötetében azt mondja, hogy magát a civil társadalmat hozta létre.⁵

A rendelet jelzi az egyleti törvénykezés hiányát és a kormányzati lépések sürgető szükségességét: „Újabb időben több eset fordult elő, hogy alakuló egyletek működésüket tetteleg megkezdték, be nem várva alapszabályaiknak a törvényes bemutatási záradékkal való ellátását, – vagy az alapszabályaikban foglalt hatáskörön túlterjeszkedve működésüket egészen más alapon és irányban folytatták, – más esetekben ismét azok szabályellenes működése ellen egyleti tagok által érdekeik megsértése miatt panaszok adtak be.”⁶ Explicit kormányzati kontroll alá vonja az egyesületek létesítésének folyamatát, a törvényhatóság felügyelete alá helyezi az egyletalapítási kezdeményezéseket és az egyletek működését, valamint bekéri a fennálló egyesületek jegyzékét. Látható, hogy erre az időszakra olyan mértékben megsaporodtak az egyesületi kezdeményezések, hogy a kormánynak hozzávetőleges kimutatása sem volt ezek számáról és típusairól. A rendelet foganatosításának módjáról a következő évi 773. sz. belügyminiszteri rendelet intézkedik, amely arról ad hírt, hogy az előző évben kért egyesületi kimutatások nem készültek el, az „elrendelt folytatólagos kimutatást, dacára hogy a következő félév lejáratá óta már két hó telt el: Székesfehérvár szab. kir. város és részben a Jász-Kún kerületek kivételével, egyetlen törvényhatóság sem terjesztette fel.”⁷ Az egyesületi forma tehát már bejáratott, kézenfekvő önszerveződési mintaként volt jelen a céhrendszer felszámolásának idején a magyar társadalmi életben, ezt követően pedig olyan erős expanziónak indult, hogy a törvénykezés és az állami felügyelet nehezen tudta követni és megfelelő keretek között tartani az egyletalapítások sokaságát.

A polgári nyilvánosságnak ez a sajátos intézménye nagyon változatos formákat öltött: egyletek, egyesületek számos típusától kezdve a kaszinókon keresztül egészen a különféle társaskörökig, sok esetben ráadásul ezeknek a felépítése, funkciója, dinamikája is nagyon eltért egymástól. Tóth Árpád a pesti egyesületek társadalomtörténetét vizsgáló könyvében a különféle polgári önszerveződés-

si formákat a közösségek identitásának kulturális kifejeződéseként szemrevételezi, ebben ragadva meg azt a közös jellegzetességet, amely felől társadalomtörténetileg homogén jelenségként kezelhető ezeknek a nagyon eltérő csoportosulásoknak a története.⁸ Jürgen Habermas bizonyos egyleti struktúrákat – főként az olvasótársaságokat – a polgári nyilvánosság olyan tereinek tekint, amelyek a modern értelemben vett közvélemény kialakulását tették lehetővé.⁹ Látható tehát, hogy az egyesület intézménye markáns hatalmi kontextusba ágyazódott, valójában ezek a hatalmi struktúrák termelték ki és tartották fenn, emiatt sem volt közbömbös a kiépülő liberális állam számára, hogy hogyan, milyen keretek között és milyen feltételek mellett működnek ezek a csoportosulások, épp ennek okán is bizonyos típusú egyleteket anyagilag is támogatott, és olyan, ma közfeladatként értelmezett feladatokat ruházott rájuk, amelyek ugyan nem voltak közvetlenül politikai természetűek, de stratégiai fontossággal bírtak az államhatalom szempontjából.¹⁰

Arad fontos 19. századi közművelődési egylete, a Kölcsey-egyesület

■ Az elkövetkezőkben egyetlen szervezet, az aradi Kölcsey-egyesület példáján keresztül szeretnék néhány társadalomtörténeti aspektust megvilágítani a 19. század végi kulturális egyesületek szerepével kapcsolatosan. A korabeli roppant sokrétű egyesületi kultúra fontos egyesülettípusát képezik a kulturális és közművelődési egyletek, amelyek többnyire lokális érdekeltségűek, ám vannak szép számmal országos fontosságúak is. A kulturális, közművelődési, irodalmi, művészeti és olvasóegyleteket az állam különös figyelemmel kísérte, és hathatós támogatásukra törekedett. 1873-ban a vallás- és közoktatásügyi miniszter felhívást intézett a köztörvényhatóságokhoz a kulturális egyletek támogatására, a rendelet érvelésében a kulturális egyletek nemzetépítésben betöltött szerepét hangsúlyozta: „Nemzetünkre nézve a kulturális haladás kérdése sajátlagos viszonyainknál fogva egyúttal a létfen[en]tartás kérdése is levén, felette kívánatosnak tartom, hogy a tudomány és művészet iránti érzék, a kulturális haladás ezen legbiztosabb alapja, az ország minél nagyobb többségénél feltalálható legyen.

E nagy és fontos cél elérésére, amint ezt az előhaladottabb külföld követendő példája bizonyítja, egyik legfontosabb tényezőül szolgálnak a központban levő nagyobb mérvű gyűjtemények mellett a vidéken levő tudományos s művészeti célú egyletek és múzeumok, melyek a hivatottak részére a biztos továbbhaladást, a nagy közönségre nézve pedig a tudomány és művészet iránti helyesebb felfogást s a művelődés iránti vágyat eredményezik.”¹¹ A modern polgári nemzetállam tehát egyéb stratégiái mellett az egyesületi kultúra nyilvánosságát is a nemzetépítés, s mint majd látni fogjuk, az asszimilációs törekvései szolgálatába kívánta állítani.¹² Ebbe az elsődleges történeti-társadalomtörténeti kontextusba szeretném visszaágyazni az általam vizsgált irodalmi és közművelődési egyesület, az 1881-ben alapított aradi Kölcsey-egyesület történetének néhány mozzanatát.

A Statisztikai Hivatal 1880-ban megjelent, de 1878-as adatokat tartalmazó kiadványa alapján Aradon ekkor 31 nyilvántartott egyesület működött, összesen 8282 taggal,¹³ Arad megyében 26 egyletet jegyeztek be, összesen 2267 taggal. Ezek java részét ipartársulatok, jótékony és betegsegélyző egyletek, szabadkőműves páholyok teszik ki, működik viszont Aradon Zenede és Színügyi gyámolító egylet is.¹⁴ Az említettekhez képest, ezek mellett alakult meg 1881 tavaszán Arad kulturális egyesülete.

Az aradi Kölcsey Egyesület 1881. április 24-én tartotta első, alakuló értekezését, az alapszabály szerint az egyesület célja „[a] nemzeti közműveltség, s a magyar nyelv terjesztése, s ezzel kapcsolatban a hazai irodalom és művészet pártolása”.¹⁵ Az egyesület gazdag archívuma több helyen elszórva található: egy számottevő része az egyesület tulajdonában van, másik jelentékeny részét az Aradi Múzeum, valamint az Aradi Állami Levéltár őrzi. A forrásanyag nem egyedi ugyan, hiszen több fontos 19. századi egyesület archívumát feldolgozták már, mégis nagyon fontos korpuszról van szó, amelynek a helytörténeti vonatkozásain túl lényeges irodalomtörténeti, művelődéstörténeti, társadalomtörténeti vonatkozásai vannak. Egyrészt az aradi művelődés történetének fontos forrásainak tekinthetők, másrészt pedig, nagyobb léptékben gondolkodva, az Osztrák–Magyar Monarchia egyleti életének kérdései tekintetében képeznek történeti forrásanyagot. Ahhoz, hogy értsük a korabeli irodalomtörténeti, művészettörténeti folyamatokat, a kanonizációs mozgásokat, az irodalmi művek terjedésének, a műkincsek mozgásainak és piacának, a közművelődés kérdéseinek a korabeli mechanizmusait, elengedhetetlen, hogy egyre többet lássunk a különböző művelődési egyesületek korabeli taxonómikus viszonyhálózatából. Ennek a hálózatnak fontos szegmense az aradi Kölcsey Egyesület, kiterjedt kapcsolathálójával rendelkezett, kolozsvári, budapesti, szegedi stb. egyesületi kapcsolatokat tartott fenn, ezek a kapcsolatok nagyon változatosak: anyagi természetűek, irodalmiak, de akár műkincsek cseréjére, kirándulások szervezésére is kiterjedhetnek. Lényeges továbbá a vizsgált korpusz értelmiségtörténeti vonatkozása: az alapító, a tiszteletbeli tagok, illetve a rendes, rendkívüli tagok számára komoly kapcsolati tőkét jelentett az egyesületben való részvétel, rekrutációjuk nagyon nagy részben a helyi értelmiség és a városi tisztviselőréteg köréből történt. Arad sajátos egylettörténeti helyzete abból adódik, hogy a város korabeli etnikai összetétele sajátos környezetet teremtett a magyar nemzetépítési törekvések számára: az államapparátus folyamatosan különleges figyelemben részesítette az etnikai feszültségekkel terhes régiót. Az aradi főispán, Tabajdy Károly halálára írt Mikszáth- nekrológ szemléletesen jeleníti meg ezeket a feszültségeket: „A nemzetiségek itt [Aradon] a legelevenebbek. Itt nem elég a főispánnak, hogy a mente jól álljon rajta. Tabajdy Károly kitűnően felelt meg feladatának, nemcsak betöltötte a nehéz állást, nemcsak féken tartotta a nemzetiségeket, hanem amellel *békítette* is őket. [...] Nem mutatott gyűlöletet a nemzetiségek iránt, nem üldözte őket, hanem csak azt üldözte és irtotta bennök, ami a magyar állameszmének meg nem felelő. Méltányos volt, hogy igazságos lehessen és békülékeny, hogy szigorát megtűrjék. Magyar iskolákat állíttatott, a nemzetiségi iskolákra éber szemekkel vigyázott. A nemzetiségi vezetőket ildomos politikával tudta megnyerni. Azon néhány év alatt, mióta Arad megye főispánságát viselte, olyan erős közszellemet teremtett, aminő ott azelőtt sohasem volt.”¹⁶ Azért lehet különösen érdekes számunkra a korabeli aradi viszonyokat Arad vármegye és Arad város alispánja, Tabajdy Károly viszonylatában szemrevételezni, mert éppen ő volt a Kölcsey Egyesület első elnöke. Arad város és vármegye főispánjának állami köztisztviselőként a helyi nemzetiségi kérdés mederben tartása egyik fontos feladata volt, az aradi kényes etnikai viszonyok sajátos feladatokat róttak a városvezetésre. Az első tisztikar további tagjai szintén a város befolyásos polgárai, akik egyszerre több helyi és országos egyesületnek is tagjai: Lukácsy Miklós takarékpénztári vezérigazgató, ő volt az egyesület megalakulásának legtevékenyebb szorgalmazója, az egyesület alelnöke; dr. Márki Sándor, az aradi főreáltanoda és

főgimnázium tanára, az egyesületi titkár; Marsits Ignác, az Adria biztosítótársaság pénztárnok tisztviselője, ő volt az egyesületi pénztárnok; Szunter Nándor, gimnáziumi tanár, az egyesület ellenőre; Árkay Kálmán, ügyvéd, az egyesület ügyésze; Szöllősy Károly polgári iskolai tanár pedig könyvtárnok. A választmányi tagok Salacz Gyula, Arad város polgármestere mellett javarészt helyi gimnáziumi tanárok, orvosok, ügyvédek, lapszerkesztők, vállalkozók voltak. Az alapító tagok rekrutációja a város társadalmi elitjéből történt, a kulturális egyesületet ebben az esetben tehát nem egy alulról jövő igény hozta létre, hanem főlülről szerveződik, alapszabályai a település politikailag fontos elitjének a kultúra- és irodalomfogalmait tükrözik. A Belügyminisztérium által 1881. november 12-én jóváhagyott alapszabály értelmében az egyesület célja „A nemzeti közműveltség s a magyar nyelv terjesztése, s ezzel kapcsolatban a hazai irodalom és művészet pártolása”.¹⁷ Az egyesületi ülések jegyzőkönyveiből kiderül, hogy valóban komolyan is vették az alapszabályban vállalt tevékenységeket: rendszeresen ismeretterjesztő felolvasásokat tartottak, könyvtárat és múzeumot alapítottak, zenei és műkedvelői színi előadásokat szerveztek. Tevékenységük viszont nem merült ki kulturális rendezvények szervezésében és kulturális intézmények alapításában, a művelődési egyletnek feladata volt a megye iskoláinak különféle eszközökkel történő magyarosítása, az állami asszimilációs törekvések egyik hatékony helyi mozgatójaként kell tehát értelmeznünk.¹⁸

A Jóság

■ Az iskola- és óvodatámogató tevékenységük enigmatikus mozzanata a ravnai¹⁹ Jósza család visszamagyarosításának kísérlete. Az egyesület választmányának 1887. március 3-i jegyzőkönyve a következő rendezvénytervezetet tartalmazza: „Elnök Jancsó Benedek előterjeszti, hogy tekintettel a Kölcsey-egyesület vidéki tagjaira, kiknek érdekei eddig figyelmen kívül hagyattak, továbbá a Kölcsey-egyesület támogatásával felállítandó ravnai iskola céljaira, a választmány jóváhagyásának reményében, mozzalmat indított egy Pécskára rendezendő irodalmi kirándulás ügyében, mely az egyesületi tagok, az aradi magándalkör és a Krecsányi-féle színtársulat néhány tagjának részvételével március 8-án tartatnék meg. Az ügyet melegen felkarolta Takácsy Sándor megyei t. főjegyző úr, – ki ezen ülésre meghívott, – s az ő fáradozásának köszönhető, hogy a pécskai helyi bizottság, élén ifj. Issekutz Istvánnal, már megalakult, s a fogadás- és elszállásolásra nézve az előkészületek megtétettek. A kirándulás programját elnök a következőkben terjeszti elő:

1. Felolvasás (a Kölcsey-egyesületről); Jancsó Benedek.
2. Szavalatok: Hunyady Margit, Czanyuga Emma, Havas Aranka.
3. Ének (népdalok): Somlóné.
4. Hegedű: Dancs.
5. Quartett: a magándalkör.
6. Solo: Buja.
7. Társas vacsora és tánc.

A választmány helyeslőleg tudomásul veszi az elnök intézkedéseit, s elhatározza, hogy a ravnai iskola javára, az említett programmal, irodalmi és művészeti kirándulást rendez f. hó 8-án.”²⁰ A kulturális és irodalmi rendezvényeket láthatóan időnként közoktatási intézmények támogatásával is összekapcsolták, a ravnai iskola esete szemléletes példája a támogatások háttérében munkáló nem-

zetépítési törekvéseknek. Roppant izgalmas azt látni, ahogyan az önkéntes alapon szerveződő kulturális egyesület, élén a megye főispánjával, választmányi tagjai között a városi köztisztviselők jelentős részével, valamint a helyi értelmiség és vállalkozó réteg legfontosabb képviselőivel, arra használja fel a kulturális egyesület erőforrásait, hogy a helyi nemzetiségi arányokat alakítsa állami iskolák létrehozásával. Érezhető, hogy ezeknek a kezdeményezéseknek a tétjei jóval túlmutatnak az egyesületen, és a kulturális egyesületet mint korabeli intézményt az államhatalom asszimilációs törekvéseinek eszközeként engedik értelmezni.

A fővárosi sajtó számára Márki Sándor számol be arról, hogy miért is nemzeti érdek a ravnai iskola támogatása: „Aradvármegye egyik legkedvesebb völgyében, a déznai patak mentén van egy Ravna nevezetű helység. [...] A délnyugatról északkeletre hosszasan elnyúló falucska a róla nevezett kristálytiszt vízű és vidáman csevegő patak mindkét oldalán terül el. Kilencvenhat házikójában 430 lakos éldegél; s minden hetediknek Jósá a neve. / Egész kis dinasztia alkotnak a Jósák; 18 családot, összesen 60 taggal. Szép, szálas emberek, nyílt tekintettel, férfias ábrázattal; arcuk, testalkatuk messziről hirdeti magyarságukat, csak nyelvök és viseletük nem hirdeti azt. / Pedig valóban magyarok. [...] Az elparasztosodott telepet Varjassy Árpád tanfelügyelő s Paradeyser Lajos szolgabíró nemrégiben meglátogatván, részvétellel hallgatták a legidősebb Jósának mai nyomorúságos állapotukról tört magyar nyelven elmondott panaszát. S hogy a magyarságnak visszahódítsák e nagy családot, mely tanulatlansága és közönye következtében vetkőzött ki nemzetiségéből, máris megindították a mozgalmat a ravnai magyar iskola és kiseddóv érdekében. S hogy anyagi segédeszközökkel is ellássák őket, ez iskolát esztergályozó és fafaragó műhellyel akarják összekötni. Az aradi lapok már is megindították a gyűjtést. S mi óhajtjuk, hogy a Jósák ősi nyelvével régi jóllétük is visszatérjen.”²¹ Az aradi értelmiség és városvezetés tehát a Kölcsey-egyesületen keresztül azt a feladatot vállalta magára, hogy lehetőségeihez mérten mindent megtesz azért, hogy egy teljes nemzetséget visszamagyarosítson. Az elrománosodott család helyzete nem volt új keletű, Jókai Mór már 1858-ban – noha nem nevezte meg őket – a Jósákról írt *More patrio* című útirajzában: „Van egy község, melynek lakosai mind nemes emberek és kálvinisták; neveik tősgyökeres magyar nevek; viseletük debreceni fajta; de már egy szót sem tudnak magyarul; író, olvasó-ember nincs közöttük, nemzeti történet, rokonszenves emlék, rég kihalt közölök, csupán abban válnak ki az oláh fajtól, hogy szörnyű verekedők, és szeretik a processust. Hogyan támadt az ily átváltozás, annak igen egyszerű a magyarázata: Messze földön nem volt hozzájuk közel református lelkész, aki gyermekeiket keresztelte, halottaikat eltemette volna; pogányul pedig csak nem élhet, nem halhat az ember: ott volt az óhitű pap, annak az igéit voltak kénytelenek bevenni, s lassankint elhagyták miatta a hazai nyelvet.”²² Az asszimilációs kísérletről szóló tudósítások időnként hivatkoznak is Jókai erdélyi útja során dokumentált tapasztalatára.²³ A család magyarosítását kezdeményező aradi tanfelügyelő, Varjassy Árpád, aki egyébként az egyesület több fontos tagjával együtt aradi szabadkőműves páholy tagja is volt, nem csupán a Kölcsey-egyesületen keresztül igyekezett anyagi forrást szerezni törekvései számára, hanem helyi kapcsolati tőkét felhasználva eredményes gyűjtésbe kezdett. Amint arról a Fővárosi Lapok rövidhírből értesülünk, több aradi intézmény csatlakozott Varjassy kezdeményezéséhez: „A ravnai iskola ügye szépen halad a megvalósulás felé. Varjassy Árpád aradmegyei derék tanfelügyelő kezdeményezésére Boros Béni, az arad-csanádi vasút igazgatója gyűjtést indított meg,

s már közel 100 frtot hozott össze. A boros-sebesi uradalom ingyen adott épületanyagot. Az aradi pénzügyintézetek is dicséretesen igyekeznek előmozdítani az építkezést, egy eloláhosodott magyar falu békés visszahódítása forogván szóban. Most már csak a felszerelés költségei vannak hátra. Az iskola megnyitására az aradi Kölcsey-egyletet fölkéri kirándulás rendezésére.”²⁴ A nagy mérvű mozgósítás dacára Varjassyék kísérlete kudarcba fulladt, hamarosan napvilágot láttak ugyanis a „visszahódítási” kísérletre adott román válaszok. Összefoglalóan Márki Sándor írt erről *Arad vármegye monográfiájában*: „1887-ben mozgalom indult meg a 18 családban élő 60 Jósa visszamagyarosítására; a dolog azonban abban maradt, mert a román hírlapirodalom vallás- és nemzetiségháborítást látott a kísérletben s egyúttal azt hirdette (l. különösen a Biserica si Scola idézett cikkét), hogy a Jósák mindig g[örög]keleti oláhok voltak.”²⁵ Az egyes nemzetiségek felől a Jósa család történetének eltérő narratívái bontakoznak ki az érvelésekben, a források különböző értelmezései más-más genealógiát konstruálnak a család számára.

A fenti esettanulmány reményeim szerint láthatóvá teszi, hogy a 19. század végének társadalmában a kulturális egyletek bonyolult hatalmi struktúrába illeszkedtek, amely meghatározónak bizonyult az egylet által forgalmazott kultúra tartalmaira, az általa intézményesített irodalom jellegére, a keretei között létrehozott művészet sajátosságaira és funkcióira nézvést egyaránt. Igyekeztem érveket felsorakoztatni amellet, hogy a kulturális egyesületek a kor társadalmában sokrétű, olykor ambivalens funkciót tölthettek be, s ezek feltárása a kor irodalmi és művészeti mozgásainak fontos részét teszi értelmezhetővé. Amikor létrejön az újfajta modern polgári szórakozás, az újfajta társadalmi nyilvánosság az „önszervező polgárok” kulturális tevékenységek iránti igényét kielégítendő, az állami kontroll és szubvenció már a kezdetektől ezeket az egyleteket függővé teszi az állami érdekektől, és ezek szolgálatába állítja. A 19. századi kulturális egyletek tehát piaci és politikai tényezőkként voltak jelen a korszak kulturális intézményrendszerében, és elvitathatatlannul fontos szerepük volt a kor irodalmának és kulturális termelésének az alakulásában. Éppen ezért lényeges feladat a kor egyleti életének részletes rekonstrukciója, a kapcsolathálók és hatalmi viszonyhálózatok a feltérképezése.

■ JEGYZETEK

1872. évi VIII. törvény cikk – az ipartörvény életbe lépésétől számított három hónapon belül az összes fennálló céhet felszámolta.
- Az egylet/egyesület kifejezéseket dolgozatomban szinonimaként használok, az általam vizsgált időszakban ugyanis a korabeliek szóhasználatában sem mutatkoznak eltérések a két kifejezés jelenéstartalmát illetően. L. e tekintetben Tóth Árpád: *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. L'Harmattan, Bp., 2005. 14–15.
- A m. kir. belügyminiszernek 1873. apr. 29-én 1394. sz. a. kelt, valamennyi törvényhatóságához intézett rendelete az egyesületek ellenőrzése tárgyában. In: *Magyarországi rendeletek tára 1873*. 131.
- I. m. 131–132.
- „A »civil társadalom« intézményes magvát mindenesetre önkéntes alapon történő, nem állami és nem gazdasági összefogások képezik, melyek hogy megszervezés nélkül csak megnevezek néhány példát, az egyházaktól, kulturális egyesületektől és akadémiáktól, a független médiákon, sport- és szabadidőegyleteken, vitaklubokon, lakossági fórumokon és állampolgári kezdeményezéseken át a szakmai egyesületekig, politikai pártokig, szakszervezetekig és alternatív intézményekig terjednek.” (Jürgen Habermas: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Századvég–Gondolat, Bp., 1993. 41–42.)
- A m. kir. belügyminiszernek 1873. apr. 29-én 1394. sz. a. kelt, valamennyi törvényhatóságához intézett rendelete az egyesületek ellenőrzése tárgyában. In: *Magyarországi rendeletek tára 1873*. 132.
- A m. kir. belügyminiszernek 1874. márc. 1-én 773. sz. a. valamennyi törvényhatóságához intézett rendelete: az egyletek, társulatok s intézetek nyilvántartása tárgyában 1873. ápril 29-én kelt 1394. számú belügyministeri rendelet foganatosítása iránt. In: *Magyarországi rendeletek tára 1874*. 209–210., itt: 209.
- Tóth Árpád: *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. L'Harmattan, Bp., 2005. 8.

9. Jürgen Habermas: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Századvég–Gondolat, Bp., 1993. 134–135.
10. A bennünket itt közelebről érdeklő kulturális egyesületeknek ilyen feladatai voltak, mint majd látni fogjuk: a vidéki óvodák, iskolák anyagi támogatása, könyvtárak, múzeumok létrehozása.
11. *A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1873. július 13-án 885. sz. a. kelt szabályrendelete*. In: *Rendeletek tára 1873*. 350–351., itt: 350.
12. „A millenniumi [1896] készülődés olyan lökést adott a kulturális törekvéseknek, melyek a század első évtizedeiben is éreztették hatásukat. Sorra alakultak a kulturális és közművelődési egyesületek. Wlassics Gyula minisztersége alatt 297 múzeumot és 619 könyvtárat tettek nyilvánossá. A miniszter kiemelt célja volt a már meglévő és alakuló nyilvános közgyűjtemények anyagi támogatása, és az ott folyó munka szakmai minőségének javítása. Ennek érdekében törekedtek az egységes közgyűjteményi hálózat létrehozására, melynek szervezeti és szakmai keretét az 1897-ben alapított Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége jelentette.” (Lengvári István – Pilkhoffer Mónika – Vonyó József (szerk.): *Az ember helye – a hely embere. Emberközpontú történetírás – helytörténeti kutatás. A helytörténetírás módszertani kérdései*. Magyar Történelmi Társulat–Kronosz–MTA Pécsi Területi Bizottsága, Bp.–Pécs, 2020. 211.
13. Vargha Gyula dr. (szerk.): *Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban*. Hivatalos statisztikai közlemények, kiadja az Országos Statisztikai Hivatal, Athenaeum, Bp. 1880. 356–359.
14. *I. m.* 8–11.
15. *Az Aradi Kölcsey-Egyesület Alapszabályai 1881. május 15.*, kézirat, a Kölcsey-egyesület archívuma.
16. Mikszáth Kálmán: *Tábajdy Károly meghalt*. In: M. K.: *Cikkek és karcolatok XXIII*. S. Fürth Éva – Rejtő István (s. a. r.), MKÖM 73. köt., Bisztray Gyula – Rejtő István (szerk.), Akadémiai, Bp. 1979. 76–78., itt: 77–78. [kiemelés az eredetiben]
17. *Az Aradi Kölcsey-Egyesület Alapszabályai*, kézirat, a Kölcsey-egyesület archívuma
18. Az egyleti kultúra a kor nemzetépítésében stratégiai szerepet töltött be, ennek látványos példája az egyetlen szlovák közművelődési egyesület, a Matica Slovenská 1875-ös betiltása körüli sajtóbotrány (1875. november 9. Tisza Kálmán miniszterelnök-belügyminiszter bejelentése a minisztertanácsban a „Matica Slovenská” egyesület további működésének megszüntetéséről. In: *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993*. Balogh Sándor et al. (szerk.), Napvilág, Bp. 2002. 103–104.)
19. Mai nevén: Rănușa (Kisróna), falu Arad megyében, Moneasa (Menyháza) községhez tartozik.
20. *A Kölcsey-egyesület válaszmánya 1887. március 3-án tartott rendkívüli ülésének jegyzőkönyve*, kézirat, a Kölcsey-egyesület archívuma
21. Márki Sándor: *A Jósák*. Pesti Napló 1887. március 6., 64. sz.
22. Jókai Mór, *More Patrio*. In: J.M.: *Cikkek és beszédek* 5. köt. II. rész, 1850–1860; H. Törő Györgyi (s. a. r.): *JMÖM*, Lengyel Dénes – Nagy Miklós (szerk.), Akadémiai, Bp., 1968. 133–169., itt: 138.
23. Márki Sándor: *A Jósák*. Pesti Napló 1887. március 6., 64. sz.
24. [sz. n.], [c. n.], Fővárosi Lapok, 1887. március 5., 63. sz. 458.
25. Márki Sándor: *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története II. Aradvármegye és Arad szabad királyi város monographiája*. Jancsó Benedek (szerk.), Arad, 1895. 193.

TIBORI SZABÓ ZOLTÁN

AMIT AZ ELŐTTÜNK JÁRÓK RÁNK HAGYTAK

A remélt hazai demokratikus társadalom-építés hajnalán Erdélyben is elég széles körben felmerült a kérdés: intézmény-alapítás tekintetében nyúljunk-e vissza valamilyen két világháború közötti hagyományhoz, vagy pedig e tekintetben valamilyen teljesen új koncepcióra építsünk. Kolozsváron sem volt ez másképp, és ebben a keretben, a decemberi népfelkelés első napjaiban útjára indított új napilap, a *Szabadság* több szerkesztője és Kolozsvár több jeles értelmiségije 1991 tavaszán úgy döntött, hogy a romániai magyar kisebbségi lét első időszakának egyik fontos intézményét kellene életre kelteni, és annak hagyományait kellene folytatnunk. Ez az intézmény a Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet volt, amelyet az 1920-as impériumváltás idején az erdélyi magyarság széles összefogással hozott létre, és amely a következő két évtized során a legnagyobb erdélyi kiadóvá és nyomdavállalattá vált. Alapítói az intézményt az első világháború után az anyaországtól elszakadt, Erdélyben maradt magyarok tájékoztatása, nevelése és önszervezése alappilléreinek képzelték el, amely a közösség megmaradása, gyarapodása, művelése és önazonosságának megőrzése érdekében tevékenykedjék.

A Minerva 1920 és 1948 között nagyszerű munkát végzett. A műintézet által kiadott saját könyvek példányszáma jóval meghaladta a kétmilliót, az összes kinyomtatott köteté pedig ötmillióra tehető. Ugyanebben az időszakban a

A Minerva utóbbi csaknem három évtizedes tevékenységének a harmadik részét szintén az erdélyi sors tette feladatunkká. Ez a sokasodó és az esetek nagy többségében szétszóródásra és elkallódásra ítélt erdélyi hagyatékok összegyűjtése, rendezése, kutathatóvá tétele és tudományos feldolgozása volt.

Minerva mintegy harmincötmillió folyóirat- és újságpéldányt adott ki és/vagy nyomtatott, és ebből a példányszámból a saját kiadványai több mint tizenötmilliót jelentettek. És ha ehhez hozzászámítjuk a Minerva által végzett jelentős irodalom- és művészetszervezési munkát, illetve a megfigyelt tanügytámogatási és népművelési tevékenységét, népkönyvtárak alapítását is beleértve, megalapozottan állíthatjuk, hogy az erdélyi magyarságnak ez a jelentős intézménye a magyar oktatás, sajtó, irodalom, tudomány, ismeretterjesztés és művészet fejlődéséhez kiemelkedő mértékben járult hozzá.

A második világháború után hatalomra jutott szovjet típusú rendszernek a következő több mint négy évtized során sikerült azonban a Minerva emlékeztétét is szinte teljes mértékben kitörölni az erdélyi magyarok emlékezetéből. Kötetek sora jelent meg azokban az évtizedekben is a *Pásztortűzről*, az *Erdélyi Helikonról* és a Minerva által eltartott megannyi szellemi műhely tevékenységéről, de magára a Minervára 1990-ben az erdélyi értelmiség nagy többsége is már csak nyomdaként emlékezett. Ilyen körülmények között az 1991 augusztusában Minerva Művelődési Egyesület névvel újraalakult és 1992-ben jogilag is bejegyzett intézmény mögött már nem állott az a közösségi erő, amelyet elődje a háta mögött tudott. Az újabb építkezési korszak így jóval lassúbbnak és nehezebbnek bizonyult.

Ma, 2021-ben, évszázaddal a Minerva-alapítás után, ha visszatekintünk a megtett útra, elmondhatjuk, hogy az 1992-es újraalapítástól 29 év telt el: eggyel több, mint az a 28 esztendő, amely 1920-as alapításától egészen 1948-as államosításáig a régi Minervának megadatott. Ha a régi Minerva megalapítása után három évvel, 1923-ban már belvárosi telket vásárolhatott, az újraalapítást követően a Minervának tizenhét évre volt szüksége ahhoz, hogy a Jókai utcában saját székházat szerezzen, a szárhegyi Lázár grófok egykori reprezentatív kolozsvári házát, e történelmi család leszármazottjainak segítségével és jóindulatából. S ha a régi Minerva a telekvásárlást követő esztendőben fel is építette emeletes székházát (ma is áll, a Brassai utca 7. szám alatti épület), nekünk tíz esztendőre volt szükségünk ahhoz, hogy a teljesen lelakott és tönkretett Lázár-házat rendbe szedjük, és abban a Kolozsvári Magyar Média, Tudományos és Kulturális Központot létrehozzuk. Úgy, hogy közben a Minerva Művelődési Egyesület folytatta az elődje által megkezdett munkát: kiadta a kolozsvári magyar napilapot, a *Szabadságot*, továbbá sok olyan kötetet, amely valamilyen módon kapcsolódott a Minerva sajtó-, irodalom-, művelődés- és művészetközpontú tevékenységéhez, és rendszeressé tette székházában a fotó- és képzőművészeti kiállításokat, könyvbemutatókat és tudományos rendezvényeket.

Mindezekről a kolozsvári és az erdélyi magyar közvélemény a különböző híradások útján tudomást szerezhetett. Volt azonban az újraalapított Minervának egy sor másik feladata is.

Gondolok itt elsősorban a régi Minerva ingatlanjainak visszaszerzésére, amely cseppet sem könnyű cselekvéssorozatának maradéktalan sikerében éppen az utóbbi hónapok történései nyomán reménykedhetünk. A restitúciós folyamatok keretében, 2008-ban sikerült ugyanis visszakapnunk a régi Minerva-ingatlanok közül az egyiket (a Brassai utca 5. szám és Dávid Ferenc utca 4. szám alattit), amelyet 2019-ben az Iskola Alapítványnak eladtunk, hogy a tranzakció ellenértékéből a Jókai utcai székház hiányzó részét is megszerezhessek, és a 2010-ben megkezdett felújítási munkálatokat befejezhessük.

A következő terület, amelyen cseppet sem jelentéktelen munkát sikerült kifejtenünk, a régi Minerva örökségének a kutatása volt, amelynek eredményeit *A kolozsvári Minerva története és bibliográfiája, 1920–1948* című, 2015-ben kiadott, Könczey Elemér nagyszerű könyvtervezői munkájának köszönhetően remek kivitelű kötetben tettük közzé.

A Minerva utóbbi csaknem három évtizedes tevékenységének a harmadik részét szintén az erdélyi sors tette feladatunkká. Ez a sokasodó és az esetek nagy többségében szétszóródásra és elkallódásra ítélt erdélyi hagyatékok összegyűjtése, rendezése, kutathatóvá tétele és tudományos feldolgozása volt.

Ennek a tevékenységcsoportnak a keretében sikerült a régi Minerva mintegy háromezer kiadványa közül több százat adományokból begyűjtenünk, illetve megvásárolnunk, és e gyűjtemény köré egy új média-, kommunikáció-, társadalom- és művelődéstudományi szakkönyvtárat létrehoznunk, amelyet ma már egyetemeink diákjai, oktatói és kutatói rendszeresen látogatnak. Létrehozásában jelentős segítséget kaptunk olyan médiaszakos egyetemi oktatóktól, mint Cseke Péter, Szabó Zsolt, Gyórfy Gábor és Vallasek Júlia.

Az elveszéstől megmentettük és a Képzőművészeti és Formatervezési Akadémia két jeles oktatójának, Miklósi Dénesnek és Răzvan Antonnak a szakmai irányításával, több egyetemi szak hallgatóinak a közreműködésével feldolgoztuk és digitális formában az interneten közzétettük a kolozsvári *Igazság* magyar nyelvű és a *Făclia* román nyelvű napilapok fotóriporterei által 1960 és 1990 között készített fotókat. A <http://www.photoarchive.minerva.org.ro/> címen elérhető gyűjtemény mintegy 35 ezer felvételére alapozva 2016-ban kiadtuk *A kolozsvári Minerva sajtófotó-archívuma* című háromnyelvű (magyar, román és angol) kötetet, amely az archívum számtalan felvétele mellett a feldolgozási folyamatban részt vevők tudományos tanulmányait is tartalmazza.

A Minerva Archívumot 2010-ben hoztuk létre. Az első hagyatékként, amelyet rendeznünk kellett, volt kollégánké, László Ferenc sportújságíróé volt, aki hatvan éven keresztül hihetetlen dinamizmussal és nagyszerű tehetséggel írt sportról magyar nyelven Kolozsváron, és akinek a hagyatékát családja bízta ránk. A László Ferenc-hagyatékkörül, többnyire lelkes sportolók adományaiból sportrelikvia-gyűjteményünk is kialakult, amelynek szakszerű rendszerezésében és feldolgozásában Killyéni András egyetemi oktatótól és szakírótól kaptunk segítséget.

A későbbiekben egyre több újságíró, író, művész és tudós hagyatéka került a Minerva Archívum birtokába. Itt őrizzük például a néhai bukaresti *Romániai Magyar Szó/Előre*, illetve a kolozsvári *Igazság* című napilapok könyvtárait és archívumait, az említett bukaresti napilap fényképtáráját, Nagy György sajtógyűjteményét, a nemrég tragikus körülmények között New Yorkban elhunyt Deák Ferenc fotóriporter teljes hagyatékát, Nagy Károly ritka kordokumentumokból álló adományát, a Benczédi Sándor által készített Janovics Jenő-mellszobrot, Kiss János újságíró, író és szobrász kéziratait, leveleit és művészi alkotásait, Balaskó Nándor Portugáliában világhírűvé vált szobrászművész erdélyi pályafutását dokumentáló irathagyatékot, Brósz Irma festőművész feljegyzéseit és dokumentumgyűjteményét, Gy. Szabó Béla grafikusművész levelezésének jelentős részét, Vetró Artúr szobrászművész írott, illetve fényképhagyatékát, továbbá grafikáinak egy részét és a Fekete Mihály színművészt ábrázoló büsztjét, Fischer István neves operatőr és filmrendező munkáit és írott hagyatékát. Külön meg kell említenünk Muzsnay Árpád neves szatmárnémeti újságíró sokezer sajtóterméket tartalmazó gyűjteményét, amelynek megőrzését és hasznosítását ránk bízta.

Folyamatban van a Kántor Lajos könyveinek, egyéb publikációinak, kéziratainak, levelezésének és művészeti hagyatéka egy töredékének átvétele a Minerva Archívumba, a nagyszerű író és irodalomtörténész két fia, Kántor László filmrendező és dr. Kántor István orvos adományozási döntése nyomán. Szintén a Minervához kerülnek majd Gáll Ernő egyetemi tanár és *Korunk*-főszerkesztő könyvei, özvegyének, Gáll Évának az akaratából.

Szintén a történelmünket dokumentálják azok a hagyatékok, amelyek nagyrészt szintén a Minerva tulajdonát képezik, és amelyeket jellegüknél fogva a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Holokauszt- és Genocídiumtanulmányi Intézetében helyeztünk letétbe, hogy minél szélesebb körben kutathatóvá válhassanak. E létüknek köszönhetően az említett intézet archívuma ma már mintegy húszmillió digitális, továbbá több mint kétfélmillió mikrofilmezett dokumentumot tartalmaz elsősorban romániai, magyarországi, németországi, ukrainai és más állambeli levéltárak anyagaiból, továbbá több erdélyi túlélő és kortanú dokumentumhagyatékát. Ezek közül a legterjedelmesebbek a Cs. Gyimesi Éva irodalomtudósé, az Eisikovits Miksa zeneszerzőé, az Enyedi Sándor újságíróé, a Farkas László egykori *Korunk*-szerkesztőé, a Fischer István filmrendezőé, a már említett Gáll Ernő szociológus és filozófusé, az Izsák Sámuel orvos- és gyógyszerésztörténészé, a Puskás Lajos pedagógusé, a Kepes Rozália orvosé és az Erdélyi Párt egykori elnökéé, gróf Teleki Béláé.

Végül, de nem utolsósorban meg kell említenem, hogy az elmúlt években a Minerva Archívum egész sor erdélyi kiadványt digitalizált vagy pedig azok digitalizálásában segítkezett. Ennek a tevékenységnek köszönhetően az archívumban digitális formában elérhetők a legfontosabb erdélyi sajtókiadványok is, és nem csupán folyóiratokról és évkönyvekről, hanem heti- és napilapok egész soráról van szó, amelyek ezáltal a közösségünk számára szabadon kutathatóvá váltak.

Az eddig elvégzett munka és a további Minerva-ingatlanok belátható időn belüli remélt visszaszolgáltatása lehetővé tenné egy olyan muzeális és tudományos erdélyi intézmény létrehozását, amely a sajtó, az irodalmi, a művészeti és az általános társadalmi szempontból fontosnak minősülő hagyatékokat összegyűjtse, a jövő számára megőrizze, nyilvánosan bemutassa és kutathatóvá tegye. Ehhez azonban széles körű politikai, civil, illetve tudományos-szakmai összefogásra lesz szükségünk, amit reménykedünk, hogy sikerül elérnünk.

BRÎNZAN-ANTAL CRISTINA

A SZABÉDI HÁZ HAGYATÉKAIRÓL

Esettanulmány Bodor Pálról

■ Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület¹, rövidítve EMKE 1885. március 6-i szervezését előkészítő bizottság meghívója április 12-re tűzte ki a megalakulást, melyben a következő gondolatok fogalmazódtak meg: „Hadd emelkedjék ki e napon a magyar társadalom nagyja és kicsinyje [...]. Alkossa meg a magyar közművelődési egyesületet; azzal mint egy új »Talpra magyar!« kiáltással rázza fel a még indolens nemzeti elemeket s hatalmasan állja útját az erdélyrészi magyar birtok, magyar nyelv és nemzeti ősnemes vonások tovább pusztulásának és pusztításának.”² Az egyesület célja az erdélyi magyar közművelődés támogatása, előmozdítása volt a korabeli szemléleteknek megfelelően.

35 éves működését követően, az impériumváltás következtében, 1920-ban az új hatalmi berendezkedés megfosztotta közadakozásból gyűlt jelentős vagyonától, amelyet az 1989-es rendszerváltás utáni újjáalakulását követően már nem tudott eredeti formájában visszaigényelni. A két világháború közötti időszakban a szervezet jogilag ugyan létezett, de tevékenysége az eredeti elgondoláshoz képest szűkebb hatáskörre korlátozódott. 1947-re az EMKE-t megszüntették, vagyonát, leltárát ezt követően államosították. A rendszerváltás után az RMDSZ kezdeményezésére a közművelődési egyleteket (1991-re közel 80 közművelődési és kulturális egyesület működött), beleértve az EMKE-t, újjászervezték. 1991. április 20-án, a Brassóban

Bodor Pál sokrétű tevékenységének dokumentumai s azok katalógizálása és számítógépes feldolgozása, valamint hozzáférhetővé tétele mind a romániai magyar intézmény- és irodalomtörténetnek, mind a romániai politikatörténetnek ismerete szempontjából rendkívül fontos feladat.

megtartott közgyűlésen alakult újjá, elnöke Dávid Gyula³ volt. Dávid Gyulát 1998-tól Kötő József követte az elnöki tisztségben.

A rendszerváltás után az új helyzethez igazodva, de ugyanakkor a történeti hagyományokból táplálkozva egy kurrens alapszabályzat megalkotása fontosnak bizonyult. Ebből a célokat a következő passzus tükrözi. Az Alapszabálytervezet 1. §-a kimondta: „...a romániai magyarság körében, városon és falun, vagy nagyobb tájegységekben alakult közművelődési egyesületek, társaságok, csoportok és együttesek... szövetségeként és saját szervezeteink útján célul tűzzük ki azt, hogy a közművelődés minden területén megszervezzük és előmozdítjuk a magyar anyanyelvű lakosság európai mérce szerinti anyanyelvű műveltségének terjedését, megfelelő kereteket teremtünk ahhoz, hogy értékeink eljussanak a lakosság minden rétegéhez, biztosítva a közösségi és egyéni művelődési értékek érvényesülését az egyetemes kultúra keretében.”⁴

Ezekhez a célokhöz kapcsolódóan alakult az EMKE hagyatékok gondozásával kapcsolatos tevékenysége is. Első hagyatéki törzsanyagát 1996-ban adományozás által kapta, tulajdonába került Szabédi László hátrahagyott kéziratos anyaga, valamint a Lázár utcai családi háza, ahol ma az egyesület is működik. Az adományozás körülményeit Kántor Lajos közvetítette. A kolozsvári Lázár utcai családi ház egyik szobáját Székely Rozália, a költő testvére még 1992-ben emlékszobává alakította. A hagyaték birtokában Dávid Gyula akkori elnök egy irodalmi levéltár kialakítását tervezte, új feladatokat tűzve ki maga elé, mely lehetővé tette az 1918 utáni erdélyi/romániai magyar irodalom és irodalomtörténet kutatását.⁵

Az emlékház gyűjteménye folyamatosan gyarapodott az azóta eltelt évtizedekben, a gyarapodás konkrétumairól Bartha Katalin Ágnes, aki 2003–2020 között a gyűjtemény vezetőjeként dolgozott, több írásában is beszámolt, egy 2018-as írásban a következőképpen összegezve az eredményeket: „Az írói hagyatékok összegyűjtése – a jogutódok bizalmatlansága és anyagi érdekeltsége miatt – nem az elképzelt formában haladt, mégis eredményeket ért el.”⁶ Mára több, a huszadik századi erdélyi irodalom- és művelődéstörténet legfontosabb korszakait lefedő archívumi anyag vált az emlékházban elérhetővé, ezek mindenikét itt nem sorolom fel, jelen írásban az utóbbi évek gyűjteménygyarapodásaira összpontosítok.

2005–2007 között az egykori háromszobás hóstáti házat jelentős magyarországi pályázati támogatásból és saját forrásokból felújították. Mivel az Emlékház ennek következtében egy emelettel bővült, az egyes termekben a következő írói könyvtárakat helyezték el: a földszinten Engel Károly és Kacsó Sándor könyvtára; a Balogh Edgár-könyvtár, illetve a Szabédi-emlékszoba található. Az emeleten az EMKE-iroda irattára, könyvtára; a Nagy István-könyvtár, a Méliusz József-könyvtár, valamint Kézirat-, hang-, és képanyag-gyűjtemények.

A legutóbbi időszakban, Széman Péter 2013-as elnökségének kezdete óta az alábbi hagyatékok érkeztek be az EMKE székhelyére: 2014. februárban Senkálzsky Endre magyar színész, rendező, pedagógus, színházigazgató, érdekes művész hagyatéka került be a Szabédi Házba. Egy évvel később a Dacia Kiadó 84 db. kiadványát adta át az EMKE számára. Leitner Emil hagyatéka 2017–2018 között bővült, illetve a hagyaték további része 2020-ban érkezett be. 2017-ben érkezett be Nagy Kálmán nyelvész, műfordító levelezése, valamint Lévai Lajos író, helytörténész, tanár kéziratos hagyatéka. Dávid Gyula közvetítésével az örökösöktől ugyancsak a Szabédi Emlékház irattárába került Olosz Lajos

hagyatékának egy része, amely tartalmazza levelezését Reményik Sándorral. Ez a hagyaték azért kiemelkedő, mivel Olosz Lajos 1940–44 között Dél-Erdélyben élt, így hagyatéka által képet kaphatunk az ottani magyar kulturális-társadalmi életéről. A költő hagyatékát unokája, Kis Olosz Klára őrizte Csíkszeredában 2019-ben jelezte, hogy átadásra előkészítette és átadná a Szabédi Háznak.⁷ Egy évvel később Palocsay Zsigmond költő hagyatékát adták át a Szabédi Háznak a szerző örökösei. Ebben az évben került a Szabédi Házhoz György Dénes hagyaték-töredéke (1 dosszié), valamint Kékedy-Nagy László egyetemi tanár színházi műsorfüzetei. Szintén színházi műsorfüzet hagyatékot adott át H. Szabó Gyula a Szabédi Emlékháznak. A Szabédi Ház tulajdonában van Virág Péter és dr. Bartók Katalin adománya, amely édesapjának, dr. Molnár Károlynak újságkivonatait, feljegyzéseit tartalmazza, illetve Török Enyingi Sándor erdélyi magyar újságíró, költő, novellista hagyatéka.

Mindemellett az EMKE tulajdonában és gondozásában van a pusztakamarási Sütő András szülői otthona, amely emlékházként működik, illetve a kis múzeumnak is beillő Györkös Mányi Albert emlékház.⁸

2016 októbere folyamán az EMKE–Szabédi Emlékház Kézirattára rendkívül értékes hagyatékhoz jutott Bodor Pálné Zehán Júlia jóvoltából. Bodor Pál magyar szerkesztő, költő, közíró, műfordító írói álnevein Diurnus, Tóth Balázs, Zaláni János, Bóra Gábor, Budapesten született 1930. július 28-án. Temesváron nevelkedett, és a temesvári piarista líceumban érettségizett. Életpályája a romániai magyar kultúra számos kiemelkedő intézményéhez kapcsolódik: 1948-tól a *Romániai Magyar Szó* bukaresti szerkesztőségének tagja, majd 1951-ig a kolozsvári *Igazság* munkatársa volt. 1951–1967 között az *Utunk* folyóirat szerkesztője, majd 1967-től a romániai Irodalmi Kiadó magyar főszerkesztője. A Kritérium Kiadó alapításánál a magyar szerkesztőség alapító főszerkesztője lett. 1970-ben megszervezi a Román Televízió magyar és német adását és ezek főszerkesztője lesz. 1979-ben lemond a Román Televízió főszerkesztői állásáról, ezt követően 1982-ig a bukaresti *Előre* munkatársa, 1983-ban pedig Budapestre költözik, és a *Magyar Nemzet*, majd a *Népszabadság* nagy figyelemmel követett publicistája lesz – főként Diurnus álneven jegyzett írásai révén, de ekkor már sokszorosan díjazott prózaíró és költő is, számos önálló kötet szerzője. A rendszerváltást követően a MÚOSZ elnökeként, majd az Európai Újságírók Szövetsége magyar tagozatának elnökeként is tevékenykedik. Bodor Pál életének 87. évében, 2017. március 12-én, hosszan tartó betegség után hunyt el.⁹ Kéziratok és a Szabédi Házban elhelyezett részleges könyvtári hagyatéka tehát az erdélyi magyar irodalom és politika egyik meghatározó személyiségének különböző iratokból, levelekből, más közösségi és személyi vonatkozású dokumentumaiból áll.

A megőrzés, feldolgozás, rendszerezés és kutathatóság céljából átvett mintegy 4 köbméternyi anyag tételes számítógépes feldolgozását Bartha Katalin Ágnes kezdte el, majd munkáját 2020-tól Széman Emese Rózsa, 2021 februártól Brinzan-Antal Cristina vette át. A hagyaték teljes feldolgozását követően előreláthatóan Bodor Pál pályájának minden fontos szakasza dokumentálhatóvá és kutathatóvá válik.

A vegyes tartalmú dobozott hagyaték egy részének, közel 4000 dokumentumnak feldolgozását a Bartha Katalin Ágnes által alkalmazott szempontrendszer szerint vezettük be számítógépbe, mely a következő tételsorokat tartalmazza: tétel, dobozsám, sorszám, tematika, irat szerzője, irat kelte, irat tartalma/címe/címzettje, műfaj, terjedelem, megjegyzés/kézírás, vagy gépelt szöveg.

A tételek meghatározása után a kutatás feldolgozási fázisa következik, mely Bodor Pál életének és munkásságának szegmentálása és szakaszokra bontása mentén tagozódik tematikusan és diakronikusan. Az első lépésben tervezett tematikarovatok: Diákévek, Családi iratok, *Romániai Magyar Szó* (1948), a kolozsvári *Igazság*, *Utunk*, romániai Irodalmi Kiadó, Kriterion Könyvkiadó, Román Televízió magyar adása, *Előre*, magyarországi áttelepülés, *Magyar Nemzet*, *Nép-szabadság*, rendszerváltás, nyugdíjas évek, MŰOSZ, Irodalmi munkásság, Személyes, Közéleti, Levelezés, főbb kategóriákba soroljuk, de ezeken kívül egyéb, az életpályát jobban követő kategóriákat is bevezetünk.

A hagyatéék kutathatóságát megkönnyíti, hogy Bodor Pál az elküldött levelei másodpéldányainak a nagy részét megtartotta, így a beérkező és elküldött leveleket társítani lehet. A levelezés mellett a szerkesztő és más szerzők szakmai kéziratait, verseit is olvashatjuk. A már feldolgozott anyagok között találtunk olyan kéziratokat is, amelyeket még nem ismer a nyilvánosság. Találtunk el nem küldött leveleket, illetve olyan levélananyagokat, amelyek a küldés idején személyesek, illetve bizalmas vagy titkos üzenetek voltak.

Mivel sok a beazonosítatlan dokumentum, az újonnan elindított hagyatéék-feldolgozás során fontosnak tartottuk külön listát vezetni a levelezőtársakról – ezenkívül az évekre történő lebontás segít abban, hogy a be nem azonosított levelek helyét megtaláljuk. A beazonosításnál segítségként szolgál az, hogy a dokumentumokban a szerző által említett neveket, helyeket és fontosabb kulcsszavakat a jegyzék mellé helyezzük.

A kutatás jelenlegi állása szerint megállapítható, hogy Bodor Pál levelezőtársainak jelentős része ismert, közéleti személy, köztük szerepel többek között: Domokos Géza, Domokos János (Európa Könyvkiadó), Sipos Tamás (Rakéta Újság főszerkesztő), Engel Károly, Sütő András, Dávid Gyula, Egved Péter, Magyarai Lajos, viszont sok olyan írással találkoztunk (Jocó, Hajni, Pali, Sergiu), amelyek szerzőjének kilétét a majdani kutatások nyomán tudhatjuk meg.

Mindemellett a családi levelek személyes hangvételűek. Olvashatunk a feleségének udvarlás idején küldött szerelemi vallomásokat is. Bodor Pál a családjának gyakran beszámolt arról, hogy hol tartózkodott, mivel foglalkozott, figyelte családjá életének történéseit, sőt, ha szükséges volt, fiát is megdorgálta: „Édes Fiam! Egyre jobban erősödik bennem az aggály, hogy Benned a szükségesnél valamivel több a hajlam a szélhámosságra, és a szükségesnél valamivel kevesebb az erő az önfegyelmzésre. [...] Az az érzésem, hogy többet jársz ki a városba, amint amennyi az iskolai előmeneteled szempontjából most megengedhető. [...] Ha a következő négy hétben az eredményeid nem javulnak szemmel láthatóan, akkor a zsebpénzed januártól 5 lejre csökken. Ha az első évnegyedi bizonyítványodban nincs nyolcason aluli jegy, akkor januártól a zsebpénzed 15 lejre nő.”¹⁰

A hagyatéékban karikatúrákat, rajzfirkákat, sőt az egyik borítékban hajtincset is találtunk. Mindemellett rengeteg olvasói levelet kapott, illetve segítette olvasóit, ha személyes problémával keresték meg. Volt olvasója, aki mezenésítette verseit. Bodor Pál leveleit és írásait nagyrészt gépelte, több olyan levelet is találtunk, amelyben arra hivatkozik, hogy azért gépírásos a szöveg, mivel a kézírása sokak számára kiolvashatatlan.

A további kutatásokat megkönnyíti, hogy a Szabédi Házban levő hagyatéékek egy része Bodor Pál levelei által összeköthető (Domokos Géza és Bodor Pál levelezése, Engel Károly és Bodor Pál levelezése...stb.). A kutatás jelenlegi, kezdeti szakaszában, a hagyatéék feldolgozásánál megállapíthatjuk, hogy Bodor Pált és

levelező társait foglalkoztatták a szakmai kérdések mellett a közéleti, aktuálpolitikai kérdések, beleértve a magyarság sorsával kapcsolatos kérdéseket.

Különböző tanulmányokat és egyéb kéziratokat is olvashatunk, illetve beszámolót a háborús meghurcolásokról. A hagyatékból vélhetően előkerülnek olyan reflexiók is, amelyek az 1956-os magyar forradalmat megelőző „lassú olvadás”, valamint az 1956. szeptember 29–30-i kolozsvári írógyűlésen elhangzottakkal kapcsolatosak, hiszen Benkő Levente korábbi kutatásai ezt valószínűsítik: „A mai gyűlés eszembe juttatott egy 12 évvel ezelőtti gyűlést. 1944. szeptember, a KISZ gyűlésről van szó, ehhez hasonlít ez a mai gyűlés. Akkor, az első legális gyűlésünkön éreztük meg, mennyire ránk tartozik országunk minden kérdése. Most ugyanez hozódott fel, sok részletkérdést hoztunk fel, mint egy kis nemzetgyűlésen. Felhoztuk mindazokat a kérdéseket, amelyek a nép legkülönbözőbb rétegeit foglalkoztatják.”¹¹

További anyagokat olvashatunk a Kriterion Könyvkiadó alapításáról, Bodor Pál szakmai előmeneteléről, a szerkesztői munkásságáról és a nehézségekről, az egészségügyi állapotáról. Mindemellett betekintést nyerhetünk a fontosabb történelmi eseményekbe, amelyek hatással voltak életére.

Bodor Pál sokrétű tevékenységének dokumentumai s azok katalogizálása és számítógépes feldolgozása, valamint hozzáférhetővé tétele mind a romániai magyar intézmény- és irodalomtörténetnek, mind a romániai politikatörténetnek ismerete szempontjából rendkívül fontos feladat. A hagyatéknak 10 iratfolyóméter terjedelmű, hasonló a Domokos Géza-hagyatéknak iratmennyiségéhez (13 folyóméter).

Ami a kutatók számára még érdekes lehet, az, hogy a Szabédi Házban található Bodor Pál digitális könyvleltára is, amely több mint 350 könyv adatait tartalmazza. Hozzávetőlegesen több mint 10 000 dokumentum található a hagyatékban, amely az EMKE dobozrendszerében kb. 75 doboznyi helyet foglalna el. A tételes feldolgozás mellett fontosnak tartottuk a kutathatóság, visszakereshetőség szempontjából az azonos típusú dokumentumok együtt történő archiválását, rendezését is. Ezért a különböző dobozokban szétszórt levelek nagyobb részét eleve külön csoportosítjuk, a levelezők viszonylatában különválasztjuk, s ezen belül is ábécérendben és kronológiai sorrendben, a fentiekben megadott szempontrendszer szerint rendezzük.

■ JEGYZETEK

1. *Mi az EMKE?* In: *Az Ellenzék naplója. Erdély Kincses Kalendáriuma*. 1921. Kiadja az Ellenzék Részvénytársaság. Lepage Lajos nyomdája. 1921. idézi: https://www.emke.ro/mi-az-emke/letoltés_ideje: 2021.09.14.
2. Pákéi Sándor József: *Az EMKE megalapítása és negyedszázados működése 1885–1910*. EMKE, Kvár, 1910. 86.
3. EMKE Alapító Okirat 1991.
4. Dávid Gyula: *Az EMKE-ről, múlt és jelen időben*. In: Gergely Balázs – H. Szabó Gyula (főszerk.): *Kincses Kolozsvár Kalendáriuma 2020–2021*. Kincses Kolozsvár Egyesület, Kvár, 2020. 355.
5. Bartha Katalin Ágnes: *Írói, alkotói magángyűjtemények a kolozsvári Szabédi Emlékházban. Művelődés* 2014/7. 20–23.
6. Bartha Katalin Ágnes: *Alkotói magángyűjtemények egy kolozsvári archívumban*. MúzeumCafé 2018/3. <http://muzeumcafe.hu/hu/alkotói-magangyujtemenyek-egy-kolozsvari-archivumban/> letöltés ideje: 2021. 09. 16.
7. *Az EMKE 2019–2020-as tevékenységi beszámolója*.
8. Dávid Gyula: *Az EMKE-ről...* i. m. 346–359.
9. Bodor Pál. In: Fodor János – Novák Csaba Zoltán: *100 év. Száz kiemelkedő romániai magyar személyiség*. Iskola Alapítvány Kiadó, Kvár, 2019. 229–230.
10. Bodor Pál-hagyaték. Bodor Pál levele fiához, 1974. november 20.
11. Bodor Pál. In: Benkő Levente (s.a.r., bev. tan., jegyz.): *Az őszinteség két napja. 1956. Erdélyi magyar értelmiségiek 1956 őszén*. Polis Kiadó, Kvár, 2007. 29–30.

GÁLFALVI ÁGNES

A RENDSZERVÁLTÁS UTÁNI ROMÁNIAI MAGYAR KÖNYVKIADÁS KÉRDÉSEI DÁVID GYULA HÁROM ÍRÁSÁBAN

**Dávid Gyula könyvkiadás témájú írásaiból jól ki-
vehető rajzolatlanul tűnik
elő számos módszeresen
végigkövetett téma: a
romániai magyar könyv-
kiadás mint híd a román
és a magyar kultúra kö-
zött; a könyvkiadás mint
közvetítő írótól az olva-
sóg; irodalmi kánon
és könyvkiadás viszonya;
az erdélyi művelődési
intézményrendszer
hiányosságai.**

„Ez a kor, amiben élünk, és oly sokféleképpen neveztek, poszt szocializmus vagy tranzíció kora és így tovább; ezek a nyelvi dolgok mind azt fedik el, hogy tulajdonképpen nem történt meg a gondolati erőfeszítés arra, hogy ennek a korszaknak és a térségben a korszaknak a tartalmát valamilyen módon mélyebben érintsük vagy megtaláljuk.”¹

EGYED PÉTER

■ A rendszerváltás utáni romániai magyar könyvkiadásról szóló publicisztikai szövegekben, kiadói nyilatkozatokban, könyvvásári fel-szólalásokban stb. meglehetősen sok a fogalmi zavar, és – ha Egyed Péter gondolatmenetét követjük – ennek az lehet az oka, hogy kevesen írtak róla Dávid Gyulán kívül. Pedig a fogalmak tisztázása hasznát látta volna annak, ha többen is tárgyalják ezt a területet, szakmai dialógus alakul ki különböző nyilvános fórumokon, és a könyvkiadásról szóló beszéd része lesz a széle-sebb erdélyi nyilvánosságnak.

Dávid Gyula irodalomtörténész, szerkesztő, könyvkiadó-vezető a romániai magyar könyvkiadás meghatározó személyisége, híd a Kriterion Könyvkiadó '70–80-as évekbeli hőskorszaka és a piactudomány körülményei között működő, jelenlegi könyves világ között. Nemcsak elméleti munkássága, gyakorlati szakmai példája, hanem a rendszerváltás után betöltött művelődés-politikai szerepe révén is elmondható: a jelenleg Románia területén magyar könyvet kiadó műhelyeknek sokkal kevesebb erőforrásuk és tartalékuk volna, ha Dávid Gyula annak idején más szakmát választ. Könyvkiadás témájú íro-

dalomtörténeti tevékenységéről a kutató és az olvasóközönség leginkább a tiszteletére kiadott két születésnap-i köszöntőkötet² írásaiból, valamint a különböző sajtótermékekben róla megjelent, érdemeihez képest meglehetősen gyér számú méltatásból tájékozódhat, de megkerülhetetlenek a vele készült, nyomtatásban vagy hang-, illetve videófelvevételeken megőrzött interjúk is, amelyek közül most csak a Bartha Katalin Ágnesnek a Kriterion Könyvkiadó évfordulójára kiadott beszélgetéssorozatában megjelent szöveget³ emelném ki.

Dávid Gyula könyvkiadás témájú írásaiból jól kivehető rajzolatlanul tűnik elő számos módszeresen végigkövetett téma: a romániai magyar könyvkiadás mint híd a román és a magyar kultúra között; a könyvkiadás mint közvetítő írótól az olvasóig; a fennálló gazdasági rendtől függetlenül hatékony könyvterjesztés, a könyvkiadás-finanszírozás és -tervezés; irodalmi kánon és könyvkiadás viszonya; az erdélyi művelődési intézményrendszer hiányosságai. Ezek közül most az első négy gondolatkör megközelítését és alakulását fogom vizsgálni az irodalomtörténetész három írásában. Sokatmondónak tartom, hogy a könyvkiadás témáját tárgyaló Dávid Gyula-szövegek műfajilag heterogének: tanulmányon kívül konferencia-hozzászólás és előadás is akad köztük. A szerző változatos területeken: publicisztikában, tanulmányokban, konferenciákon és nem utolsósorban a gyakorlatban (egyrészt különböző testületek tagjaként, másrészt mint kiadóvezető) ügködött a romániai magyar könyvkiadásért. Ilyen helyzetekben fennáll a veszély, hogy a gyakorlati érintettség az objektivitás rovására megy, Dávid Gyula esetében viszont – valószínűleg irigylendő erkölcsi tartásának tulajdoníthatóan – e sokoldalúság révén csak gazdagodott az említett területeken végzett tevékenysége.

Előjáróban felhívnám a figyelmet a „romániai magyar könyvkiadás” kifejezés használatára az „erdélyi könyvkiadással” szemben. Dávid Gyula könyvkiadás témájú írásaiban megfigyelhető az előbbi iránti preferencia, bár a kérdést tárgyaló, az *Erdélyi irodalom – világirodalom*⁴ kötet előszavául szolgáló *Tőprengések az erdélyi/romániai magyar irodalomról*⁵ tanulmányban, mint a cím megfogalmazása is ékesszólóan kifejezi, nem teszi le a garast egyik mellett sem – ellenkezőleg, a dilemma sokrétűségét járja körül, széles történelmi és eszmetörténeti kitekintéssel.⁶

Romániai magyar könyvkiadás piaci körülmények között – a román–magyar műfordítás–kiadás mint esettanulmány

■ Ma már évszázados múltra visszatekintő nemzetiségi könyvszakmánkban a román műfordítások kiadása afféle állatorvosi ló: a romániai magyar könyvkiadás legtöbb problémáját, dilemmáját, de megvalósításait is prezentálja.

A rendszerváltás utáni könyvkiadás eljövendő fogas kérdéseit nagy tapasztalatának és a témában való jártasságának köszönhetően pontosan vetítette elő Dávid Gyula már 1990-ben, gyergyószárhegyi felszólalásában.⁷ Izgalmas olvasmány ez a kutatónak ma, 2021-ben: mit lehetett előre látni, illetve mi volt akkoriban egy olyan ember jól átgondolt, dokumentált véleménye, aki EMKE-elnök és a könyvkiadást támogató kuratóriumok tagja volt a következő időszakban.⁸

Érdemes röviden összefoglalni azt, amit a könyvkiadás akkori gazdasági feltételeiről mond, mivel ez az alaptémától függetlenül is megállja a helyét: mindenki számára világos – érvel Dávid Gyula –, hogy tervgazdaságról piacgazdaságra kell váltani, de 1990-ben „nehéz megjósolni, melyek lesznek a gazdasági

feltételek, amelyek között bármiféle anyagi termeléssel egybekötött szellemi tevékenység (esetünkben pl. a könyvkiadás) végbemehet”.⁹ A szerző kitér a sajtótermékek robbanásszerű elszaporodása nyomán jelentkező nyomdai válságra (amelyre egyébként más történeti visszatekintéseiben, illetve interjúiban is sűrűn utal). Megoldásként azt javasolja, ami aztán meg is történt: fogadják el az „önzetlen külföldi ajánlatokat”, azaz az új nyomdákat. 1990-ben tehát a nyomdai válságot tartotta szerzőnk a könyvkiadás legsürgetőbb problémájának.

Eme időleges és – utólag úgy tűnik – aránylag könnyen megoldható kérdés mellett azonban van egy hosszabb távú probléma is: „mennyiben tehető rentábilissá a könyvkiadás az eljövendő új gazdasági körülmények között?”¹⁰ – teszi fel a kérdést. Ebben a kontextusban tér vissza az előadás alaptémájához, a román műfordításokhoz: „hogyan alakul a magyarra fordított román művek iránti olvasói igény, ami ezeknek a könyveknek adott esetben a kiadhatóságát teszi kérdésessé?”¹¹ Figyeljük tehát meg: Dávid Gyula nem arrafele vezet a gondolatmenetet, hogy ezeknek a könyveknek a kiadását támogatni kellene. A megoldást a lefordítandó művek még körültekintőbb kiválasztásában, az olvasói elvárásokra való odafigyelésben, a terjesztési propagandában látja. Amelyre azért van különösen nagy szükség, mert Dávid Gyula könyvkiadási programot is megfogalmaz: az adott történelmi pillanatban – érvel – különösen fontos olyan munkákat kiadni, „amelyek a román szellem legjavát képviselik, a művészileg és eszmeiségben legelőremutatóbbat”¹² – hangzik az imperatívusz. Magyarul is hozzáférhetővé kell tenni olyan műveket, amelyek segítenek megérteni az adott korban „oly erőteljesen felburjánzó szélsőséges nacionalista nézetek természetét, gyökereit, politikai meghatározottságát”.¹³ A műfordítás és a könyvkiadás felelősségét hangsúlyozza. „Ha félrerajzoljuk a képét azoknak, akikkel együtt élünk, sohasem jutunk el azoknak a jelenségeknek a megértéséig, s a jelenségeknek a kezeléséig, amelyeket magunk körül észlelünk.”¹⁴ Hogy ez a program elérte-e a kívánt eredményt, azt tekintve ő maga von mérleget a tíz évvel később írt *Utószó: 2000* fejezetben. Szomorúan állapítja meg: „Azt kell tapasztalnunk [...], hogy könyvtárnyi románra fordított magyar és magyarra fordított román mű [...] nem ellen-súlyozhatta a hivatalos propagandát, nem közömbösíthette az általa nagy erőbedobással terjesztett ellenségképet.”¹⁵ Ami meg a fordításkiadást illeti, a tényeket a „döbbenetes” jelzővel illeti: Szigethy Rudolf bibliográfiája¹⁶ szerint az 1990–1998 időszakban 13 román nyelvről fordított vers-, próza- és tanulmánykötet jelent meg magyarul, sőt ezek közül öt 1990-ben, azaz még a tervgazdaságban elkészített kiadói tervet követve.¹⁷ Dávid Gyula fel is sorolja ezeket (ha adatokra, tényekre, referenciákra van szüksége a kutatónak romániai magyar könyvkiadás témában, az ő műveiben nagy eséllyel megtalálja, amit keres). Keserűen állapítja meg: „a piaci törvények kormányozta világban a szellemi hídépítésnek, megfelelő anyagi háttér hiányában, vajmi kevés esélye van. Anyagi erő pedig manapság legfőképpen a hidak lebombázói számára kerül.”¹⁸

Hogy a román műfordítás-kiadás túljutott-e a 2000-es ponton, és hogy az mélypont volt-e, avagy később súlyosbodott a válság, az szétfeszíti mostani írássom kereteit, mindazonáltal érdemes volna egy külön tanulmány keretében alaposabban elemezni.

■ Az *Írók, könyvek, műhelyek Erdélyben* kötet *Irodalmunk és közönsége* írása az évente megrendezett székelyudvarhelyi Erdély Magyar Irodalmáért Alapítványtalálkozókon 1995-ben elhangzott előadásból született. Alaptémája: a könyvkiadás mint közvetítő író és olvasó között. „Közhely, hogy író és olvasó között a lapok, folyóiratok, kiadók közvetítenek” – írja már korábban, a korábban idézett *Töprengések az erdélyi/romániai magyar irodalomról*-ban.¹⁹ Márpedig – fűzi tovább gondolatmenetét Dávid Gyula – az irodalmat, amely amúgy is „értékrendszer-váltást él át”, „irodalmon kívüli tényezők is befolyásolják”,²⁰ ezek pedig gyökeresen megváltoztak-változnak. „...az 1989 előttihez mérve megváltozott az író helyzete, teljesen átalakult a könyvkiadás, összeomlott a könyvterjesztés és még nem alakult ki az igazi könyvkereskedelem, s új helyzet teremődött a nyomdászat terén is”²¹ – sorolja a változóban levő tényezőket. Figyelemre méltó, hogy az előzőleg bemutatott írás megszületése óta (*Szárhegy – két tételben, utószóval*, 1990) a szerző a tapasztalatok birtokában megváltoztatta a véleményét az egyik tényező tekintetében: míg akkor – sok más kiadóvezetővel és kultúrpolitikussal együtt – úgy gondolta, hogy a könyvkiadás válságára a külföldről felajánlott nyomdák jelenthetik a megoldást, most kijelenti: „a válsághelyzet nem a nyomdák teljesítőképessége körül van”, és beszámol az elmúlt 5 évben levont következtetéséről: „Az okok sokkalta többrétűbbek.”²² Majd sorra tárgyalja a fenti tényezőket, és ismét azt látjuk, hogy megjelenik több motívum, amely azóta is szimptomatikus az erdélyi könyvkiadásban: az erdélyi írók szívesebben adják kéziratukat a jobban fizető magyarországi kiadóknak, az erdélyi közönséghez viszont nem jutnak el, vagy ha igen, jórészt megfizethetetlenek a Magyarországon megjelent műveik. A könyvkiadáshoz érve a gondolatmenetben, sommás kijelentést tesz: „A romániai magyar könyvkiadás 1989/90-es nagy reményeit nem igazolta az idő.”²³ Ezután jól adatolt áttekintést nyújt a rendszerváltás után eltelt 5 év kiadói folyamatairól (az adatokat a 2000-es *Romániai Magyar Évkönyvben* közölt átfogó tanulmányában²⁴ is viszontlátjuk), de kiemeli, hogy az impozáns 63-as szám (egy 1993-as jegyzék szerint ennyi intézmény adott ki abban az évben magyar könyvet) „hatékonyságát tekintve korántsem mérvadó”:²⁵ legnagyobb részük alig egy-két címet jelent meg, megfelelő szakmai felkészültség, a személyzeti feltételek minimális biztosítása nélkül, a végeredmény nemegyszer silány, ezért Magyarországon nem versenyképes. A könyvkiadók tőkehiány miatt nem tudnak „akárcsak éves távlatú kiadópolitikát” folytatni. A régi rendszerben szakmát tanult szerkesztőgárda kiüregedőben, és nem fiatalítottak. A romániai magyar könyvkiadás problémáival kapcsolatos diagnózis elemei többéves vagy évtizedes távlatban is relevánsnak bizonyultak.

A kiutat Dávid Gyula említett írásában most már a „köz- és alapítványi támogatásban” látja²⁶ (emlékeztetném az olvasót, hogy előzőleg tárgyalt 1997-es írásában, a román-magyar műfordításoknál még kizárólag marketingeszközöket sorol fel mint a művek kiadhatóságát lehetővé tevő módozatokat). A pályázati rendszer ugyan szerinte tökéletlenül működik, mivel igen erős körülötte az „ügyeskedés”,²⁷ de ezt gyermekbetegségnek véli. Abban reménykedik, „a könyvkiadás területére befolyást gyakorló alapítványok és pályázatok kuratóriumai idővel maguk is eljutnak oda, hogy döntéseik valóban könyvkiadásunk egészében gondolkodni képes döntések lesznek”.²⁸

Végül pedig az író és az olvasó közötti kapcsolat harmadik tényezője a könyvkereskedelem – a tőkehiányból eredő rövid távú gondolkodás révén itt is az olvasó a vesztes, ezt pedig tovább határolja be „könyvpiacunk és könyvrekklámunk kezdetlegessége”.²⁹ „A negatív hatások gerjesztik egymást”³⁰ – figyelmeztet Dávid Gyula, fogyó olvasóközönségtől és ennek nyomán elcsökevényesedő romániai magyar könyvkiadástól tartva.

A magyar irodalom egységének esete a könyvterjesztéssel

■ *A magyar irodalom egységének gondja – Schengen árnyékában* című, egy 1998-as konferenciára megfogalmazott hozzászólásából³¹ úgy tűnik, hogy a fenti, 1995-ös tanulmányában tárgyalt, a romániai magyar könyvkiadást meghatározó tényezők közül Dávid Gyula a könyvterjesztést látja az új korszak könyvkiadásában a működőképesség próbakövének. A szerző, saját bevallása szerint, a címben megidézett schengeni csatlakozást „ürügyül” használja, hogy a „mai” magyar irodalom „legégetőbb megoldandó kérdéséről”³² beszéljen: a magyar irodalom egységéről. Mi pedig ugyancsak ürügyül fogjuk használni a magyar irodalom egységéről írt hozzászólását, hogy összevegyük a romániai magyar könyvterjesztésről írottakat azzal, amit a témával kapcsolatosan korábban megfogalmazott.

Ezt írja 1998-ban: „...a mai irodalom legjava szinte olyan távol van a határon túli magyar olvasók tízezreitől, mint a diktatúra virágkorában. És most már nemcsak az anyaországi magyar irodalom, hanem a saját szűkebb pátria magyar irodalma is, hisz a legjobbaink kapósak lettek a magyarországi kiadóknál, egyiket-másikat (hála Istennek, mondhatjuk) sorozatban jelentetik meg, csakhogy ezek a művek legjobb esetben jelképes példányszámokban jutnak vissza az író szülőföldjére, *saját olvasói* kezébe. Mert író, kiadó, könyvkereskedő a piac törvényeihez utasíttatik, ha eszébe jut ennek az új helyzetnek a fonáksága. S ez megint *állampolitikai elv*, és a legkényelmesebb válasz, mert nem kell hozzá egyetlen fillér sem (az amúgy is sokfelől hevesen ostromolt államkasszából), és ráadásul még korszerűen is hangzik. [...] *a szellemi terméket nem lehet, nem szabad az »árúk« kategóriájába sorolni*. Az irodalom a nemzet lelkének alakítója, s ezt a lelket nem szabad engedni ketté (vagy ki tudja, hányfelé) szakadni, mert ez a magyarság atomizálódását jelenti.”³³ Magyarország schengeni csatlakozásának előszobájában Dávid Gyula néhány gyakorlati lépést vár „a magyar irodalom egységének [...] érdekében”, melyek közül a második: „ki kell dolgozni és ki kell építeni a könyvterjesztési rendszert, amely (megfelelő anyagi háttérrel) biztosítani tudja a határokon belül és kívül (a nyugati magyarság köreiben is) a valós szellemi értéket képviselő könyv eljuttatását a mai magyar olvasókhoz”, a harmadik pedig a promóciót (itt konkrétan „a rádió és a televízió kommunikációs lehetőségeinek” kihasználását) sürgeti, amelyet az 1995-ös tanulmányában már kívánatosnak nevezett.³⁴ Bár az előzőleg tárgyalt írásaihoz képest változott a műfaj s emiatt a stílus is, ugyanazokat az (előzőleg alaposan adatolt, módszeresen felvezetett) gondolatokat mondja el, illetve viszi tovább. Míg a szakszerű könyvterjesztés az 1995-ös *Irodalmunk és közönségében*, a romániai magyar könyvkiadók kontextusában még mint hiányzó jelenik meg,³⁵ itt – a teljes magyar irodalom kontextusában, hiszen a *Szomszédságpolitika és európai integráció* című budapesti konferencián hangzott el – imperatívusz. Egy valamivel későbbi, 2000-es – már idézett – írásában a következő javaslattal áll elő a könyv-

terjesztést mint a magyar irodalom egységét, az írók és olvasók közötti kapcsolatot fenntartását szolgáló intézményt illetően: „...Vajon nem lehetne-e egy átfogó magyar–magyar könyvcseré és egyetemes magyar könyvellátás céljaira fordítani a könyvkereskedelem állami bevételeiből – ÁFA – ma befolyó sok milliárd forintot – az írók és írók, írók és olvasók minél sűrűbb és kötetlenebb kapcsolatainak biztosítására?”³⁶

*

Ahogy időrendi sorrendben végiglapozom Dávid Gyula rendszerváltás utáni romániai magyar könyvkiadás témájú munkáit, arra következtetek, hogy a szakmai problémákra javasolt megoldások időbeni módosulását többnyire a gyakorlati tapasztalatok váltják ki. Változtak a könyvkiadás finanszírozására, valamint a könyvkereskedelemre, módosultak a könyvterjesztés mikéntjére vonatkozó elképzelései (bizonyára az ágazatra vonatkozó szabályozások változásai nyomán is), és máshol látja az ágazat elhúzódó válságának gyökereit. Írásain változatlanul vonul viszont végig a gondolat, nem is: axióma, hogy a könyvkiadási folyamatokat úgy kell irányítani, hogy az a közjót szolgálja. Ez egyformán jelen van a *Szárhegy – két tételben, utószóval*, az *Irodalmunk és közönsége*, illetve *A magyar irodalom egységének gondja – Schengen árnyékában* című, jelen tanulmányban tárgyalt írásaiban.

Befejezésül álljon itt egy passzus az *Irodalmunk és közönségéből*: „...a tényezőknél az egyenkénti, de folyton egymásra figyelő elemzése vezethet talán el a megoldáshoz, ami – előrebozsátom – szerintem nem lehet más, mint e területek összes felelős tényezőinek egymásra figyelő és összehangolt cselekvése.”³⁷ Ha egyetlen, markáns vonást kellene kiemelni Dávid Gyula könyvkiadás-történeti munkásságában, véleményem szerint pontosan ez a tudásból táplálkozó, konok hit volna az: hogy bármiféle elemzés valóban megoldáshoz vezethet egy gazdasági és társadalmi folyamatok által meghatározott, komplex helyzetben, akkor és ott, 1995-ben (vagy akár most, 2021-ben), a romániai magyar nemzetiség életében.

■ JEGYZETEK

1. Mellérendelő, 4. állomás: *Író az agorán. Albert Camus példája*. In: Bilibók Renáta – Biró Annamária – Serestély Zalán (szerk.): *Életeink. Horváth Andor-invokációk*. Bolyai Társaság – Egyetemi Műhely Kiadó, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2020. 187.
2. Dáné Tibor Kálmán – Demény Péter (szerk.): *Önzetlen pulpitus. Írások Dávid Gyula nyolcvanadik születésnapjára*. Mentor, Mvhely, 2008, valamint Bartha Katalin Ágnes (szerk.): *Corollarium. Köszöntőkötet a 90 éves Dávid Gyula tiszteletére*. EMKE-EME, Kvár, 2018.
3. B. K. Á. interjúja Dávid Gyulával (2014). In: Bartha Katalin Ágnes (szerk.): *Egy nemzetiségi könyvkiadó a diktatúra évtizedeiben (1969–1989)*. Polis-NKI, Kvár, 2020. 309–353.
4. Dávid Gyula: *Erdélyi irodalom – világirodalom*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2000.
5. D. Gy.: *Töprengések az erdélyi/romániai magyar irodalomról*. In: Uő: *Erdélyi irodalom – világirodalom* i. m. 5–15.
6. A hozzászólás 2000-ben íródott, a *Krónika* Provincia melléklete által szervezett, hasonló témájú ankét ösztönzésére. D. Gy.: *Erdélyi irodalom – világirodalom*. i. m. 387., jegyzet.
7. A felszólalás szövege Dávid Gyula *Erdélyi irodalom – világirodalom* című kötetében jelent meg (*Szárhegy – két tételben, utószóval*. In: D. Gy.: *Erdélyi irodalom – világirodalom* i. m. 241–250.) A szárhegyi találkozók egyik fő témája hagyományosan a román–magyar műfordítás volt. (Az említett kötet kiadásáig három ilyen találkozóra került sor: 1980-, 1990-, illetve 2000-ben.) Lásd D. Gy.: *Szárhegy – két tételben, utószóval* (jegyzet). In: Uő: *Erdélyi irodalom – világirodalom*. i. m. 396.
8. Itt megjegyezném: interjúiban Dávid Gyula időnként szkeptikusan nyilatkozik arról, hogy a rendszerváltás után tisztviselőként mennyire tudta befolyásolni a könyvkiadási folyamatokat. Lásd pl. Gálfalvi Ágnes Dávid Gyulával 2021 júliusában készített interjújának hangfelvételét, passim. Gálfalvi Ágnes tulajdonában.
9. D. Gy.: *Szárhegy – két tételben, utószóval*. i. m. 248.
10. Uo. 249.
11. Uo.
12. Uo.

13. Uo. 249.
 14. Uo. 250.
 15. Uo. 251.
 16. Szigethy Rudolf (szerk.): *Romániai magyar könyvkiadás 1990–1998*. (Romániai magyar bibliográfiák 3) EME, Kvár, 2003. <https://rmk90.adatbank.transindex.ro/>
 17. D. Gy.: *Szárhegy, két tételben, utószóval*. i. m. 252.
 18. Uo. 253.
 19. D. Gy.: *Töprengések az erdélyi/romániai magyar irodalomról*. i. m. 12.
 20. D. Gy.: *Irodalmunk és közönsége*. In: uő: *Írók, könyvek, műhelyek Erdélyben*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2003. 193.
 21. Uo. 195. Kiemelések az eredetiben.
 22. Uo. 195.
 23. Uo. 198.
 24. D. Gy.: *A romániai magyar könyvkiadás egy új évezred határán*. In: *Romániai magyar évkönyv 2000*. Szórvány Alapítvány – Polis, Temesvár–Kvár, 2000. 129.
 25. D. Gy.: *Irodalmunk és közönsége*. i. m. 198.
 26. Uo. 201.
 27. Uo.
 28. Uo. Kiemelés az eredetiben.
 29. Uo. 202.
 30. Uo. 203.
 31. D. Gy.: *A magyar irodalom egységének gondja – Schengen árnyékában*. In: Uő: *Erdélyi irodalom – világirodalom*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2000. (382–386.) Lásd még jegyzet, uo. 407.
 32. D. Gy.: *A magyar irodalom egységének gondja – Schengen árnyékában*. i. m. 382.
 33. Uo. 384. Kiemelések az eredetiben.
 34. Uo. 385.
 35. D. Gy.: *Irodalmunk és közönsége*. i. m. 198.
 36. D. Gy.: *Töprengések az erdélyi/romániai magyar irodalomról*. i. m. 14.
 37. D. Gy.: *Irodalmunk és közönsége*. i. m. 195. Kiemelések tőlem.

FECSCKE CSABA

Keresd a kulcsot

tudod az a baj veled hogy
nem találod hozzám a kulcsot
mondta egyszer szomorúan
és egy nő szomorúsága olyan
mint a májusi zápor bőrig ázól ugyan
de élvezed és libabőrös leszel tőle
én nem is kerestem azt a kulcsot
pedig talán ott lapul a lábtörlő alatt
hogy miért nem fedje játékos homály
ettől olyan izgalmas az egész
élvezettel nyalogatni a sebeket
mintha csak betévedt volna az ember
pár percre saját életébe

Vasárnap délután

egy helyben toporgó idő
ilyenkor tán a fű se nő nem őszül tovább
hajad szakállad egykedvűen lógotod fejed
árnyékos az éjszakára készül
lelappad sörödnön a hab valahogy így
hunyaszkodik meg az élet is az öreg testben
mintha egyenesen a székből nőttél volna ki
furcsa kentaur hozzátartozol a megszokott képhez
a pléhasztalhoz amely régóta próbál zöldjétől szabadulni
horpadásaiban a víz mint nedvedző szemedben a könny
tükrözi a fáradt esti fényeket
torznak látod ami különben ép
szürkének a sötétet kiejti csőréből füttyét
a feketerigó fejed fölött a gesztenyefán
arcodba hull egy rozsdás falevél darabka a nyárból
poharad üres a szíved is
nyakadon a hétfő

Kerti party

őszi kávét kortyolgatok az alpakka
kiskanál úgy koccan a csésze falához
mint cinkecsőr az ablaküveghez
de ne szaladjunk előre szimatoló
kiskutyaként vissza-visszaugatva
a gazdinak látod milyen vakmerő vagyok
ne szívódjék fel a metaforában a sötét
mint vérben az alkohol
annyi mindenre emlékezhet most
a test félmúlt testhőmérsékleten
sóhaj az elkoszlott szív szociológiája
ó mennyi napsütötte vágy és mennyi
tisztázatlan kapcsolat elfojtott
és túljátszott szerep rosszul szigetelt
érzés ezekben a viszonyokban
még nyílnak a kerti virágok és a lehetőségek
elhull eliramlik szeretnéd még egyszer
megtáncoltatni szemedben drágakövek bizarr fényeit

PÉTER DÁVID

TANÁRI KINEVEZÉSEK A FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSÉSZET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNET- TUDOMÁNYI KARÁN

■ A kolozsvári tudományegyetem 1872-es megalapítása több évszázados erdélyi projekt lezárását jelentette. A törvényhozásban elért siker ellenére az alapítást követő első évek igencsak nehéznek bizonyultak, az intézmény költségvetési problémákkal küszködött, az egyetem évekig hordozta magán az ideiglenesség jegyeit, ami a kormány további ráfordításoktól való tartózkodásában nyilvánult meg, valamint az oktatás minőségét is gyakran kétségbe vonták. Továbbá Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter az alapítás után még évekig tervezte az egyetem Pozsonyba való átköltöztetését. Mindennek ellenére, hála a diákság gyorsan növekedő számának és erdélyi származásának, valamint a tanári kar kitartásának, az egyetemnek sikerült bizonyítania létjogosultságát. Az 1880-as évek elejére az egyetem pozíciója megszilárdult, és levetkőzte magáról az ideiglenesség jellegét.¹ Erdély tehát megkapta végre régen vágyott egyetemét, és Magyarország immár két önálló egyetemmel rendelkezett. Ez többek között azzal is együtt járt, hogy nagyszámú új, sokak által áhított egyetemi tanári pozíció jött létre. Tanulmányomban a Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar kinevezéseit vizsgálok levéltári források és Márki Sándor naplója alapján, arra keresve választ, hogy milyen tényezők járultak hozzá a sikerhez.

Tanári pozíciók a kolozsvári egyetemen

■ Az egyetem alapításakor a legelső tanári kar kinevezése meglévő kari testületek hiányában teljesen a minisztérium döntése alapján történt, viszont ahogy a tanárok kezdtek kicserélődni, és sorra jelentek meg az üres pozíciók, viszonylag hamar szoros verseny alakult ki azokért. A tanári kinevezés hivatalos szabályait az 1872-es XIX. törvénycikk szögezte le, azonban a teljes folyamat jóval bonyolultabb volt. A törvény csak annyit írt elő, hogy az első tanári kar esetében a nyilvános rendes tanárokat a király nevezi ki a közoktatásügyi miniszter javaslatára, a magántanárokat és tanársegédeket pedig egyenesen a miniszter. A későbbi kinevezéseknél ez annyiban módosult, hogy a közoktatásügyi miniszter az illető kar javaslatainak meghallgatása után nevezte ki a tanársegédeket és magántanárokat, valamint az alapján tett előterjesztéseket az uralkodónak a nyilvános rendes tanárok ügyében.² A végső szó a tanárok kinevezésében tehát elvileg a királyt illette meg, viszont ő nem szól bele a folyamatba – nem is ismer-

te a leendő tanárokat –, lényegében csak szentesítette a miniszter javaslatait. Maga a miniszter is, a rendkívüli eseteket leszámítva, a kar javaslata alapján terjesztette fel javaslatait a tanári kinevezések ügyében.

A felterjesztett jelölt kiválasztására nem volt szabályozott procedúra, és voltak rendkívüli esetek, amikor az íratlan szabályokat is mellőzték, de a folyamat többnyire a következő volt: amikor egy tanszék megürült vagy az várható volt, a kar meghirdetett egy pályázatot az illető tanszékre. Ennek általában sztenderd szövege volt, meghatározta a pozícióval járó fizetést és a pályázati anyag beküldendő részeit, azaz: életrajz, folyamodvány, születési anyakönyvi kivonat, szakirodalmi munkásság, a tanári működés bemutatása és olykor a nyelvismeret igazolása. A pályázókat végül arra kérte, hogy a minisztériumhoz címezve a kar dékáni hivatalának nyújtsák be pályázatukat a megszabott határidőig. A határidő lejártá és a pályázatok megérkezése után a kari tanács felkért néhány tanárt (általában 3-4 főt) arra, hogy írjon véleményező jelentést a beküldött pályázatokról. A véleményező jelentésben a kar tanárai a jelentkező által kiadott tudományos munkákat – legyen szó könyvekről vagy cikkekről – tüzetes vizsgálatnak vetették alá, felsorolva azok erőnyeit és hibáit. A jelentéseket a következő kari ülés alkalmával felolvasták a tanári karnak, ezután szavazással egy sorrendet állítottak fel a pályázók között, amit felterjesztettek a minisztériumnak.

Általában a pozícióért szoros versenyt folyt, hiszen bár a kolozsvári tanszékek presztízse a budapestieké alatt maradt, az egyetemi tanári állás a dualizmus korában igencsak magas társadalmi pozícióval járt együtt. Az egyetemi tanárok egyértelműen tagjai voltak az országos tudáselitnek,³ valamint a pozícióval járó fizetés is magas volt a korabeli viszonyok között.⁴ Egy történész, nyelvész vagy irodalomtörténész számára a rendes egyetemi tanári pozíció lényegében – az akadémiai tagság mellett – egy sikeres karrier csúcsát jelentette, így érthető, hogy a kar által kiírt pályázatokra általában több megfelelő pályázó is jelentkezett. A konkurenciához az is hozzájárult, hogy annak számára, akinek tudományos ambíciói voltak, de nem volt magánvagyon, az intézményesülés dualizmus kori szintjén alig volt más szóba jöhető pozíció.

Noha az egyetem akkori belső szabályzata nem maradt fenn, az egyetemet alapító törvény által megszabott szabályok és a kinevezések gyakran változó folyamata arra utal, hogy a jelölési procedúra nem volt írásos szabályokhoz kötve, csak a szokásjog szabályozta. Előfordult, hogy a folyamatot teljesen mellőzték, ha a tanári kar egyetértett abban, hogy ki lenne a legmegfelelőbb utód,⁵ és arra is van példa, hogy a döntésképtelen kari tanács a közoktatásügyi miniszterre bízta a végső döntést.⁶

A jelölési folyamat és a kiválasztás kritériumai

■ Az általános folyamatra jó példaként szolgálnak az 1893-as tanári kinevezések, amikor egyszerre kellett a karnak két tanszék, a Szinnyei József budapesti egyetemre való kinevezése nyomán megüresedett Magyar Nyelv és Finnugor Összehasonlító Nyelvészeti Tanszék, valamint az újonnan létrehozott Ural-Altáji Összehasonlító Nyelvészeti Tanszék betöltéséről gondoskodnia.

A Magyar Nyelv és Finnugor Összehasonlító Nyelvészeti Tanszék betöltése annak igencsak specializált mivolta miatt nehézkesnek bizonyult.

A tanszéket elhagyó Szinnyei a karnak írt személyes véleményező levelében szövé is tette azt, hogy mivel külföldön gyakorlatilag senki és Magyarországon is csak kevesen foglalkoznak a témával, szerinte céltalan pályázatot kiírni. Az általa elhagyott pozíció betöltéséről annyit írt, hogy szerinte a legfontosabb, hogy az utódja ismerje a releváns nyelveket, és aktívan művelje is a nyelvészetet. Továbbá a levél végén felsorolja azt az öt személyt, aki szerinte szóba jöhet: Bálint Gábor, Halász Ignác, Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát és Thúry József.⁷ Szinnyei levele ellenére a kar ragaszkodott a megszokott folyamathoz, és kiírta a pályázatot, amire végül csak két jelentkező volt, Zolnai Gyula és a Szinnyei által is említett Halász Ignác.⁸ Halász Ignác ekkor a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja és a budapesti egyetem magántanára volt, munkássága főleg a finn-ugor nyelvekre és skandináv népi történetek tanulmányozására terjedt ki.⁹ Zolnai Gyula a székesfehérvári Állami Főreáliskola tanára volt, és főleg a finn nyelvrokonsággal foglalkozott.¹⁰

A pályázatokat elemző véleményező jelentés, melyet Széchy Károly, Finály Henrik, Szamosi János és Meltzl Hugó¹¹ írt közösen, mindkét jelentkezőről pozitívan számol be. Zolnai Gyuláról általánosságban nagyon jó véleménnyel voltak, a következőket írva róla a jelentés elején: „úgy tűnik élénk, mint a magyar nyelvtudomány tehetséges ifjú munkása, akinek csak időre van szüksége, mert a többi föltételeket ő magában bírja, hogy a legderekkabb szakértők sorába vívja ki magát”.¹² Ennek ellenére döntő problémának tekintették azt, hogy külön nem foglalkozott az ugor nyelvekkel, ezért végső soron nem javasolták a pozíció betöltésére, figyelembe véve, hogy szerintük volt egy jobb jelölt is.¹³ Zolnaival ellentétben Halász Ignác pályázatával szemben szinte semmilyen kifogása sem volt a véleményező jelentést író tanároknak. A pályázathoz csatolt tudományos munkákban ugyan találtak néhány kifogásolható állítást, de a jelentés végén így összegezték: „Ily tehetség, ily munkásság előtt, Tekintetes Kar, mi is őszinte elismeréssel hajlunk meg, azért nem is ereszkedünk aprólékos kifogásokba, melyeket egyik-másik fejtegetése vagy tétele ellen talán emelhetnénk.”¹⁴ Halász Ignácot nyomatékosan ajánlották kinevezésre, és arra kérték a kart, hogy a kinevezés minél előbb történjen meg, hogy az 1893/94-es tanév második szemeszterében már a karon taníthasson.

Ahogy az Márki Sándor naplójából kiderül, mikor a jelölésekről való szavazásra sor került, a kari tanács teljes mértékben hallgatott a véleményező jelentésre. A 12 jelen levő tanárból 11-en Halász Ignác jelölése mellett szavaztak (egy tartózkodott), és Zolnait egyáltalán nem jelölték az ugor nyelvek ismeretének hiányára hivatkozva.¹⁵ A véleményező jelentésben kért gyors kinevezés meg is történt, és Halász Ignác még ugyanazon év december 16-án felesküdt rendes tanárnak.¹⁶

Az újonnan létrehozott Ural-Altáji Összehasonlító Nyelvészeti Tanszék betöltése hasonlóan történt, a téma ritkasága miatt itt is csak két jelentkező volt, Bálint Gábor és Steuer János személyében, viszont ezúttal jóval nagyobb volt a különbség a jelentkezők között. Bálint Gábor, aki alig két éve tért haza Athénból, ahol arab nyelvet oktatott, főleg a kelet-európai és közép-ázsiai népek nyelvészetével és a magyar-mongol nyelvrokonság elméletével foglalkozott.¹⁷ Steuer János ekkor a fiumei felső kereskedelmi iskola tanára, ahol magyar nyelvet és irodalmat tanított.¹⁸

Steuer Jánosról szokatlanul negatív véleménnyel voltak a jelentést író Széchy Károly, Finály Henrik és Szamosi János. Elsősorban munkásságának mennyiségével és eredetiségével szemben voltak fenntartásaik, az általa beküldött tudományos munkákról összegzőként azt írták, hogy „munkássága még fiatalabb, mint éveire nézve”, illetve hogy „teljesen önállóság és eredetiség nélküli, mely egyetemi tanszék betöltésénél szóba sem jöhet”.¹⁹ A tudományos munkásság mellett viszont külön kitérnek a pályázatban mutatott „túllengő önérték”²⁰-re is, kifogásolva azt, hogy Steuer nincs tisztában saját határaival, és hogy olyan vitákba szól bele, ahol valójában nem tud hasznosat mondani. Végül azt írták róla, hogy „teljesen életképtelen pályázónak kell kijelentenünk, a jelölésről szó sem lehet”.²¹

A másik jelentkezőről, Bálint Gáborról már sokkal jobb véleménnyel voltak. Munkásságával meg voltak elégedve, egyetlen kifogásuk vele szemben az volt, hogy körülbelül egy évtizeden át külföldön tartózkodott, amely időszakban nem volt semmilyen tudományos tevékenysége. Ennek ellenére figyelembe vették azt, hogy azok a tudományos munkák, amelyeket magyarországi tartózkodása alatt adott ki, nagyon színvonalasak, és hogy személyesen is részt vett a magyarság eredetét kutató expedíciókon Ázsiában, így végül pozitív ajánlasként a következőkkel zárták a jelentést: „Bizton hisszük és reméljük, hogy Bálinth Gábor ha megnyugtató révbe jut, a tudományok művelésében ismét kellő forrásokra és segédeszközökre támaszkodhatik, munkássága megint eljárásában oly módszeres, fejtegetésében oly alapos, eredményeiben oly nagybecsű lesz, mint a török, tatár és mongol nyelvtudományai, ezért szívesen ajánljuk a tekintetes karnak, hogy az ural-altáj tanszékre való kinevezése végett meleg ajánlattal terjesszék föl.”²² Kérdéses, hogy más lett volna-e az eredmény, ha lett volna más komoly jelentkező is, viszont figyelembe véve azt, hogy milyen véleménnyel voltak Steuer Jánosról, nem meglepő, hogy a kari tanács ezúttal is hallgatott a véleményező jelentésre, és Bálint Gábort jelölték tanárnak, aki 1893. december 19-én felesküdt rendes tanárnak.²³

Ez a két 1893. évi eset jól mutatja, hogy a jelöltek kiválasztásában mennyire fontosak voltak a véleményező jelentések. Bár a pozíciók betöltésének folyamatához hasonlóan a kiválasztás kritériumai sem voltak szabályokhoz kötve, ezek az esetek alátámasztják azt, amit a kar is gyakran hangoztatott, hogy a leendő tanárok kiválasztásánál a tanári kar által figyelembe vett elsődleges kritérium mindig a tudományos munka minősége volt. Fontos azonban, hogy itt mindkét esetben csak két-két jelentkező volt, és egyik esetben sem nevezhető a verseny szorosnak. Kétségtől fontos volt a pozitív véleményező jelentés, lényegében előfeltétele volt annak, hogy a tanári kar komolyan vegyen egy jelentkezőt, viszont gyakoriak voltak az olyan választások is, ahol több megfelelő pályázó volt, és ott már más tényezők is közrejátszottak a tudományos munkásság mellett. A karon a tanárok száma soha nem lépte túl a 16-ot, így ha a verseny szoros volt két jelentkező között, akár néhány baráti kapcsolaton alapuló szavazat is elég lehetett ahhoz, hogy megváltoztassa a folyamat végeredményét.

Remek példa arra, hogy mennyire fontos volt a jelentkezők ismeretségi köre és a tanárookra tett benyomás, a Pecz Vilmos által 1895-ben üresen hagyott, második Klasszika-Filológia Tanszék betöltésének esete. Itt sokat

segít a folyamat háttérének felderítésében az, hogy Márki Sándor naplójában részletesen leírta a kinevezés körüli eseményeket.

A Pecz távozása után üresen maradt tanszék betöltésére két komoly jelölt volt, Némethy Géza és Csengeri János. Némethy Géza munkásságának, aki ekkor a budapesti egyetem magántanára és a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt, az antik római írók álltak a középpontjában.²⁴ Vele szemben Csengeri János, aki szintén a budapesti egyetem magántanára volt, főleg az ókori görög irodalommal és görög művek magyarra fordításával foglalkozott.²⁵ Rajtuk kívül még pályázott Cserép József, a kolozsvári egyetem magántára,²⁶ valamint Hörk József, az eperjesi evangélikus kollégium tanára is.²⁷ Sajnos a pályázatról szóló véleményező jelentés nem maradt fenn egészében, így csak a gyűlési jegyzőkönyvbe foglalt kivonatból tudunk meg valamit tartalmáról. A kivonat alapján a jelentés írói Csengerit és Némethyt tartották a legmegfelelőbb jelölteknek, mögéjük sorolva Cserép Józsefet. Hörk Józsefről csak annyit írtak, hogy nincsenek megelekedve vele.²⁸

Csengeri már ismerte Márkit, így nála szállt meg, mikor Kolozsvárra jött, hogy pályázását bejelentse, viszont Márki 1895. szeptember 5-én, miután Csengeri tudatta vele, hogy pályázni fog az üres tanszékére, csak annyit írt naplójába a pályázók esélyeiről, hogy „úgy látom azonban, több barátja van Némethy Gézának”.²⁹ Kezdetben tehát Márki úgy látta, hogy Csengerinek gyengék az esélyei, viszont miután szeptember 14-én hivatalosan is bejelentette pályázását, és megkezdte a tanároknál tett látogatásait, már azt írja, hogy „magam járok vele (mint vendéggel) mindenüvé, nagyobb eredménnyel, mint maga is hihette, mert az ellenfele, Némethy Géza által képviselt szövegkritikai, gramm[atikai] és merev filol[ógiai] iránnyal szemben őt mint inkább a görög irodalom és nyelv ösmerőjét, esztétikust és a tanárképzésnél használhatóbb egyént kezdik méltatni”.³⁰ A tanároknál tett látogatások tehát sikeresek voltak, és a következő nap, még néhány látogatás után Márki azt írja róla, hogy „Csengeri nálunk megvacsorálván, éjjel a legjobb reménnyel utazott el”.³¹ A folyamatot csak az egyik pályázó oldaláról látjuk, Némethy látogatásaiba kevésbé látunk bele, hiszen őt nem kísérte el Márki, de szeptember 16-i bejegyzése mégis elárul valamit róla: „Ma kezdte meg látogatásait a klassz.-filol. tanítószékre pályázó Némethy Géza, kinek modora azonban mindenütt meglehetősen lohasztotta a róla, illetőleg tud[ományos] működéséről táplált jó véleményt. Egyébként a küzdelem kettejük (közte és Csengeri) közt erős lesz.”³² Ebből megtudjuk, hogy Némethy, Csengerivel ellentétben, éppen séggel rontott esélyein a látogatásaival.

A jelölésre jóval később, november 28-án került sor, miután már elkészült a véleményező jelentés. Erről a gyűlésről a következőket írta Márki: „A 2. klassz.-fil. tanszékre ma volt a jelölés. Szamosi igen jó párhuzamot vont Csengeri és Némethy közt, kinek a folyamodásában foglalt önhittsége valósággal megdöbbsentett s kiábrándított mindenkit. Így első helyen 15-ből 14-gyel Csengerit jelöltük, 2. helyen szótöbbséggel Némethyt, 3. helyen Cserép Józsefet. – Hörk József szóba sem jött.”³³ Ebből jól láthatjuk, hogy mennyire fontos volt a tanári kar tagjaira tett benyomás, hiszen az eredetileg gyengébb esélyekkel induló Csengerit szinte egyhangúlag választotta meg a kar. Ugyanakkor az eset arra is rámutat, hogy nem volt elég

ismerni a tanárokat, hiszen Cserép Józsefet, aki már két éve az egyetemen tanított magántanárként, csak a harmadik helyen jelölték. A negyedik pályázóról, Hörk Józsefről nem is szavaztak a véleményező bizottság negatív véleménye miatt,³⁴ lényegében teljesen kizárva őt ezzel a versenyből.

Ebből a három esetből jól kirajzolódik a leendő tanárok kiválasztásának általános menete és annak alapvető kritériumai. A jelentkező munkásságnak pozitív megítélése a véleményező bizottság által alapfeltétele volt annak, hogy a pályázó egyáltalán komolyan szóba kerüljön, amikor szavazásra került a sor, viszont a véleményező jelentés mellett gyakran más tényező is közrejátszott. Ha több megfelelő jelentkező volt, és nem állt fel egyértelmű hierarchia a jelentkezők között, akkor a szavazás eredménye nem volt előrelátható. Ezekben az esetekben, amint azt láhattuk Csengeri János esetében is, néhány, a tanároknál tett sikeres látogatás is elég lehetett ahhoz, hogy az eleinte esélytelennek tartott jelentkező javára fordítsa a kar véleményét.

Eddig csak az általános esetekről volt szó, amikor semmi nem bolygatta meg a folyamat megszokott menetét, viszont több olyan esetet is találunk, ahol a folyamat nem ment ennyire gördülékenyen, és még az ismeretségi körnél is esetlegesebb dolgokon múlt a jelölés. Egy jó példa arra, mikor a kar ugyan ragaszkodott a megszokott rendhez, de végül mégis szokatlanul végződött a folyamat, az 1898-ban felállított Régészeti Tanszék első tanárának a jelölése. Az egyetem egészen a század végéig nem rendelkezett külön régészeti tanszékkel, csak a Történeti Segédtudományok Tanszék keretein belül foglalkoztak a tudományággal. A tanszéket 1872 óta elfoglaló Finály Henrik halálával viszont a kar a minisztérium belegyezésével úgy döntött, hogy átalakítja azt egy kizárólag régészeti jellegű tanszékké, így a tanszékre kiírt pályázat már régészeti tanszéket említ.³⁵ A pályázatra ezúttal a szokásosnál többen jelentkeztek, a késve beküldött, de elfogadott pályázatokkal együtt összesen öten. A két legesélyesebb jelentkező, akik között végül a verseny zajlott, Kuzsinsky Bálint és Pósta Béla volt. Kuzsinsky, aki ekkor a budapesti egyetem magántanára volt, főleg az ókori római és görög világgal foglalkozott,³⁶ míg vele szemben Pósta Béla főleg a magyarság múltját kutatta, és részt vett oroszországi, honfoglalást kutató expedíciókon is.³⁷ Rajtuk kívül még jelentkezett az elhunyt Finály Henrik fia, Finály Gábor budapesti gimnáziumi tanár, Király Pál fehérttemplomi gimnáziumi tanár és Téglás Gábor dévai főreáliskolai tanár.

A véleményező jelentést író Schilling Lajos és Szamosi János³⁸ ugyan elismerte, hogy az együtt dolgozó Téglás Gábor és Király Pál buzgó munkájuknak hála szép eredményeket értek el az ókori dák állam feltárásában – külön kiemelték Sarmisegethuza feltárását –, de egyikőjükkel sem voltak megelégedve. Míg Téglás Gábornál csak annyit írtak, hogy túl nagyok a régészeti ismereteinek hiányosságai, Király Pál esetében csaknem 20 oldalon keresztül részletezték az általa kiadott tudományos munkákban elkövetett hibákat. A jelentés Király Pálról szóló részét végül a következő sorokkal zárták: „Tovább is folytathatnánk, de hát miért? Az eddigiek eléggé meggyőzhettek, hogy Király Pál irodalmi munkássága nem az irodalmi korrektség határai között mozog; hogy az nemcsak nem tudományos, de még ismeretterjesztő sem, mert olvasóját akár tévútra nevelheti; hogy ismeretei egy egyetemi tanszék követelményeinek teljességgel nem felelnek meg;

hogy iránya nem állítható oda példaként az ifjúságnak.”³⁹ Ezen túl, ahogy az Márki naplójából kiderül, Király Pált plagizálással is megvádolták, ezzel lényegében kizárva őt a lehetséges jelöltek közül.⁴⁰ Finály Gáborról már jobb véleményük volt, és alkalmasnak tartották a pozícióra, de a többi jelentkező miatt mégsem javasolták, a következőkkel zárva a jelentés róla szóló részét: „Kiválóbb erő hiányában rendkívüli tanárnak is ajánlhatnánk őt. Ezt tennünk most azonban nem volna indokolt, mivel szerencsére a pályázók között két olyan erővel találkozunk, kiknek akármelyik kezében nyugodtabban láthatnók a tanszéket. Ezek pedig Kuzsinsky Bálint és Pósta Béla.”⁴¹ Finály Gábor esete arról is árulkodik, hogy míg máshol, például a román egyetemeken ebben a korszakban főleg a családi kapcsolatok voltak jelentősek,⁴² a kolozsvári egyetemen a rokon kapcsolatok kisebb horderővel bírtak, hiszen a halála előtt 26 éven át az egyetemen tanító Finály Henrik fiaként sem tudott apja tanszékéért versenybe szállni az alkalmasabbnak tartott jelentkezők mellett.

A három gyengébb jelentkező után tehát egyértelművé tették, hogy a verseny valójában csak két pályázó között fog zajlani. Kuzsinsky Bálint és Pósta Béla pályázatát már rövidebben tárgyalták, mindkettőjükkel teljesen meg voltak elégedve. Olyannyira jónak tartották mindkét jelentkezőt, hogy nem is akartak hierarchiát felállítani közöttük. Ehelyett azt javasolták, hogy két régészeti tanszéket indítsanak, egyet a Pósta Béla által képviselt – általuk nemzetiségi iránynak nevezett – főleg a magyarság múltjával foglalkozó régészetnek, egyet pedig Kuzsinsky Bálintnak, aki szerintük a klasszikus értelemben vett kelettel foglalkozó régészeti tanszék vezetésére jobban megfelelne.⁴³ A második régészeti tanszék felállításáról szóló javaslatot továbbították is a minisztériumnak, az onnan érkezett válasz viszont a költségvetésre hivatkozva elutasította a javaslatot, és arra kérte a kart, hogy válasszanak a két jelölt közül.⁴⁴

A minisztérium válaszát az 1898. december 15-én tartott kari ülésen olvasták fel a véleményező jelentéssel együtt, végül pedig azt javasolták, hogy mivel nem lehetséges a második kar felállítása, válasszák Kuzsinskyt. A javaslattal szemben a Magyar Történelem Tanszék tanára, Szádeczky Kardoss Lajos szólalt fel, aki szerint inkább Posta Bélát kellett volna jelölni, kiemelve a magyarság eredetkérdésének fontosságát.⁴⁵ Miután mindenki elmondta véleményét, megkezdték a szavazást. Az öt jelentkezőből csak kettőről szavaztak, mivel Király Pált kizárták, Téglás Gábor visszalépett, és Finály Gábort a jelentés miatt egyértelműen csak harmadik helyre helyezhették. Az eredmény azonban érdekesen alakult, háromszori szavazás után is a végeredmény 8-8 volt, a kar tehát döntésképtelennek bizonyult.⁴⁶ Kompromisszumos megoldásként végül az ügyet felterjesztették a minisztériumnak, átadva az oktatásügyi miniszternek a döntést, aki végül Pósta Béla mellett döntött.⁴⁷

A régészeti kar esete megmutatja, hogy olykor a kar hajlandó volt feladni saját jogát tanárainak kiválasztásában, ha a helyzet megkívánta, de olyan esetre is van példa, mikor a közoktatásügyi miniszter a kar kérése nélkül szólt bele annak működésébe, amit kevesebb lelkesedéssel fogadott a kari tanács.

Erre a legjobb példa Szilasy Gergely és az ő helyettesítésének ügye. Szilasy, aki 1872 és 1884 között volt a Román Nyelv és Irodalom Tanszék

vezetője, 1884 májusában összetűzésbe került a diáksággal állítólagos magyarellenes politikai tevékenysége és a román nyelven tartott órái miatt. Az ügy egy kisebb diáktüntetéshez is vezetett, ami miatt a kari tanács kénytelen volt komolyabban foglalkozni az üggyel és kivizsgálni azt egy rendkívüli ülés keretein belül. Szilasy az egész folyamat jogszerűségét elutasította, és megtagadta a kar által feltett kérdésekre való írásbeli választ, azzal érvelve, hogy a karnak nincs joga az ilyesfajta kivizsgálásra, és az írásos válaszadással ő is szabályt szegne. Ennek ellenére hajlandó volt szóban válaszolni a kar kérdéseire. Az ügyet végül a kar felterjesztette a közoktatásügyi miniszternek, aki a tanév vége után, július 17-én ideiglenesen felmentette Szilasyt, és arra szólította fel a kart, hogy gondoskodjon a helyettesítéséről.⁴⁸

Szilasy – akkor még ideiglenes – felmentését a kar visszhang nélkül elfogadta, viszont a tanszék ezutáni helyzetének kérdése már bonyolultabb volt. Mivel még 1885 végéig sem talált a kar megfelelő helyettest, a miniszter maga tett javaslatot a helyettesítésre, és arra kérte a kart, hogy hívja meg Moldován Gergelyt mint helyettest a tanszékre.⁴⁹ A karnak fenntartásai voltak a javaslattal szemben, és nehezményezte azt, hogy a megszokott, a pályázatok összehasonlítására alapuló folyamatot mellőzni akarta a miniszter. A kari tanács kikötötte, hogy csak akkor fogják Moldován Gergelyt meghívni, ha ők is megfelelőnek tartják a pozícióra. Továbbá a kar válaszában azt is leírta, hogy át akarja alakítani a tanszéket egy neolatin nyelveket összehasonlító tanszékké, ezt viszont a miniszter elutasította, ezzel ismét direkt beleszólva a kar belső működésébe és szerkezetébe. Rendhagyó módon maga Moldován Gergely is levelet küldött az ügyben a karnak (kérdéses, hogy a dékánnak vagy magának a véleményező jelentést író Finály Henriknek címezte-e). Részben a levél, részben Finály Henrik pozitív véleményező jelentésének hatására a kar végül úgy döntött, hogy rendkívüli tanárrá nevezi ki Moldován Gergelyt. A kar mindezt úgy tette, hogy Szilasy fegyelmi ügye még nem zárult le hivatalosan, viszont ezzel a lépéssel lényegében véget vetettek egyetemi tanári pályafutásának.⁵⁰ Az ügy tehát mind a kar, mind a miniszter számára kedvezően végződött, de azt jól mutatja, hogy a tanszabadság elvének ellenére a kar mégsem volt teljesen független. A tanárok kinevezéseibe ugyan ritkán szólt bele a miniszter, de ahogy azt a Régészeti Tanszék és a Román Nyelv és Irodalom Tanszék esete is megmutatta, arra több példa is van, hogy nem engedte a karnak, hogy saját belső szerkezetén változtasson.⁵¹

A fenti esetekkel szemben, amelyek még ha eltértek is a szokásjog által diktált folyamattól, de követték az alapvető elvet, hogy alapos vizsgálatnak vessék alá a jelölteket, előfordult olyan eset is, hogy bármiféle vizsgálat vagy pályázat nélkül jelöltek valakit egy üres pozícióra. Erre példa Böhm Károly esete, akit az évek óta betegeskedő Szász Béla helyére 1896-ban úgy neveztek ki a Bölcsészeti Tanszékre, hogy nem volt sem nyilvánosan kiírt pályázat, sem véleményező jelentés, sem a minisztertől érkező javaslat.

A Bölcsészeti Tanszék betöltésének hátterébe Márki naplója segít belelátni. Bár ő személyesen nem vett részt a meghívás előkészítésében, néhány naplóbejegyzése mégis árulkodik arról, hogy ez a lépés nem annyira hirtelen jött, mind azt a töredékesen fennmaradt levéltári anyag sugallaná. Márki először 1895. augusztus 27-i bejegyzésében említi a tanszék

betöltésének ügyét, mikor a következőt írja: „Szász Bélával találkoztam a könyvtárban. Jobban van, de szeptemberben nyugalmazását kéri. Így talán véget ér az a szerencsétlen állapot, hogy egy bölcsészeti Karnak négy éven át ne legyen bölcsésze.”⁵² Szász Béla 1895. október 25-én csakugyan kérte nyugdíjazását, miután a kar Schneller István javaslatára azonnal meghívta Böhm Károlyt a megüresedett tanszékre.⁵³ Böhm Károly kinevezése látszólag gördülékenyen ment, Márki egy 1895. november 9-i bejegyzésében megemlíti, hogy az akkor a budapesti evangélikus gimnáziumban tanító Böhm Károly meglátogatta az egyetemet, és hogy a minisztérium nem ellenzi a meghívást.⁵⁴ Ezután Böhm Károly hivatalos kinevezése alig egy hónappal Szász Béla nyugdíjazása után, január 29-én meg is történt.⁵⁵

Böhm Károly kinevezése azonban valójában nem ment annyira egyszerűen, mint ahogy az elsőre tűnik; több tanár hozzájárulása is kellett ahhoz, hogy a meghívás végül megtörténjen. Márki 1895. október 19-i bejegyzése: „Széchy megint fel akarván használni Meltzl távollétét, engem akart megcsípni egyik referensnek Böhm Károlynak a filozófiai tanítószékre való meghívása ügyében. Mondtam, hogy a meghívás mellett vagyok ugyan, de hogy a referálás közelebbi székét illeti” – arról árulkodik, hogy a Magyar Irodalom Tanszék tanára, Széchy Károly, aki Böhm munkásságát igencsak nagyra tartotta,⁵⁶ még Szász Béla nyugdíjazási kérelmének hivatalos bejelentése előtt próbált referenst keresni a meghíváshoz. Szükség is volt arra, hogy Széchy aktívan támogassa a meghívást, ugyanis annak ellenére, hogy a tanári kar egyhangúlag elfogadta Böhm meghívásának ötletét, a minisztérium tudományegyetemekkel foglalkozó osztályának vezetője, Leöwey Sándor ragaszkodott a pályázat kiírásához.⁵⁷ Egy másik fontos személy Böhm meghívásában Schneller István volt. A szintén németországi egyetemeken tanult Schneller – 1918-1919-ben a Ferenc József Tudományegyetem utolsó kolozsvári rektora – közeli barátja volt Böhmnek, akit 1882-ben Böhm hozzá is segített egy tanszékhez a pozsonyi evangélikus teológiai akadémián azzal, hogy ő maga lemondott a felajánlott tanszékről.⁵⁸ Nem meglepő tehát, hogy Schneller elősegítette Böhm meghívását, részben azzal, hogy Szász Béla nyugdíjazási kérelmének bejelentése után azonnal javasolta Böhm Károly meghívását,⁵⁹ részben pedig azzal, hogy a minisztériumnak felterjesztett, meghívást ajánló javaslatot elkészítette, vázolva barátja érdemeit és összehasonlítva munkásságát más lehetséges tanárjelöltekkel. Végül sikeres volt az akció, látva a tanári kar határozott álláspontját Leöwey engedélyezte a meghívást.⁶⁰

Böhm Károly nyilván megérdemelte az egyetemi katedrát, hiszen a magyarországi bölcsészet jelentős alakja volt, aki iskolateremtő tanáregyeniségévé vált, de egyértelmű, hogy egyszerűbb és gyorsabb volt így a kinevezést elnyerni, mint ha a szokásos folyamaton kellett volna keresztülmennie. Az ő meghívása jól mutatja, hogy mennyire fontosak is voltak a kollegiális és baráti kapcsolatok, amikor egy üres tanszék betöltéséről volt szó, hiszen amint itt láthattuk, egy jelölt kapcsolati hálója nemcsak egy szoros versenyt segíthetett eldönteni, hanem akár egy tanszék viszonylag könnyű megszerzéséhez is vezethetett.

Következtetések

■ Ahogy a fentiekből kiderül, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karán a tanárok kiválasztásának folyamata nem volt annyira egyszerű, mint ahogy annak ideális esetben lennie kellett volna. A tudományos rátermettség és a szakmai korrektség, előfeltétele volt annak, hogy egy pályázót komolyan vegyen a tanári kar. Minden esélyes jelölt munkássága el kellett érje a kar által megkövetelt színvonalat, illetve legalább egy szinten kellett lennie a legjobb jelentkezővel ahhoz, hogy ténylegesen versenybe szállhasson. A tudományos munkásság minősége tehát a legnagyobb súllyal bíró tényező volt a jelentkezők hierarchiájának felállításában, viszont azokban az esetekben, amikor több alkalmas jelentkező is volt, a tudományos munkásság megítélése mellett több más tényező is befolyásolta a kiválasztási folyamatot.

Ezek közül legnagyobb horderővel a jelentkező kapcsolati hálója bírt, ami nemcsak szoros versenyeket tudott eldönteni, hanem szélsőséges esetekben akár egy viszonylag könnyen szerzett pozícióhoz is juttathatott valakit. A kapcsolati háló mellet a minisztérium befolyása is jelentős volt, viszont az csak azokban az esetekben éreztette hatását, amikor a kar döntésképtelenné bizonyult. Összegzésként azt mondhatjuk, hogy a tanárok kiválasztásában a jelöltek kapcsolati hálója és a miniszter befolyása döntő fontosságú lehetett, de a kar által megkövetelt szakmai rátermettség követelményét egyik sem írhatta felül.

■ JEGYZETEK

1. Az egyetem történetének előzményeire és megalapításának körülményeire e rövid írás keretében nem térek ki. Erre lásd Gaal György: *Egyetem a Farkas utcában*. Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, Kvár, 2001; Bisztray Gyula – Szabó T. Attila – Tamás Lajos (szerk.): *Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kvár, 1941; Ovidiu Ghița (szerk.): *Istoria Universității Babeș-Bolyai*. Editura Mega, Cluj, 2012; Karády Viktor – Lucian Nastasă: *The university of Kolozsvár and the students of the medical faculty 1872-1918*. Central European University, Bp./Kvár, 2004.
2. *Az 1872-ik évi szeptember hó 1-re hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai*. I. Magyar Királyi Államnyomda, Buda, 1872. 123.
3. Kovács I. Gábor: *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok*. Társadalom- és kultúratörténeti tanulmányok. L'Harmattan, Bp., 2011. 58-59.
4. T. Szabó Levente – Zabán Márta (szerk.): *Dokumentumok a kolozsvári Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar történetéhez. (1872-1892)*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kvár, 2012. 261, 280, 339.
5. *Márki Sándor naplói*. II. 1893-1903. Szerk. Erdész Ádám. A Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, Gyula, 2018. 117, 119.
6. A Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága (Filiala județeană Cluj a Arhivelor Naționale, a továbbiakban: RNLKmIlg). A Ferenc József Tudományegyetem. 144-es iktatókönyv (1897/98). 546. 22.
7. RNLKmIlg. A Ferenc József Tudományegyetem. 136-os iktatókönyv (1892/93). 492. 17-20.
8. RNLKmIlg. A Ferenc József Tudományegyetem. 136-os iktatókönyv (1892/93). 524. 1.
9. Kenyeres Ágnes (szerk.): *Magyar életrajzi lexikon*. I. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967. 662.
10. Szinyeyi József: *Magyar írók élete és munkái*. XIV. Bp., 1914. 1882-1885.
11. Széchy Károly a Magyar Irodalom Tanszék, Finály Henrik a Történeti Segédtudományok, Szamosi János a második Klasszika-Filológia Tanszék, Meltzl Hugó pedig a Német Nyelv és Irodalom Tanszék tanárai voltak.
12. RNLKmIlg. A Ferenc József Tudományegyetem. 136-os iktatókönyv (1892/93). 524. 2-3.
13. RNLKmIlg. A Ferenc József Tudományegyetem. 136-os iktatókönyv (1892/93). 524. 5.
14. RNLKmIlg. A Ferenc József Tudományegyetem. 136-os iktatókönyv (1892/93). 524. 7.
15. Márki Sándor: i. m. 46.
16. Márki Sándor: i. m. 50.
17. Kenyeres Ágnes (szerk.): i. m. 89.
18. Szinyeyi József: *Magyar írók élete és munkái*. XIII. Bp., 1909. 40-41.
19. RNLKmIlg. A Ferenc József Tudományegyetem. 136-os iktatókönyv (1892/93). 492. 6.
20. Uo.
21. RNLKmIlg. A Ferenc József Tudományegyetem. 136-os iktatókönyv (1892/93). 492. 7.
22. RNLKmIlg. A Ferenc József Tudományegyetem. 136-os iktatókönyv (1892/93). 492. 15.

23. Márki Sándor: i. m. 50.
24. Szinnyi József: *Magyar írók élete és munkái*. Bp., 1914. 945–947.
25. Kenyeres Ágnes (szerk.): i. m. 308.
26. Kenyeres Ágnes (szerk.): i. m. 309.
27. Kenyeres Ágnes (szerk.): i. m. 754.
28. RNLKmlg. A Ferenc József Tudományegyetem. 140-es iktatókönyv (1895/96). 241. 3.
29. Márki Sándor: i. m. 114.
30. Uo. 115.
31. Uo.
32. Uo. 116.
33. Uo. 120.
34. RNLKmlg. A Ferenc József Tudományegyetem. 140-es iktatókönyv (1895/96). 241. 3.
35. RNLKmlg. A Ferenc József Tudományegyetem. 144-es iktatókönyv (1897/98). 546. 1.
36. Szinnyi József: *Magyar írók élete és munkái*. VII. Bp., 1900. 568–570.
37. Kenyeres Ágnes (szerk.): *Magyar életrajzi lexikon*. II. Akadémia Kiadó, Bp., 1982. 437.
38. Schilling Lajos az Ókori Egyetemes Történelem Tanszék, Szamosi János pedig a második Klasszika-Filológia Tanszék tanára volt.
39. RNLKmlg. A Ferenc József Tudományegyetem. 144-es iktatókönyv (1897/98). 546. 2-11.
40. Márki Sándor: i. m. 228.
41. RNLKmlg. A Ferenc József Tudományegyetem. 144-es iktatókönyv (1897/98). 546. 12.
42. Lucian Nastasă: *Intellectualii și promovarea socială*. Nereamia Napocae, Cluj-Napoca, 2003. 31-46.
43. RNLKmlg. A Ferenc József Tudományegyetem. 144-es iktatókönyv (1897/98). 546. 19.
44. RNLKmlg. A Ferenc József Tudományegyetem. 144-es iktatókönyv (1897/98). 546. 20-21.
45. RNLKmlg. A Ferenc József Tudományegyetem. 144-es iktatókönyv (1897/98). 546. 21.
46. Márki Sándor: i. m. 228.
47. RNLKmlg. A Ferenc József Tudományegyetem. 144-es iktatókönyv (1897/98). 546. 22.
48. T. Szabó Levente – Zabán Márta (szerk.): *Dokumentumok a kolozsvári Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar történetéhez. (1872-1892)*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kvár, 2012. 220-230.
49. Uo. 276.
50. Uo. 278-279, 281-289.
51. Uo. 277, 281.
52. Márki Sándor: i. m. 113.
53. Uo. 117.
54. Uo. 119.
55. RNLKmlg. A Ferenc József Tudományegyetem. 140-es iktatókönyv (1895/96). 420. 1.
56. Kajlós Imre (szerk.): *Dr. Böhm Károly élete és munkássága*. I. Mikes International, Hága, 2006.. 126.
57. Kajlós Imre: i. m. 125.
58. Uo.
59. Márki Sándor: i. m. 117.
60. Kajlós Imre: i. m. 125-126.

TÁRNOK ATTILA

KORTÁRS SZERZŐK AZ INDIAI DIASZPÓRA ANGOL NYELVŰ REGÉNYIRODALMÁBAN

■ Az indiai angol nyelvű irodalmon belül az ezredfordulót megelőző években indult nemzedék számos tagja kötődik szorosan a diaszpóralét valamilyen formájához, és ez a mozzanat nyilvánvaló módon regényeikben is megjelenik. A szerzők közül az egyik legeredetibb hang Arundhati Roy. 1997-es Booker-díjas regénye, a *God of Small Things* (Az apró dolgok istene) kikerülhetetlenül számos vonatkozásban érinti az angol és indiai kulturális kölcsönhatásokat, bár nem koncentrálnak szorosan az indiai diaszpóra életére. A főszereplő, Ammu egy angol férfihez megy feleségül Indiában; egyik lányuk, Rahel, egy amerikaival köt házasságot, egy ideig New Yorkban élnek. Ammu testvére, Chacko, Rhodes-ösztöndíjként Oxfordba kerül, kommunista lesz, és feleségül vesz egy angol lányt, Margaretet. Válásuk után Margaret és lánya, Sophie Mol Indiába utazik, látogatásuk valójában a regény központi eseménye. Megérkezik Rahel az Egyesült Államokból és Chacko Oxfordból. Ammu, rossz házasságából kimenekülve visszatér szülei régi birtokára, és Sophie Molra vár; visszaemlékezései nyomán a regény az ikrei köré épülő családi portrévá alakul.

Amit Chaudhuri (Nirad Chaudhurinak csak névrokona) *A New World* (2000) című regényében egy külföldön élő indiai Kalkuttában élő szüleinél töltött nyarat rajzolja meg. Jayojit, az Egyesült Államokban a közgazdaságtan tanára, sikertelen házasságát követően hétéves fiával hazalátogat Kalkuttába. Jóllehet a narratív háttér bepillantást ígér a diaszpórában élő értelmiség helyzetébe, a főszereplő és a harmadik személyű narrátor sem tár eléink mélyebb ismereteket az indiai gondolkodásról. Chaudhuri igyekszik elkerülni minden értékítéletet, de ezáltal környezet- és jellemábrázolása tompa, és az olvasó tűnődhet, milyen célok irányították a szerzőt regényének írásakor. A párbeszédok klisészerűek. A nyár vége felé, röviddel az Egyesült Államokba való visszatérése előtt, a főszereplő szinte felfedezésként nyugtázza:

„– Nem emlékeztem rá, hogy ilyen korán sötétedik itthon – mondta Jayojit.

– Nos, keleten vagyunk. – Az admirális megköszönte a torkát. Olyan ember bizonyosságával beszélt, mint aki ért a térképészetéhez.” (124.)

Az ilyen üres beszédhelyzet akár szándékos is lehet a szerző részéről, hisz Jayojit is csak a kulturális különbségek területét érinti, amikor szüleinek a tengerentúlról mesél: „Tudjátok, Amerikában az emberek nem sé-

tálnak. Mindenki autót vezet. Hetente egyszer, ha mozogni akarnak, edzőterembe mennek.” (79.) A szüleit megrója, hogy a mosáshoz cselédet alkalmaznak mosógép helyett: „Fogyasztói társadalomban élünk, baba. Miért nem használjátok az eszeteket?” (107.) A családi kapcsolatok érzelmentesek, a regény minden szereplője csupán megfigyelő, egymáshoz nem kerülnek közel, a párbeszédnek lényegtelen apróságokról folynak. Jayojit nem ismeri fel látogatása értékét, és arra a kérdésre, hogy „mit jelent indiainak lenni” (90.) az apja értelmezésében, nem kap választ.

Chaudhuri tisztában van a diaszpóra helyzetével. A szövegben utalás történik Vikram Seth *A Suitable Boy* (Az alkalmas vő) című monumentális regényére, amit egy olyan író írt, aki szintén az indiai diaszpóra meghatározó alakja. Chaudhuri részéről tehát a témaválasztás egyértelműen tudatos döntés, ennek ellenére vagy épp emiatt meglepő, hogy regénye nem fogalmaz meg semmilyen értékítéletet.

További két szerző, Rohinton Mistry és Bharati Mukherjee pályája azonban nagyobb figyelmet érdemel. Mindkettejük karrierje az 1980-as években bontakozott ki Torontóban, mindketten az indiai diaszpóra lét-helyzetét ábrázolják, és a témát tudatosabban, direkter módon tárják fel, mint Arundhati Roy vagy Amit Chaudhuri.

Rohinton Mistry már Indiában is egy belső diaszpóra, a bombayi párszi közösség képviselője. (A vallásukban is sajátosan elkülönülő, Zoroaszter-hitű párszik Iránból érkeztek Indiába a 17. században.) Első két regényét, *Such a Long Journey* (1991) és *A Fine Balance* (1996) címűeket Booker-díjra jelölték, de mindkettő cselekménye Indiában játszódik, a diaszpórára alig történik utalás. Azonban a korábban írt novellafüzér, a *Tales from Firozsha Baag* (1987) történeteiben az elbeszélő családi és politikai problémákra adott válaszként Indiából Kanadába emigrál, majd próbál ott bevándorlóként gyökeret eresztetni.

A könyv első felében a novellák a Firozsha Baag nevű lakókomplexum területén játszódnak, az eseményeket egy harmadik személyű narrátor szemszögéből látjuk, és a történetek egy kamaszodó fiú bontakozó öntudatáról szólnak. Az egyik elbeszélésben a ház udvarán összesereglett gyerekeknek valaki egy csalódott emigránsról mesél, aki azért jött vissza Kanadából, mert képtelen volt a szokásain változtatni, és szégyellte magát, amiért az angolvécé tetején guggolva végzi a dolgát. (*Squatter*) A könyv második felében az elbeszélői nézőpont átalakul. A *Lend Me Your Light* című novella például első személyű elbeszélés. Egy Torontóba emigrált fiatalember hazatér Bombay-ba és véletlenül találkozik korábbi ismerősével, aki New Yorkból látogatott haza. A kettejük által megélt tengerentúli indiai sorsok egymástól nagyban különböznek; a New York-i látogató csupa önteltség és dicsekvés. A kötet utolsó elbeszélése a *Swimming Lessons*. Az első személyű narrátor, egy indiai bevándorló, Torontóban úszótanfolyamra jár, de igazából nem az úszás, hanem az alig fedett testek vonzzák. A történet szálai közé Bombayból, a szüleitől kapott levelek részletei fűződnek. A levelezésben utalások történnek egy az elbeszélő által Kanadában megjelentetett novellagyűjteményre, sőt, hogy a metafikciós elem még rafináltabb legyen, a hivatkozott mű állítólagos története közt az épp kezünkben tartott kötet korábbi novelláinak egyes történetei is felidéződnek. Ezek a finom utalások a narrátor és a szerző személyét azonosítják,

pontosabban egyfajta burkolt, hallgatólagos megegyezőséget tételeznek fel, a fikció és az önéletírás határán mozgó kvázi-narrátort, de mivel a könyv egésze fiktív irodalmi műként olvasható, az utolsó novella metafiktív beágyazottsága nyomán a kötet még egyáltalán nem válik önéletrajzá, a megoldás nyilvánvalóan csupán egy érdekes csavar a szerző részéről, ám az utolsó elbeszéléstől visszatekintve a kötet többi története is immár önarcképként hat.

Bharati Mukherjee a kanadai író, Clark Blaise felesége. *Darkness* (1985) című novelláskötetének történetei részben Montrealban és Torontóban játszódnak, részben pedig az atlantai Emory Egyetemen, ahol Mukherjee szépírást oktatott. Ennek fényében a *Lady from Lucknow* című elbeszélés személyes hangú önvallomás: az első személyű narrátor, egy vegyes házasságban élő muszlim háziasszony, megcsalja a férjét az Emory Egyetem idősebb immunológusával.

Más történeteiben, például a *World According to Hsü* című novellában a harmadik személyű elbeszélői nézőpont némileg távolságtartó ugyan, de az önéletrajzi elemek miatt ez a történet is személyes marad. Egy montreali házaspár a trópusokon tölti a vakációt, ám a szigeten zavargások törnek ki. A feleség itt is eredetileg Indiából származik, és úgy érzi, a francia többségű „Montrealban angolként kezelik. Bájosnak tartják, ahogy törli a franciát, bár folyékonyan beszél. Torontóban nem tekintették kanadainak, sőt még indiainak sem. A Londonból eredő kifejezést használva »Paki«-nak hívták. A pakik (kvázi-pakisztániak) számára Toronto maga a pokol.” (41.) A kötet előszavában Mukherjee kiemeli a későbbiekben a fiktív történetek által is szemléltetett gondolatot: „Kanadában gyakran prostituáltként, bolti tolvajként vagy cselédként kezelnek, majd meglepetten dicsérik az angol kiejtésemet. A társadalom jelentős része automatikusan megbélyegzi a fajtámat.” (2.)

Akadnak novellák, ahol Mukherjee szándékosan a saját személyiségétől távol eső elbeszélői hangot használ. A *Saints* című történet narrátora egy teljesen asszimilálódott indiai fiú, elvált szülők gyermeke, homofób jellemmel. Az *Imaginary Assassin* (Képzeltbeli bérgyilkos) címűben egy kilencéves, második generációs indiai fiú beszél el az eseményeket. Azonban álljanak bár fényérvnyire ezek a karakterek a szerző valós személyétől, az elbeszélések hangvételt mindvégig a személyesség, az őszinteség és a politikailag korrekt magatartás uralja. A sértettek soha nem jutnak el a vádaskodásig. A faji egyenlőtlenségeket és az autoriter elnyomást a történetek hideg, realiztikus színekben rajzolják meg, mint például az illegális bevándorlókat felkutató razziát a *Tamurlane* című novellában vagy Ann alakját, aki az *Isolated Incidents* című darab morgoló emberjogi tisztviselője. Ann elvagyódik Kanadából, melegebb égtájokról álmogozik. „Munkája során nap mint nap olyan bevándorlók panaszaival foglalkozik, akik melegövi otthonaikat hátrahagyva új életet akarnak kezdeni a fagyos Kanadában.” (87.) A tisztviselő szerint ez egyenesen abszurd.

Ann többnyire tehetős bevándorlókról szerez benyomásokat, akik visszatérési szándék nélkül hagyták el hazájukat. Egy brahmin nő a *Hindu* című történetben elutasít „minden Indiához fűződő kapcsolatot. Az idejét se tudom, mikor jártam utoljára Indiában. Amerikai vagyok” (133.), állítja, jöllehet mielőtt Torontóban családot alapított, soha nem vétett a kaszt-

rendszer szabályai ellen. Dr. Patel, a *Nostalgia* című darab pszichiáttere is hátat fordít Indiának. „Amikor házasságot kötött, elégette eredeti indiai személyes okmányait. Az indiai orvosokkal a kórházban szívélyes, de hűvösen szakmai hangon beszélt, semmi több. Tudta, hogy örökre váltogatni fogja énjét a régi és az új élet között. Nem dédelgetett illúziókat: a manhattani közhivatalban, ahol hivatalosan amerikai állampolgár lett, nem született újjá. Az újjászületés csak a halottak kiváltsága.” (105.) Idegenként csavarog „a Lexington Avenue és a Huszadik utca környékén, kis India forgalmas színes háztömbjei, üzletei, éttermei mellett. Hindi vagy pandzsábi nyelven káromkodó emberek nehéz dobozokkal birkóznak szabálytalanul parkoló kisteherautóik mögött. Rémült tekintetű, fáradt nők keresik fel az éttermeket, karjukon a Bloomingdale’s és a Macy’s áruházakban vásárolt szerzemények. A manhattani levegőt errefelé erős indiai fűszerek illata uralta.” (103.)

Bharati Mukherjee finom érzékenységgel jeleníti meg a felső középosztály értelmiségének világát, az indiai diaszpóra egy olyan rétegét, akik, a kötet bevezető szavai szerint „félíg asszimilált, névtelen, a távoli hazához szentimentális érzelmi szálakkal kötődnek, ám terveik között nem szerepel, hogy szülőházájukba valaha is huzamosabb időre visszatérjenek”. (3.) Jellegzetes karakter a faluról a városba költöző ember archetípusa, a történetek azt a küzdelmet szemléltetik, amit a vidéki kisember folytat a nagyvárosi beilleszkedés sikeréért, de amely küzdelemben és az új körülményekhez történő alkalmazkodás igyekezetében rendre alárendeltté és a városban született kozmopolita társakhoz képest alacsonyabbrendűvé válik.

Victor J. Ramraj a diaszpóra angol nyelvű irodalmán belül két fő típust különböztet meg. Az egyik olyan szerzőket fed le, akik „a 18. és 19. században hagyták hátra szülőföldjüket, és a brit gazdasági szükségleteket kielégítendő, kontinenseket átívelő utazásra vállalkoztak, illetve lettek kényszerítve”.¹ Ebbe a típusba sorolhatók a behajózott afrikai rabszolgák leszármazottai és a vendégmunkásként a Karib-szigetekre csábított indiaiak által jegyzett irodalom. Ebbe a történelmi kategóriába illeszthető szerzőket cikkemben nem érintettem. A diaszporikus irodalom másik típusa Ramraj szerint az angol nyelvű régiók azon szerzőit foglalja magában, akik gazdasági, politikai, kulturális, családi vagy személyes okokból az angol nyelvű világ központjai felé gravitálva hagyják el szülőföldjüket. A kizömitottságok e formáinak többségére csak tág értelemben alkalmazható a ‘diaszpóra’ kifejezés, hisz a szó eredeti értelmében, amit a bibliai idők zsidóságának leírására használtak, a kifejezés egyfajta „elköteleződést jelentett a távoli szülőföld fenntartására vagy helyreállítására, az igaz otthon megteremtésére, ahová a száműzött vagy leszármazottai egyszer majd visszatérhetnek”.² Hasonló meghatározást nyújt Paul Tabori: „a száműzetés minden esetben átmeneti. Még akkor is, ha ez az ideiglenesség egy egész életen át tart.”³ (Ilyen „elhivatott” száműzött, például, Salman Rushdie *Sátáni versek* című regényében az imám alakja.)

Robin Cohen más szempontok alapján kezeli a diaszpóra fogalmát. Véleménye szerint a terminus feltételezi „az elhagyott kulturális közösséggel huzamos időn át fenntartott szoros kapcsolatot, a szülőföldhöz ragaszkodó mitikus kötődést és a társadalmi kirekesztés elfogadását a célországban”.⁴ A fogalom ilyen kiterjesztése találóan jellemzi az indiai diaszporikus irodalmat.

A *Helikon* című irodalomtudományi folyóirat 2002-ben megjelent, a multikulturalizmussal foglalkozó különszáma a diaszpórában élő szerzőt mint köztes létezőt kezeli, aki amolyan se itt, se ott státusznak „örvend”: eredeti kultúráját maga mögött hagyta, de valahol a nagyvilágban mégis arról ír egy olyan olvasóközönség számára, akik számára az a kultúra idegen.⁵ A tipikusan multikulturális szerző két kultúra között fennálló különbségeket és konfliktusokat kívülállóként szemlél, de a helyi lakos pozíciójából. Az ilyen szerző rokonszenvez a kisebbségi kultúrával, ám saját állapotát a domináns kultúra szemszögéből határozza meg, és a többségi társadalom elfogadását óhajtja.⁶

Balachandra Rajan egy szellemes, komikus jelenetben szemlélteti a bevándorló imént meghatározott kétértelmű helyzetét. Nalini, a *Too Long in the West* című regény főszereplője iparkodik megfelelni a többségi társadalom elvárásainak. Egy New York-i étteremben tett első látogatásakor épp a megfelelési kényszerből adódóan ütközik bonyodalmakba:

„– Kérnék egy bostoni kagylólevest – mondta – és töltött pulykasültet, fiatal, vermonti pulykából, aranybarna, omlós idahói burgonyával. És egy adag fán érlelt, kaliforniai óriásbarack-desszertet.

– Ajánlanám a chop suey-t – mondta a pincérlány. – Svéd húsgombócot vagy svájci steaket. De azok a cifra ételek, amiket szerettél volna, ma nincsenek.

– Akkor kérek egy hamburgert. – Nalini igyekezett hű maradni a vélt elvárásokhoz.

– Esetleg franciasalátával?

Nalini kötötte az ebet a karóhoz: – Az amerikai föld ízét akarom érezni, vajban frissen sült krumplit, forrón, mint a massachusettsi vendégszeretet. Aztán otthoni almáspitét, amelyet a nagymama sütött, amikor Amerika még valódi volt és önmaga.

– Úgy érted, házi sütit?– vágta rá a pincér. – Nyugi, van az is. Plusz tíz centért hozhatok mellé olasz fagylaltot.

Nalini lemondó sóhajjal fogadta el ezt a nemzetközi kavalkádot. Amikor végzett, ismét felfedező útra indult. A szemközti kirakatból »fán érlelt« mosoly vonta magához a tekintetét. Odament, és közelebről megvizsgálta az arcot. A mosolygó férfi arcszíne olyan volt, mint egy pirosra sült louisianai garnélarák.

– Szeretnék néhány palesztin narancsot – mondta Nalini. Megtanulta a leckét. Ahhoz, hogy valóban amerikaivá váljon, egzotikusnak kellett mutatkoznia.

– Mi a gond a floridaival? – kérdezte komoran a zöldséges.” (52–3.)

A diaszpóra irodalma, ahogy Nalini kudarca mintázza, örökös marginalizálódásra ítéltetett: meghatározásából fakadóan a befogadó kultúra peremén marad, hiszen ha megkísérel beolvadni a domináns társadalomba, elveszíti saját eredeti perspektíváját. Idegen országban száműzöttnek lenni „sajátos nézőpontot feltételez, egy olyan perspektívát, amely a befogadó közösség számára mélységeiben elérhetetlen”.⁷ A diaszpóra szerzői tehát saját érdekükben törvényszerűen ellenállnak a környező kultúrába történő integrációs kísérleteknek, mivel esetleges asszimilációjuk során alapvető integritásuktól foszthatnának meg, amely integritás azonban éppen létük megkülönböztető jellemzője.

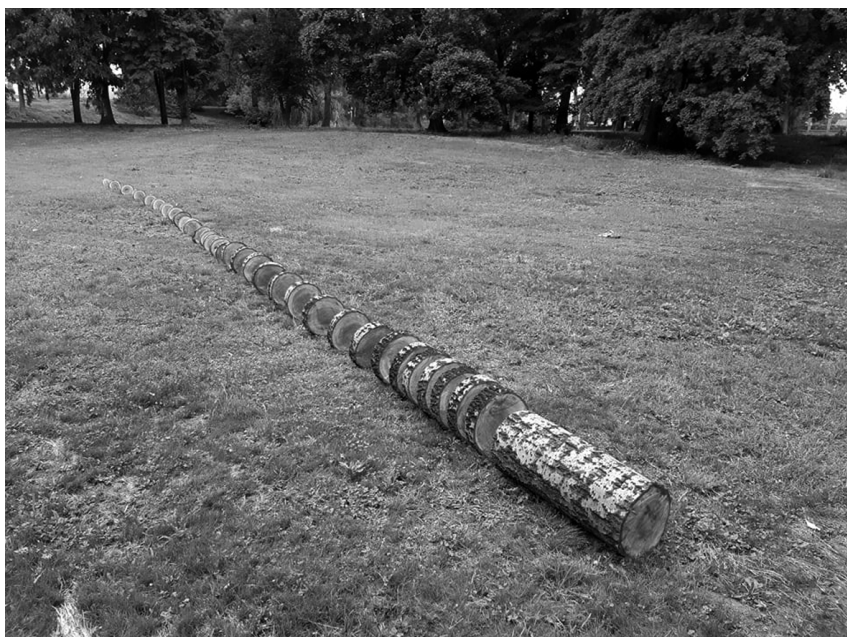
A 20. század végi kisebbségi szubkultúrák felbomlását a befogadó társadalmakban bárhol, ahol egy indiai szerző megtelepedett – akár Kelet-Afrikában, a karibi térségben, Nagy-Britanniában, Kanadában vagy az Egyesült Államokban –, a koherens hang hiánya is jelzi. Az egyéni hangok gyakran egymástól elszigetelten szólalnak meg, nem egyesülnek sajátos és egységes regionális angol nyelvű irodalommá. Ez a tendencia az elmúlt évtizedekben az egzotikum mint piaci lehetőség kiaknázása és kibontakozása révén megváltozni látszik: mára minden nyugati társadalom multikulturálisan rétegződött, és a kisebbségek fokozott védelme, megbecsülése az államok törvényekbe foglalt kötelezettsége, még akkor is, ha a sokszínűség néha a többségi társadalom rovására fejlődik.

■ JEGYZETEK

1. Victor J. Ramraj: *Diasporas and Multiculturalism*. In: Bruce King (ed.): *New National and Post-Colonial Literatures*. Clarendon Press, Oxford, 1996. 214.
2. Williams Safran: *Diasporas in Modern Societies: Myth of Homeland and Return*. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1991. 1. 84.
3. Michael Seidel: *Exile and the Narrative Imagination*. Yale UP, New Haven, 1986. 201.
4. Robin Cohen: *Global Diasporas*. University College London Press, London, 1997. 57–58.
5. Szigeti L. László (szerk.): *A multikulturalizmus esztétikája* Helikon Irodalomtudományi Szemle 2002. 4. 393.
6. Szigeti L. László: *A multikulturalizmus esztétikája*. Helikon Irodalomtudományi Szemle 2002. 4. 413.
7. Chelva Kanaganayakam: *Exiles and Expatriates*. In: *New National and Post-Colonial Literatures*. i. m. 213.

■ HIVATKOZOTT IRODALMI MŰVEK

- Amit Chaudhuri: *A New World*. Picador, London, 2000.
 Rohinton Mistry: *Swimming Lessons: Tales from Firozsha Baag*. Secker, London, 1990.
 Bharati Mukherjee: *Darkness*. Penguin Books Canada, Markham, 1985.
 Balachandra Rajan: *Too Long in the West*. Heinemann, London, 1961.
 Arundhati Roy: *The God of Small Things*. Flamingo, London, 1997.

CSEKE PÉTER

SZKÜLLA ÉS KHARÜBDISZ KÖZÖTT Páskándi és az erdélyi abszurd a *Korunkban*

■ Egy 1969-es Páskándi Géza-interjúban olvashatjuk, hogy ő maga ösztönösen fogott a darabíráshoz. Önfegyelmére jellemző, hogy 1964-ben írt első drámájának, *A bumerágnak* a szövegét elrejtette, csak nemrég találta meg özvegye, Páskándiné Sebők Anna, s helyezte el a 2018-ban megjelent *Színháttékok* című kötetben.¹ Karácsonyi Zsolt ezt így magyarázza: „Olyan egyértelmű benne a rendszerellenes kritika, hogy esélye sem lehetett volna a megjelentetésre, színpadra – ám a motívum felbukkan a *Holdbumeráng* című verseskötetében, majd *A vegytisztító becsülete* rövidprózái között...”² Hét-nyolc évi tapasztalat birtokában Páskándi már elérkezettnek látja az időt, hogy elméletileg is tisztázza a műfajról kialakított nézeteit.³

„A novella leskelődés, a regény szemlélődés – szögezte le szerzői jogának visszaszerzése után az *Utunkban* Kemény János *Víziboszorkány* (1965) című regénye kapcsán. – A novella reflexió, a regény kontempláció egy és ugyanazon valóságról, melyet az első intenzitásában, a második ömlő elrendeződésében ábrázol. A novella cselekmény, a regény eklektív.”⁴ Ha a regényíró otthonosan mozog képzelt kastélyának termeiben – mondotta Páskándi a *Történelmi dráma és történelmi invenció* című szabadegyetemi előadásában 1972-ben –, a történelmi dráma szerzője a művészet álkulcsával felnyitja a lezárt múltat, feltárja annak hétepcsétes titkait, és „az időben lévő ott-létet az itt-létbe helyezi”. Új súlypontokat jelöl ki, „az események rendjét felborítja, új személyeket enged be az események házába, akik nem éltek ugyan, de élhettek is volna”, megkeresi az átmeneti nyelvet „az archaikus és az élő, a beszélt és beszélhető között, s hagyja századának filozófiáját rásugározni mindezekre”. Tehát egyszerre filozofikumában és esztétikumában ragadja meg témáját. Ez a filozófiai alapállás teszi sajátossá a Páskándi névvel fémjelzett színpadi műveket is. „A parabola és az igazi történelmi dráma között a különbség főként abban van – mutatott rá a Harag György rendezésében bemutatásra kerülő műveinek mintegy a »beajánlásaként« –, hogy a parabolában a példázat-tendencia azonnal evidens, míg a valódi történelmi dráma csak asszociatív módon villantja fel a parabolisztikumot mint lehetséges értelmezést.”⁵

Az irodalomtörténet úgy tartja számon, hogy a két korszakos Páskándi-dráma (*Vendégség*, 1970. 4.; *Tornyot választok*, 1972. 1.) megjelentetésében a *Korunké* az érdem. Aki átélte azt a korszakot, az tudja, hogy az előzmények ismerete ebben az esetben is nélkülözhetetlen. A több mint félszázados szerkesztői múltra visszatekintő Kántor Lajos „Páskándi »abszurd« Korunk-kalandjára”-ról beszél az abszurd és az abszurdoid „fel-

futtatása” kapcsán. Az igaz, hogy az ösztönös darabírástól a „páskándis esszék”-ig, a művészetfilozófiai eszmefuttatásoktól az „abszurdoid”-ok drámagyakorlatáig bejárt út nagyon igénybe vette Páskándi önfegyelmét, de a *Korunk*nak is a Szkülla és Kharübdisz közti állapotot kellett átélnie.

Kántor Lajos egy ma már akár szatírának is felfogható részt idéz a folyóirat indulásának negyvenedik évfordulójára megjelent számból. Az általa „kommunista barokknak” nevezett stílus ráadásul egy olyan vezető *Korunk*-szerkesztő tollából „gírlandozott”, aki 1949 után éveket ült a román kommunista állam börtöneiben.

„Gaál Gábor szellemét, a pártos *Korunk*-hagyományt ápoljuk nemcsak az új eszmei értelmezésével és támogatásával, hanem akkor is, amikor e közös hon múltját újraértékeljük, s a tanulságokat újabb nemzedékek szocialista kultúrájának hasznos részévé tesszük. Ez az alapállás, saját múltunk és jelenünk jövőbe-szövése, azonos Románia Szocialista Köztársaság szuveranitásának legbensőbb valónkból fogant vállalásával. Ez teszi lehetővé, hogy békés egymás mellett élésért, a szocialista tábor egységéért s a világbékéért, sokoldalú gazdasági és kulturális kapcsolatokért ne külső szemlélőként, hanem a kommunista világnézet és állampolitika alkotó szubjektívizmusával álljunk ki.”⁶

Ezt a szemléletet kellett meghaladnia a *Korunk*nak ahhoz, hogy előnyösen alakíthassa önképét és olvasóinak világképét az 1968-tól „gyorsuló”-nak érzett időben. Amikor az erdélyi drámaírók műveinek befogadója, „szálláscsinálója” lehetett. Kezdődik a sor Deák Tamás művével (*A hadgyakorlat*, 1968. 12.), folytatódik a Kocsis Istvánéval (*A nagy játékos*, 1969. 6.). A frontáttörést az 1970-es év hozta el, amikor egymás után Páskándi Vendégségét, Kocsis *Bolyai estéjét*, Deák Tamás *Forró szigetét*, Sigmond István és Kányádi Sándor egy-egy darabját (*Egy. Kettő. Hurrá. Hurrá*, illetve *Ünnepek háza*) olvashattuk, és mindjárt utána az újabb Páskándi-darabot (*Két változat egy témára*, 1971. 1.) „Közbeszólt” az első kulturális forradalom, és a *Tornyot választokat* már csak – a bukaresti irodalompolitika libikójának megfelelően – 1972 elején ünnepelhettük.

Deák Tamás műve, *A hadgyakorlat* – írja Kántor – már „távolodóban van” a hagyományos (realista) drámától, „szerzője groteszknek nevezi”, akárcsak a *Forró szigetet*. „Természetesen Páskándi Géza »két változata« egy témára vállaltan besorolható az abszurd kategóriába (mottóban olvashatjuk: »Szakmai válasz egy dráma-vitára«). »Harsány középkori játék, táncra, dalra, pantomimre« – adja meg a szerző a választott műfajt az első változat eligazításában, a humorfajták közé besorolható »hülyülésnek« mondja, aztán a második változatban (»Az aranyásó és az alkimista, avagy a helycsere dilemmája«) a harsány játéknál sokkal szelídebb, »gondolatosabb« és rövidebb részt filozófiai tandrámának nevezné, »ha nem lenne olyan velőtrázó.«”

A *Korunk* nemcsak a drámaírók előtt nyitott teret, a színházművészet megújítását is szorgalmazta – látvány és gondolat összekapcsolása érdekében.⁸ Tette ezt két hónappal azelőtt, hogy Harag György rendezésében Marosvásárhelyen színr került az *Özönvíz előtt*, Nagy István 1936-ban írt – helikoni díjnyertes – drámája. „Paradox módon éppen ettől a bemutatóról számíthatjuk – írja visszatekintésében Kántor Lajos – az erdélyi, a romániai magyar színház megújulásának kezdetét; a prózaíróként

számon tartott, osztályharcosan elkötelezett szerző nem ismert rá művére, a szakma és a közönség viszont ünnepelt: a látványban kiteljesedett, megújult a gondolat, az elbizonytalanodni látszó rendező a próbák közben magára talált, a sorozatos sikerek útjára lépett, színészei nagyszerűen kibontakoztak.”⁹

A Royal Shakespeare Company híre, Peter Brook modern színházszemlélete, az európaivá érdemesült bukaresti színjátszás hatása mind-mind hozzájárult az abszurd dráma *Korunk*-beli vitájának elindításához. K. Jakab Antalé az érdem, aki világirodalmi tájékozottsággal a rendezői munkát és a színészi játékot állította középpontba. Két és fél év múlva már új színháztörténeti szakaszt vizionált Kántor Lajos, csakhogy még meg kellett küzdeni érte – a középszerrel. „Ha sokáig jogos volt a védekezés, hogy nincs megfelelő mai romániai magyar dráma, napjainkban erre hivatkozni egyre indokolatlanabb. Meggyőződésünk szerint az utóbbi években lényegesen megváltozott a helyzet, s ma már nemcsak általában az irodalmat helyezhetjük fölébe hazai magyar színházunknak, hanem új drámairodalmunk legjavát is. Évek óta cikkezünk a Páskándi-Kocsisjelenségről, míg végre két-három színház beadta nálunk is a derekát; ám a *Tornyot választok* vagy a *Bolyai János estéje* meg a *Megszámláltatott fák* örvendetes sikere, korábban pedig *A bosszúálló kapus* bemutatója sem feledtetheti, hogy a *Vendégséget s Az eb olykor emeli lábát* című Páskándi-darabot itthon csak műkedvelőink játszották el (Kolozsvárt, illetve Temesvárt), hogy a *Megszámláltatott fák* hat évet (!) várt a színházi felfedeztetésre, s ezalatt mennyit sajnáltatták magukat dramaturgjaink, színházigazgatóink, rendezőink. Magyarázatot a késésekre, elmaradásokra lehet találni, a tény attól tény marad, és ebben az esetben a tények valóban nagyon makacsok: Páskándit és Kocsist előbb fedezték fel maguknak az egyetemi, sőt a középiskolás színjátszók, mint illetékes színházi szakembereink, akik még tegnap is az említett szerzők dramaturgiai fogyatékoságaira hivatkoztak.”¹⁰

Kántor 2016-os visszatekintéséből sem az csendül ki, hogy kifejezetten a cenzúra intézkedései miatt maradt volna kátyúban Thália szekere. Ilyen is volt, persze, és épp a *Vendégség* esetében. Szilágyi István szerint, aki főszerkesztő-helyettes volt az *Utunknál*, „furcsa, emberszabásúan bolond évtized volt” a hetedik. „Nem forradalmakat dajkáló, nem is igazán lázadó: permanensen lázongó évtized. [...] A szépprózában, de különösen a lábadozó drámában, megjelennek a Cézárok s a velük fenekedő udvari bölcs; fedelmek és írődeákok és újhites papok – hermelinpalástban és tógában birkózik egymással hatalom és művészet. Mindezt el lehetett adni azzal, hogy: rég volt, tán igaz sem volt. Ezen az sem változtatott, hogy éppen megduplázták a cenzúrárt. [...] Ahol két ellenőrző szervet hoznak létre hasonló rendeltetéssel, a rivalizálás köztük mindig várható. Eleinte [...] a párté erősebbnek érezte magát s kikötötte, hogy a féregnyúlvány [a belügy – Cs. P.] ideológiai-tartalmi ügyekbe ne szóljon bele, merthogy ahhoz nem ért. Ő viszont hagyta futni a metaforikus vétetést, sőt az abszurdoidot is; merthogy az kinek árt? [...] Ezt a kultúrkinccstárhoz szerződött filozopter-esztéta hagyta (eltúrte évekig), pedig tudta, miről van szó; mintha néha még a száját is elhúzta volna – bár inkább foghúzásos volt a mosolya. Arra gondolhattak: még mindig jobb, ha parabolát páco-

lunk, mint ha a való élet parabellumaival babrálnánk. Még mindig jobb, ha az általuk ellenőrzött hasábokon futjuk köreinket, mint ha az alagsorban sokszorosítanánk verseket. Eközben persze a kritika is átváltott, feledni igyekezett a pedellus-szerepet, s rövidesen a születő irodalom érték-érvényesítésének szolgálatába szegődött – magyarán gazdát s krédót cserélt.”¹¹

A hatvanas évek végén mind az *Utunkban*, mind az *Igaz Szóban* számos írás jelent meg az abszurd kelet-közép-európai megjelenéséről. Mindkét lap kerekasztal-értekezleteket szervezett a témáról – az *Utunk Mai drámák*,¹² az *Igaz Szó Mai romániai magyar drámák*¹³ címmel.

Az alábbiakban azt a részletet emeljük ki az *Utunk*-kerekasztalból, amelyik a Páskándi-drámák gondolatiságát értelmezte.

„*K. Jakab Antal*: Amikor a gondolati töménységet mint követelményt fogalmaztam meg, akkor ezen nem azt értettem, hogy egy drámának az értékét, egy drámaírónak a képességeit gondolkodói teljesítményként kellene megítélni. Sartre mint gondolkodó nem a színdarabjaiból ítélendő meg. Mégis egyfajta gondolati telítettségre szükség van; már csak azért is, mert egy valamiféle telítettséget adni kell. A tájleírástól elvárjuk, hogy tárgy-szerű, részletgazdag és árnyalt legyen. De végső fokon a tájleírás az irodalomban csak mint eszköz szerepelhet; ugyanígy mint eszköz kell hogy szerepeljen a gondolatok leírása is. Viszont ahhoz, hogy mint eszköz megállhassa a helyét, megfelelően bonyolultnak és sűrítettnek kell lennie. Különben Páskándi és Kocsis darabjai – az abszurd stiláris jegyeit is felhasználó – metaforák vagy jelképek. Tehát tulajdonképpen nem kimondottan filozófiai és gondolati fogantatású darabok, s ezért csínján kell bánnunk a gondolati telítettség követelményével. Beckettnek a darabjai azért filozófiai fogantatásúak, mert nem egy bizonyos emberi helyzetről szólnak, hanem az emberi szituációról. A létezésről általában és egyetemlegesen. Ezért filozófiai a kérdésfeltevés Beckett-nél, és nem az Páskándinál. Mint ahogy Mrożeknél sem az. Mert az ő darabjaik mindig meghatározott helyzetekre, emberi szituációkra vonatkoztathatók.

Páll Árpád: Ha pedig e darabok előadásáról van szó, nézetem szerint azt kell hangsúlyozni: az eddigi színházi rutin nem alkalmas ezeknek a gondolati fordulatoknak, helyzeteknek az érzékeltetésére.

Kántor Lajos: Véleményem szerint ennek a megbeszélésnek most az lenne a feladata, hogy olyan hangulatot teremtsünk, amelyben tarthatatlanná válik azoknak a helyzete, akik elzárkóznak ezek elől a drámák elől. Valóban csak a színpadravitel után jöhet az érdemi vita, amely már nem egy kerekasztal körül bomolna ki, hanem a Jakab, Láng, Páll s a Marosi, egy szóval a kritikusok cikkeiben. Addig ezekről a darabokból a közönség csak mint irodalmi jelenségről beszélhet.

Láng Gusztáv: Ez a mi drámaírásunk eszmevilágában mélységesen és alapjában különbözik a nyugatitól. Mert a »két világ« közötti verseny nemcsak az iparnak, a pénzügynek és a kereskedelemnek a versenye, hanem a szellemi értékek versenye is. Nekünk mások az értékfogalmaink és más az értékrendünk, mint a nyugatnak. Ebből következik, hogy ezeknek a drámáknak a nyugati modernségtől való eltérése nemcsak a fogalmazásban, nemcsak a színrevitelben áll – és itt ezt kell a rendezőnek és a színésznek megérteni –, hanem abban, hogy szerzőink egy bizonyos, számunkra érvényes értékrendből kiindulva nézik az embert. *A kopsz éne-*

kesnő »spulnizásában« az van elsősorban, hogy az emberek között nincs érintkezési lehetőség – nagyon primitíven fogalmazva –, és egyszerűen azért nincs, mert magának a közlésnek nincs kontaktusteremtő lehetősége. Páskándinál is jelentkezik az az életérzés, hogy nincs kontaktusom a világgal és az emberekkel – tehát ilyen értelemben a Páskándi párbeszédei is párhuzamos monológok –, de a párbeszédekben szereplő két ember szenved attól, hogy nem tudja megteremteni ezt a kontaktust, holott eszményi értelemben ennek léteznie kellene, és verekszik is érte. Tehát ha alapjában véve a személyiség devalválódásáról beszél is – a legdrámaibb írása ilyen szempontból a *Weisskopf úr, hány óra?* című novella –, tehát amikor azt mutatja be, hogyan semmisül meg a személyiség, akkor is kiindulópontja az, hogy ennek a személyiségnek nem megsemmisülnie, hanem megvalósulnia kellene. Tehát a feszültség nem elsősorban az abszurd szituációból adódik, hanem – nagyon elcsépeelt megfogalmazásban: az eszmény és valóság szembenállásából. Ady óta a magyar irodalomnak ez állandó problémája, olyan értelemben, hogy a 20. századi író rájön arra: az a teljesség, amelyet igényelt a reneszánsz – és az irodalom ebből táplálkozott évszázadokon át –, az a teljesség csak az emberiség egészében vagy legalábbis egy kollektivitás egészében juthat el a megvalósulásig, s az egyes ember mindig vergődik a maga csonkaságában.

Marosi Péter: Kimondtdad.

Páll Árpád: Ugyanennek van egy más vonatkozása is. Míg Ionesco a felgyorsítás technikájával a reménytelenség pszichológiai eszközökkel való megszüntetését, a nyomasztó érzés feloldását akarja elérni, addig nálunk a tudatra is apelláló morális problémákról van szó.

Láng Gusztáv: A mi szemléletünk historikusabb, a tudományban is az. A nyugat és a mi strukturalizmusunk között az az alapvető különbség, hogy a történelmi szempontot mi nem tudjuk elvetni. Nemcsak a marxizmus miatt, hanem az egész kelet-európai historikus gondolkodás miatt sem. Amit itt Páll Árpád mondott, azt én egyenesen úgy fogalmaznám, hogy az, amit Kelet-Európában abszurdnak nevezünk, sokkal tragikusabb és fájdalmasabb mer lenni, mint a nyugatiaké, először is azért, mert vállal valamit, másodsor pedig van egy olyan eszménye, amelyikhez ragaszkodna. Ezzel pedig nem feloldani akar, hanem éppen stressz-állapotba hozni, azért, hogy ébren tartsa bennünk eszmény és valóság szakadatlan feszültségét. A lelkiismeret-furdalást, a megrendülést, ezeket a tényezőket mélyebben meri kiváltani, mert mozgósítani akar valamire.¹⁴

Az *Igaz Szó* 1970. szeptember 27-én tartott értekezletén Páll Árpád színikritikus tartotta a vitaindítót – drámaírók, kritikusok, színházvezetők, könyvkiadók részvételével. A drámai műnem akkor ismert alkotói közül jelen volt Csávossy György, Kincses Elemér, Kocsis István, Sütő András, Szabó Lajos, Székely János, Veress Dániel – Páskándi nem. Páll Árpád azonban az addig nyomdafestéket látott vagy színpadon előadott darabok közül első helyen említette Páskándi Géza egy- és kétfelvonásos abszurd játékait – mint „a jelen problémáit közvetlenül tükröző drámákat”.

A vita a *Vendégség* körül bontakozott ki, már csak azért is, mert – hangzott el az indoklásban – az *Ifjúmunkás* körkérdésének és a *Korunk* magyarórázó jegyzetének köszönhetően körülötte „áll a bál és zúg a torna”. Nem kétséges, hogy az akkor *Igaz Szó*-szerkesztő Farkas Árpádnak a folyóirat

júliusi számában megjelent „szösszenete” is serkentette a vitakedvet. Idegszagatóan igaznak és „észbemarkolóknak” nevezte a *Korunk* önismerteti súlypontú számában megjelent Dávid Ferenc-drámát, amelyik „úgy erdélyi, hogy egyetemes, úgy magas gondolati vibrációjú, hogy még lábbujjhegyre sem kell ágaskodnunk érte”.¹⁵

Páll Árpád azt exponálta, hogy vannak, akik parabolaként fogják fel Páskándi munkáját, és eddigi drámairodalmunk egyik legjobb, ha nem épp a legjobb alkotásának tartják – maga is ennek a nézetnek a híve –, mások viszont a szó szoros értelmében vett történelmi drámát látnak benne, és Dávid Ferenc alakjának felelevenítésével kapcsolatban „a mítoszromboláson túlmenő dehonesztálást emlegetnek”. Vitazárójában így összegzett: „A kérdés eldöntésében a magam részéről elsőrendűen fontosnak azt tartom, hogy a *Vendégség* az önmegnyugtatást elvető, szüntelenül kérdező, nyughatatlan Dávid Ferenc alakjában a mindenkori újíto jellegzetes vonásait, lelki habitusát ragadja meg és állítja szembe a megcsontosodottsággal, az erőszakolt nyugalomkereséssel, másrészt: a gátlásoktól mentes, gyanakvó és gyanúsító, ösztönös Mária és a hatalomnak kiszolgáltatott, de a besúgást önmaga előtt intellektuális feladatnak, a tan magyarázatának és elfogadtatási kísérletének feltüntető Socino ellentétpárjában Páskándi lényegében a hatalomhoz való viszonyulás kérdését, cél és eszköz dialektikáját, a tisztátalan eszközök torzító hatását ábrázolja figyelemre méltó művészi erővel. Nemcsak történelmi, hanem mai, vagy ha úgy tetszik, örök intelmet sugároz, s a költött elemekkel árnyalja és kiteljesíti mondanivalójának eszmei, filozófiai tartalmát.”¹⁶

Nem sikerült tisztáznunk, hogy Páskándi miért maradt távol az eszmecserétől. Az viszont tény, hogy már öt évvel korábban, amikor az angol dráma neorealizmusa világsikernek örvendett, felismerte: Osborne mellé olyanok is csapódtak, akik kevésbé tehetségesek, és esztétikailag kevésbé hiteles munkákat adnak ki a kezükből. Kritikájában tollhegyre tűzte például Arnold Wesker *Gyökerek* című darabját, amit történetesen a marosvásárhelyi társulat mutatott be. Írása az *Igaz Szó* hasábjain jelent meg.

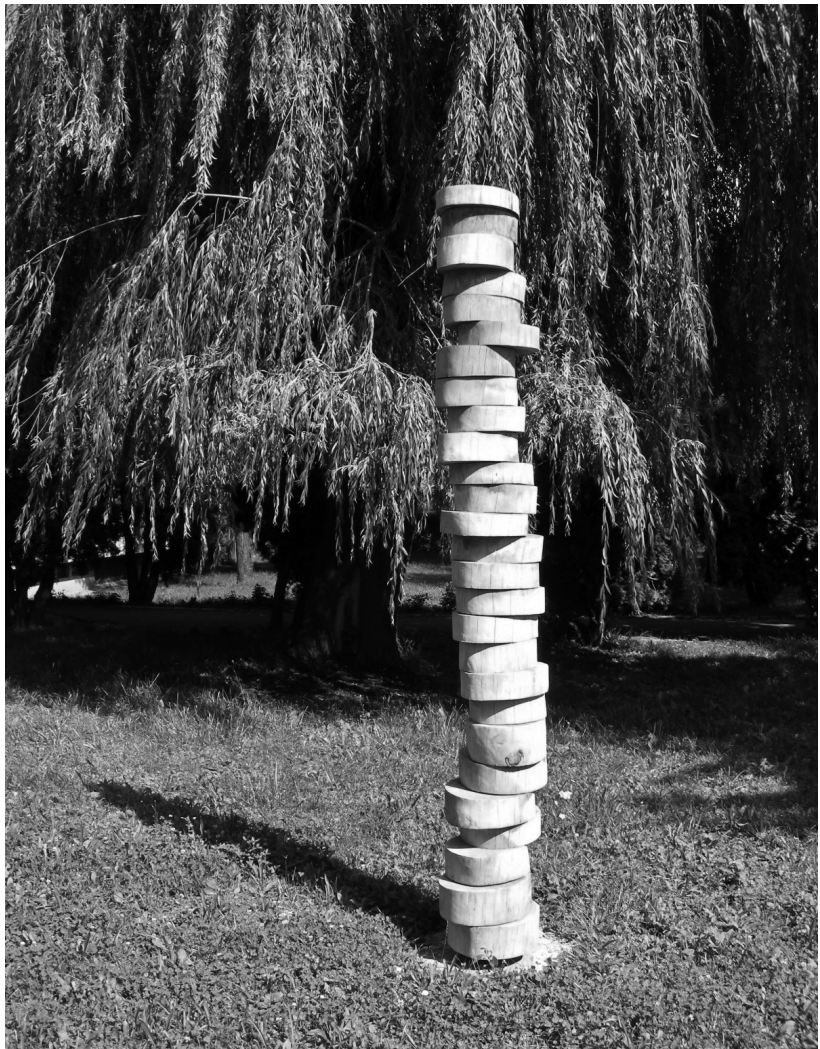
Miután megállapította, hogy a *Gyökerek* „itt és most” mélyen művészi-etlen, gyökereiben naturalista, így érvelt: 1) Wesker darabjának főhőse nincs megírva; 2) Osborne is „egyszemélyes” darabot írt, de Jimmy dühöngése áturalja a darabot, ellepi a szöveget, beszövi a situációt, Jimmy Porter gondolatokat, indulatokat, jelképeket és szövegmögöttit sugároz; 3) a Wesker-féle új naturalizmus nem rokonszenves, még akkor sem, ha szándékaiban becsületes is, mert a társadalmi igaztalanságnak csak a felszínét feszegeti. S ami eszményt ad, eleve sem sokkal több, mint egy harsogó megyei kommentár.

Következtetése: „mindenki láthatja: rossz darabot más földrajzi környezetben is lehet írni, mint ahogy jót: idehaza is”. Annyi élő külföldi remekíró van, miért éppen erre a darabra esett a választás? – tette fel végül a színház vezetőségének a kérdést. „Olyan darab ez, amelyet sem a rokonszenves rendezői kínlódás, sem a színészek jó és leleményes játéka nem tud esztétikai-gondolati szintre lendíteni.”¹⁷

■ JEGYZETEK

1. Páskándi Géza: *Szín-játékok 1964–1987*. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2018.
2. Karácsonyi Zsolt: *Drámákra újra várva*. Helikon 2020. 1.

3. Lásd Páskándi Géza: *Történelmi dráma és írói invenció*. Utunk 1972. 15. 1–3.
4. Páskándi Géza: *A megépítettség sikere*. Utunk 1965. 45. 7.
5. Páskándi: *Történelmi dráma és írói invenció*. i. m. 3.
6. Idézi Kántor Lajos in: K. L.: *A Korunk négy kapuja*. Korunk – Komp-Press, Kvár, 2016. 20.
7. Kántor Lajos: i. m. 49.
8. Uő.: *Látvány és gondolat*. Korunk 1971. 1. 3–4.
9. Uő.: *A Korunk négy kapuja*. 66.
10. Uő.: *Romániai magyar színház: színvonal és lehetőség*. Korunk 1973. 8. 1331–1336.
11. Szilágyi István: *Az időlétra fokain*. In: Balázs Imre József (szerk.): *Vissza a Forrásokhoz. Nemzedékvallató*. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2001. 97–128.
12. Utunk 1970. 48. 6–8.
13. Igaz Szó 1970. 11. 700–747.
14. *Mai drámák*. Utunk 1970. 48. 8.
15. Parkas Árpád: *Az árulás drámája*. Igaz Szó 1970. 7. 142.
16. Páll Árpád vitazárója: Igaz Szó, 1970. 11. 755–756.
17. Páskándi Géza: *Wesker – ez kell?* Igaz Szó 1965. 11. 789–790.

MÓZES HUBA

SZÖVEGSZERVEZŐ SZÓRÁCSOK

■ A *szövegszervező szórács* intertextuális alakzata az alábbi két rájátszásban eltérő hatás szolgálatában áll.

Az első párosnak Babits Mihály *A lírikus epilógja* és Nyilas Atilla *A vírus vírusa* című szonettjének a szórácsa meglehetősen sűrű.

Csak ... lenni,
első s utolsó mindenik...
... venni,
de még tovább ... nem ...

S már azt ... nincs...semmi,
de hogyha van is ... tudja, hogy' van?
Vak ... zárva lenni
... várni beh ...

Bűvös ...
Csak ... szökheth rajta át ...
de jól ... csalfa ...

... számára ...
mert ... az ...
jaj ... az ...

Ebből a szórácsból kitűnik, hogy Nyilas Atilla nagyszámú szót, szókapcsolatot vesz át Babits Mihály alkotásából. A rájátszásból azonban könnyen megítélhető, hogy Babitscsal Nyilas valódi párbeszédet nem folytat. A kipontozott helyeket egyetlen szó, a „vírus” nyelvtani alakjaival tölti ki nem kevesebb mint huszónhét esetben. Ezzel mintegy az ajánlásbeli „pastiche” műfaji megjelölés idézőjelesítését is igazolja.

Csak vírus bír vírus vírusa lenni,
első s utolsó mindenik vírusban:
a vírust vágyja vírusába venni,
de még tovább vírusnál nem jutottan.

S már azt hiszi: nincs víruson túl semmi,
de hogyha van is, vírus tudja, hogy' van?
Vak vírusként vírusban zárva lenni
s vírusra várni beh megundorodtan.

Bűvös vírusból nincs kitörni vírus.
Csak vírus szökhethajta át: a vírus –
de jól tudja, vírusa csalfavírus.

Vírus marad: vírus számára vírus,
mert a vírus az vírus és a vírus,
jaj a vírus az vírus és az vírus.

A Babits Mihály alkotásánál szótagszámban és rímelésben feszegebb szonett a „vírus” szó monoton és ezáltal provokatív ismétlésével válik a pastiche jellegét felülíróan koherenssé.

A másik párosnak: a *Hallod-e, te szelídecské* kezdetű népdalszövegnek és Orbán Ottó *Hallod-e, te sötét árnyék* című költeményének a *szövegszervező szórácsa* az előbbihez képest csupán jelzésszerű, de annál sugallatosabb.

Hallod-e, te ...
... vagy-e vagy ...
Nem vagyok én ...
.....
... vagyok,
.....
... vagyok, ...
.....

Ha te vagy ...
én vagyok ...
.....

A népdalszöveg három strófájában jól megfér egymással szerelmi vágy és bánat virág és harmat szimbolikájával festett földi valósága s a földi valóval szembeesítve a bánatnélküliség mennyei bizonyossága.

A rájátszás a nép- és műköltészetben egyaránt ritka négyütemű tizenhatosok ritmikai keretében (amelyeket a könnyebb áttekintés céljából középrímüknel megfelelően idézek), a szórács „Hallod-e, te” aposztrophéjának vonzaskörében kerekedik az elmúlás panaszdalává. A költemény felépítésében a rímképlet nagybetűkkel jelölt sorisméltései – $a^1b^1a^1b^1C^1C^2C^1C^2$, $ddeeFfFf$, $gGGgHHh$, $iijjjjj$ – vállalnak fontos szerepet.

Hallod-e, te sötét árnyék,
ember vagy-e vagy csak árnykép?
Nem vagyok én sötét árnyék,
sem ember, sem pusztavárnykép.
Égi boltban kabát vagyok,
rézgombjaim a csillagok.
Égi boltban kabát vagyok,
rézgombjaim a csillagok.

Ha te vagy az ég kabátja,
 én vagyok az, aki váltja.
 Én vagyok az, aki vakon
 bámulok ki az ablakon.
 Hívlak, Isten, nyújtsd a karod,
 mikor szemem eltakarod.
 Hívlak, ha vagy, nyújtsd a karod,
 legyen úgy, ahogy akarod.

Nyisd meg nekem a dombtetőt,
 a dombtetőn a temetőt.
 A dombtetőn a temetőt,
 adj odáig menni erőt.
 Hadd készítsék ott heverőt,
 hadd feküdjem le a sárba.
 Hadd feküdjem le a sárba,
 ahogy kulcs talál a zárba.

Búcsúznék már, de nem könnyű,
 szakad szememből a könnyű.
 Ősz szakállal mennydörögve
 gyöngyöt szór az ég a rögre.
 Szakad az eső a földre,
 fehér szemfedővel főd be.
 Szakad az eső a földre,
 belemosódom a ködbe.

Sajátosan kapcsolódik az alkotás a népdal szimmetriatengelyén öt szótagos rímmel kiemelt megfogalmazáshoz: „Hozd fel, Isten, azt a napot, / Hogy süsse fel a harmatot.” Istenhez fohászkodik a rájátszás költője is (az „Isten” szó ily módon szintén része az idézett szórácsnak). A fohásznak a költemény szimmetriatengelyén elhelyezkedő szavai –, legyen úgy, ahogy akarod” – Jézusnak a Getsemáne-kertben elhangzó könyörgésével csengenek egybe: „ne úgy legyen, ahogy én akarom, hanem ahogy te” (Mt 26, 39).

A *szövegszervező szórácsot* az alakzattan új fogalmaként, a versszerkezeti alakzatok (álarcoosság, refrén, enjambement) között tarthatjuk számon (utóbbiakról lásd Szathmári István (főszerk.): *Alakzatlexikon*. Tinta, Bp., 2008. 62–63, 187–193, 496–500, 591.).

KOZMA TAMÁS

KÓRHÁZNAPLÓ

■ 2021. június 7-én csípőműtét miatt kerültem kórházba. A műtét régóta esedékes volt, de hosszan hezitáltam. Végül egyetemi kollégáim hoztak össze az operáló orvossal, akinek debreceni kapcsolatai voltak, és többeket műtött már meg az egyetemről. 2019 októberében egyeztettem vele. 2020. június elejében állapotunk meg, de megállapodásunkat a járványveszély elsodorta. Az operációra ezért egy évvel később került sor. Ez a „kórháznapló” erről a négy hétről – a műtétről meg az utána következő rehabilitációról – szól.

Az operációra készülve határoztam el, hogy *facebook*-bejegyzésekben közlésem, mi történik velem. A bejegyzések a beteg oldaláról láttatják az eseményeket. A legtöbb kórházi infó az egészségügy oldaláról tájékoztat. Hogy mi történik „a valóságban”, azt a betegek egymás közt, részben bizalmasan, részben panaszkodva osztják meg. Ezt az orvosok és ápolók nem veszik észre, nem tudják, vagy nem veszik komolyan. Olyan ez, mint az iskolában: mindenki mindent „tud” róla, csak épp a gyerekeket nem szokták megkérdezni. Az egészségügy amúgy is divatos téma most nálunk, mint ahogy mindenütt a világon. Sajnálatos módon többet vélünk tudni róla, mint amennyit valóban ismerünk is – és a nagy hatású média döntően rásegít a közkeletű féligazságokra. Azzal pedig, hogy e közkeletű vélekedésekből mennyi a legenda, a hallomásból származó pletyka és a „jól tájékozottság”, nem sokan foglalkoznak. S ha foglalkoznának is, valójában nem válnak a közbeszéd részévé. (A járvány talán javított valamit ezen a helyzeten.)

Részben a fölfedezésnek ez a vágya – a kórház „alulnézetből” – vezetett. Részben pedig egy számomra ismeretlen *terra incognita* bejárása és az első benyomások rögzítése. Amúgy is régóta tartoztam már a kórház mint szocializációs tér megírásával, amihez persze hozzátartozik ennek a kívülről titokzatos, zárt és hierarchizált nagyszervezetnek a megismerése is. Időszerű is már – és nagyon is beleillenek abba a nevelésszociológiába, amely a személyiség-kultúra-szocializáció hármására épül, és azokat a szervezeteket pásztázza végig, amelyekben az életen át tartó szocializáció (ma inkább „társadalmi tanulást” mondanék) folyik.

Az alábbi bejegyzéseket persze nem tekintem nevelésszociológiának, még csak egy fejezet vázlatának sem. Inkább, ahogy írtam, benyomásoknak; olyan élménynek, amely segíthet a kórház mint szocializációs tér megírásában (ha egyszer rászánom magam). Szinte szórakoztatásul írtam önmagamnak és első olvasóimnak, akik örömtelien sokan voltak, és többször is bátorítottak a folytatásra. Ezek a megjegyzések, bátorítások (és kritikák) sarkalltak, hogy ezeket a *facebook*-bejegyzéseket némileg kisimítva, lényegében azonban eredeti formájukban ismét közlésem. Ezzel is

megköszönve minden olvasómnak a figyelmét és a megjegyzéseit. Ennyiben kollektív munka ez – még ha a saját nevem alatt közlöm is.

Június 5.

Műtetre készülök, előtte vért vesznek. A kórház bejáratánál katonanők, gyakorlóruhában, elég marconák. Az egyik elém áll, mutatja, hogy fertőtlenítssem a kezem. Aztán egy beléptetőkapuhoz kísér – mosoly, magyarázat semmi –, átmegyek rajta, újabb permet a nyakamba. Átérve újabb katonanő fogad, szintén gyakorlóruhában. (Reggel hogy készülnek? Látom, legalább a cipő egyedi.) Ő elkéri az adataimat, aláírást egy táblagépen, és küld a recepcióhoz. Itt sorba állok, kiderül, hogy a laborhoz nem kell bejelentkezni. Vértétel az alagsorban, csücsüljön le, mondja a nővér. De nem csücsülök. Egyrészt nehezemre esik felállni, másrészt pedig nincs is hova. Kb. 20 percet várok, belefér, jó korán jöttem, a város másik végéből. Végül leveszi a vért, a helye napokig ott marad. Katonásan mennek itt a dolgok. De mennek legalább.

Június 6.

Csomagolok. Hullámokban jön rám az idegesség és az apátia. Az egyik csomag a szokványos húzós bőrönd, amivel Debrecenbe járok. A másikban fürdőköpeny, evőeszköz, vécépapír. Tudja, ahogy szoktuk, mondják a nővérek oktatólag. Kell is a kioktatás, mert krónikusan nem olvasom az ambulánslapokat. Pedig azokon minden rajta van (kivéve például a vécépapírt). VIP-szoba? Na, az nincs, mondja a másik. Nem VIP-elünk, mióta a Covid tart, teszi hozzá a harmadik diadalmasan, A taxit reggel 6-ra rendelem, na jó, negyed hétre.

Június 7.

A vekkert (a telefonom, természetesen) biztonság kedvéért beállítom, de nincs szükség rá, percre pontosan ébredek. Még egyszer körülnézek a konyhában; mint lassított felvételen, még egyszer megnézek ezt is, azt is. A taxi pontosan jön, jóval 7 előtt érek a kórházba. Cerberusok még sehol, csak a portás. Sztentori hangon utasít, hogy merre kell mennem. Most egy feketébe öltözött nővér fogad – irodista lehet, kellemesen manikűrözött körmökkel –, s miközben kiszedegeti a leleteket remegő kezemből (nem is igazán remeg), megnyugtat: Hat hét, és kergetni fogja a csajokat. Na, erre befizetek.

Június 8.

Fél 7-re érkezem, 8-kor már a műtőben is vagyok. Egy tagbaszakadt, tetovált, stuccolt hajú alak – miközben meglepően gyöngéden beszél hozzám – ágyastól tol be, mindenben és mindenkin keresztül. Egy trükkös szerkezet áttesz a műtőasztalra. A csinos, fiatal aneszteziológus bemutatkozik, és mindenre azt mondja: szuper. Talpig zöldben van – rajtam is zöld lebernyeg, hátul nyitva –, csak a szép szemét, meg a kozmetikázott szemöldökét látom. Egy folyosón ébredek, az ágyat melegnek, süppedőnek és hullámosnak érzem. Jön a tetovált, gyöngéd (!) szavakat szól hozzám, és visszatol a kórterembe. Aztán szundi, ébrenlét, szundi. Benéz az

operáló orvos, remek a röntgenkép, mondja. Arra ébredek, hogy megint szundi.

Június 9.

Járni tanulok, egy-kettő. Micsoda élvezet, újdonsült szabadságom záloga. Elképzelem a kisgyereket, aki először áll lábra. Beviharzik a gyógytor-nász – igazán kellemes nő, harmincöt körül, segédje is van, szinte még kislány. Elsoroltatja velem, hogy mi mindent nem szabad csinálnom, különben kiugrik a protézis, és lehet újra kezdeni az egészet, brr... Közben kiderül, hogy ő meg terhes (ki kérdezte?), és hogy a férje más nevet adna a gyerekeknek, mint ő. A harsánysága és a feldobottsága legalább annyit segít, mint a vezényszavai. Aztán kiviharzik, utána csak a járókeret marad. Meg az ígéret, hogy holnap mankózni tanulunk. Ijedtemben meg is veszek egy pár mankót. Kedvezményesen hozzá lehet jutni itt a kórházban – vannak ezek az előnyök.

Június 10.

A reggeli toalett során észreveszem, hogy vérzek (belülről, nem a seb). Jön a vizit, az operáló orvos eldicsekedik, hogy milyen sikerei vannak velem. Összeszedem a bátorságot, tekintélyes az ilyen vizit – de: vérzek. Urológia, veti oda a magas, kopaszodó osztályvezető. Először kerekesszé-
kel próbálkozunk, de az nem elég magas, és amúgy sem szabad összegörnyednem. Jó, akkor megint az egész ágy. Nem a tetovált tolja, hanem egy konzolidált, aki időnként elmorzsol magában egy b*** meg-et. A fiatal urológus semmit sem talál, és visszatol a folyosóra. A b*** meg-es kicsit később arra jár, visszavisz a kórterembe. Sűrűn köszönöm, de ettől sem derül jobb kedvre.

Június 11.

A betegszállító percre pontosan jön (fizetős), és egy pillanat alatt megszerzi a zárjelentésemet (igaz, az oltási igazolvány kimarad belőle, pedig mindenütt azt kérik, hiába mutogatom az előkelő kártyámat). Ide fog fel-feküdni, mondják, a mentőágy a mellemig ér. Ide? Na, majd meglátja – s már tesznek is. És robognak velem az utcán kocsis felé. Tolják, emelik, leengedik, kész. Jó messze megyünk, a város másik végére. Egy darabig hallgatom őket – valami családi ügy –, aztán arra ébredek, hogy megérkeztünk. Az intézet olyan szép, alig hiszek a szememnek. Betolnak egy szobába, varázsos panoráma. Égre meredő fenyők mögött hegykoszorú, a nekem oly kedves hegyvel, tetején a kilátó. Kedves, fiatal, mosolygós nők és férfiak. „Osztályunkon huzamosabban fogyatékosná vált betegek... családi, társadalmi visszailleszkedésének elősegítése zajlik.” (Házirend). Kicsit darabos fogalmazás – az egésznek mégis valamilyen feminin hangulata van. Ne nagyon pakoljon ki, ez csak a karantén. Holnap visszük tovább. Kár. Már azt hittem, ebben az egyágyasban maradok.

Június 12.

Ez nem is kórház, inkább szanatórium, ha van még ilyen. Úgy is viselkedik benne orvos, ápoló, beteg. A házirend, amit idéztem, azt is megmondja, hogyan öltözködjek, mit viseljek (sapkától a cipőig), kit hogyan

tegezzek vagy se, és egyáltalán: mire készüljek, ha emberek közé megyek, tornaterembe. ebédelni, vendégváróba, sétálni (az azért még odébb van). Halk zene úszik a szokatlanul széles folyosón (akadálymentes), és a szembe szoba ajtaján egy virágkoszorú. Persze, Magyarország ez is. De hivatalosan mindenki csak mosolyog. És hangosan, lelkesen beszél gyógyulásról, eltávról, perspektíváról. Hogy mi van a színfalak mögött, azt most hagyjuk. Inkább tornázzunk egyet, ide van már készítve a labda hozzá.

Június 13.

Eleget iszik? – kérdezi az ügyeletes doktornő, magas, elegáns jelenség. Mutassa csak a nyelvét! Némi mentségül felemelem a gyümölcsteát, K. nemrég hozta be. A doktornő kicsit gyanakodva megemeli az üveget, Hát ez semmi, nézi a hiányzó pohárnyit. Tudja, mit? Igyon meg ebből két (!) litert. De 6 után azért már ne nagyon igyon, mert akkor egész éjszaka ki-be járkalhat. Délután van, körülbelül 3 óra. Szóval van 3 órám a kétliteres mutatóványra. Amikor megint bejön, mutatom neki az üres üveget, elismerést várva. De csak furcsán néz, és inkább az új mérési eredménynek örül. Holnap egy egész napja lesz rá, délelőtt többet, délután kevesebbet. Az ágy szelíden hintázik velem. Holnap – milyen messzi van az még.

Június 14., reggel

A mottója mindennek a gyógytorna. Tornászni mindig utáltam – most majd megszeretem. A legfontosabb: magasan ülni, 90 fokos csípővel (mosdóban is, persze). Gyógytornászok vannak itt is, ott is, Z. hangos és feldobott (már írtam), E. elhaló (ezt is), B. beszédes, és szeret utasítani (súlyban ott van, ahol én, korban 60-nál fiatalabb), A., aki ma foglalkozott velem, inkább magyarul. A kórházban az ágyam volt a tornaterem, a cél pedig, hogy kikászálódjak valahogy a fürdőszobába. Itt tornaterem van, kettő is, a cél pedig, hogy haza tudjak menni, lehetőleg saját lábon. Sok labda, kisebb és nagyobb, egyik itt mellettem is, az ágyamon. Ja, és a gép, hogy mozgasson, ha magamtól meguntam volna. A következő feladat, hogy eljussak kávézni a büfébe (a perspektíva feldob). Eszközeim: járókeret, mankó. Megyek is, gyakorolni.

Június 14., később

J. kerekés széket rendel. Önkéntelenül is belehallgatok. Elképesztő, mi mindent kell tudni ehhez. Alapvetően két márka közül lehet itt választani, de nem mindegy, milyen kiegészítőkkal. A hajtókerék is gumis legyen, vagy maradjon alumínium? Na és az ülés szélessége? Hogy átférjen a 60 centis ajtókon, mégis kényelmes legyen? A küszöblépő kerekek, nehogy hátrabilenjen, miközben küszöbölös? Ülés magasság-állítás? Ráadás: metálfény és színharmonia? Az egész egymillió körül, de OEP-re ingyenes, metálfény nélkül. J. még gondolkodik. Én meg csak bámulok.

Június 15.

Hárman tornázzunk a teremben, mindhármunkat külön gyógytornász dirigál. Én tévesztek a legtöbbet. Nem mintha nem tudnám, hol a lábfejem, hanem mert a másik kettőt hallgatom (tudom, csúnya). Az egyik a gyógyszereket beszéli meg a fiatal lánnyal; lassan összetéveszti az unoká-

jával, már nem is mozognak, csak ülnek, és beszélgetnek. A másik a családját és a nyári programját adja elő (általános beszédtema most itt). A gyógytornászok nagyon ügyesek. Okosakat kérdeznek, és okosan tudnak hallgatni. Kiképezték volna erre őket? Nem tudom. Hallgatózom, hátha én is okulok belőle. Az én gyógytornászom (egyetlen fiú a csapatban) rám szól: Tamás, nem tudja, hol a lábfeje? Tudom, persze. De még ennél is van fontosabb.

Június 15., később

Főorvos asszony nem köszön vissza (vagy csak annyira, h észrevétlen maradjon). A nővérek harsányan és előre köszönnek, vidáman, vagy csak amúgy csináltak. A gyógytornászok nem vidámkodnak – köszönnek, és kész. Az orvosok elvárják, hogy köszönjön a beteg, de a válasz már elő van készítve, és kijön a szájukon akkor is, ha mi véletlenül nem köszönnénk. De főorvos asszony nem köszön, vissza se. Ismerem ezt a másik helyről, ahová évek óta járok. Ha pusztá bunkóság lenne, fordítva kellene történnie. De nem – ez valami más. Talán a professzió hierarchiája (és még hol vagyunk a csúcstól!), megtűzdelve az orvos és a beteg áthidalhatatlan távolságával. Nem mint partnerek vannak távol egymástól – főorvos asszony tegnap figyelmesen kérdezgetett és hallgatott, én ágyban, ő a kórlappal a kezében –, hanem mint emberek.

Június 16., reggel

Lemegek a főbejáráthoz – boltok vannak ott, meg kávé, kávé, kávé –, és elszégyellem magam. Ott a sok sérült, mankós, gépekben ülő, álló, bicegő – mind mozogni, járni, élni akar –, én meg itt sajnálom magam. A boltokban forgalom, sorban állnak, vásárolnak, élnek. Még jó szerencse, h jó része fiatal; fiatalosan túrik el és élük át a baleseteket. Fiatal párok, egymás kezét fogva. Mondanám, hogy de szép kép – ha nem volna kissé szürreális az egész. Úgyhogy csak adjak hálát, hogy kerettel bár, de mozogok. Megyek is, még nyitva van a kápolna.

Június 16., később

Sakkozunk, mondja B., aki jön, hogy tornázni vigyen. Mert közben egyszerre kellene kötözés és vérvétel is. Ja, és az orvos is benéz éppen. Ez ma már másodszor fordul elő, és tegnap is így volt. Azt hiszem, többet válnak, mint amennyi a normál idejükbe beleférne, ezért a programütközések. Ki egyeztesse őket? Azt hiszem, én (a beteg). Csakhogy nekem erre nincs felhatalmazásom, legfőljebb informális. Egy nagyrendszer ez is, tevékenységekből, kommunikációkból és attitűdökből szöve, a kórház nagyrendszere alatt. Jó volna megismerni, áttervezni és meggyőzni őket róla, hogy jobban, is lehetne. Végül a tornát választom, hisz azért vagyok itt. S miközben B. a lábamat segít emelgetni, az egészségügyi szervezés tudományán tőprengek.

Június 17.

Megelevenedik a folyosó – itt a reggeli! Kerekesszékek, járókeretek (ez például én vagyok), mankók tolonganak. Nem mindegy, hogy hova teszem; a szomszédnak is hely kell, hogy mozogni tudjon. Lehet választani

zsemle és kenyér, kenyér és kalács között (a cukrosok rendszerint a jobbat kapják, be is falják, pedig nem kéne nekik). Hova tetszik ülni? Hát hova? Minden asztal foglalt. Csúnyán eszünk, ha eszünk egyáltalán: csámcsogva, nyammogva, kézzel a szájba, hasonlók. Vagy sehogy: van, aki csak ül és maga elé mered (úgyse eszi el előle senki). Hol a tea? Ez a diabetikus? (Nagy ákombákomokkal rá is van írva.) Bizony isten jobban jár, aki később érkezik. Csak a nővéreknek rossz, mert sürgeti őket a szállító. Negyedóra, húsz perc, ürül az ebédlő (inkább az ebédlőről kellene írnom, olyan szép, modern, közösségi). A kerekesszékek, tolokák, keretek és mankók tovapognak. Az izgatottság múlik, a nővérek csicseregnek és vihognak. Ezen is túl vagyunk; jöhet a kötözés, fászlizás, gyógyszerezés, torna.

Június 18.

Amikor az egyetemre érkeztem (kilencvenes évek eleje), „tanár úr” voltam. A bölcskaron még nem volt divat a professzorozás. Később ott is divattá vált az orvosok és ttk-sok mintájára. A Szent Ferenccben (Széher út) „maga” voltam, később elértem a „Kozma urat”. Itt érkezésem után próbálkoztak a „Tamás bácsival”, de sikerült levakarnom. (Megfenyegettem az ifjú nővért, hogy én meg L. néninek hívom.) Maradt a Tamás, néha tanár úr (aki többet tud rólam). A sok Tamás (Joci, Zsuzsika néni stb.) közt is van különbség. Sőt, tegeződés is van. Oda még nem jutottunk, hogy engem tegeznének. De oda igen, hogy „tetszikelnek”. Még inkább így van ez a magánorvoslásban. Az operáló orvos magánrendelésén „professzor úr”-nak hív; közgyógyászatban kerüli a megszólítást. Csak a „dr”-t nem sikerül kiérdemelnem. Ne keverjük a dolgokat. (A személyimről, ha bármit kiírnak belőle, diszkréten hallgatunk.)

Június 18., délben

Vége a tornának, indulok kifelé. Mit csinál? Mit csinál? – szól rám B. Miért, mit csinálók? Elindultam – mankó nélkül.

Június 18., később

Kiveszem a varratokat, mondja a doktornő. Nem a sudár, hanem az, akihez tartozom (ha leveszi a köpenyét, elég rosszul öltözik, láttam a múltkor elmenőben). Varratokat? Most? (G. varratait három héttel a műtét után szedték.) Mikor is műtötték? Hát 7-én. És most hányadika van? Na, erre nem tudok felelni. Szóval ebéd után szedem. Kicsit félek, annyi mindent hall az ember. Bejönnek, két csinos nő. Na, tolja le a nadrágot (uraim, barátaim, elképzelitek?). Nagyon fog fájni? (Meg se merem kérdezni). Gyors, hűvös ujjak a csípőmön lefelé. Félreteszi? (Mit?) A kapcsokat. Sokan félreteszik, emlékbe. Na hiszen... De aztán mégis kérem, és később megmutatom K-nak. Ennyi? – kérdi. Ennyi, mondom. És megfogom a kezét.

Június 19.

A beavatott kerekesszékekkel villant akkor is, ha saját lábon jár (láttam). Tegeződik a nővérekkel, akik régi ismerősként üdvözlik. Kettőt kap az ebédből, ha finom. Tudja, hova kell nyúlni friss pelenkáért. Elsőnek fedezi föl a dohányzóhelyet, meg hogy nyitva tart-e a büfé. A beavatottságnak azonban ára van. Sokat és sokszor kell itt lenni, visszatérően, már mint is-

merős. Látványosan kell gyógyulni. Tudni kell, hogy adjad elő a betegségedet. Tudni kell sajnáltatni magadat, miközben átgyalogolsz az ágyszomszédodon. Én még junior vagyok. És nem is szeretnék beavatott lenni.

Június 20.

A hét végi látogatás a járványveszély miatt még mindig 10 és 14 óra között tart (szegény K. nem tudta, lógó orral kellett hazamennie). Az ország népe bezzeg tudja. Mintha mindenki felkerekedett volna szatyrokkal, csomagokkal, bevásárlózacskókkal, újabban „banyatankokkal” is. Az ülőhelyek egy-kettőre elfogynak, előbb kint a kertben, aztán bent az aulában is. Fiúk és lányok, férfiak és nők, öregek és fiatalok, pestiek és vidékiek fogják egymást, összehajolnak, panaszkodnak, magyaráznak, szeretik és utálják egymást. Pont, mint otthon, csak nagyobb intenzitással. Aztán nyit a büfé – ha nyit egyáltalán (tegnap például nem nyitott) –, hirtelen felgyülemlik a sor, és egyre csak növekszik. Családi program ez: kimeni B-re, meglátogatni papát-mamát, közben megnézni a csodás parkot, és harapni is valamit. Közeledik a délután 2, megjelenik a katona. Búcsúzás, sóhajtozás (megkönnyebbült vagy szomorú). Kiürül az aula és a park. Megjelennek a sportrajongók, bekapcsolják a sportműsorokat. Zeng tőle az aula. Otthagynám, ha volna WIFI kint a kertben. Lesz az is, mondja J., a tájékozott.

Június 21.

Az üvegharang megrepedt. Ezt maga is meg tudná csinálni, mondja a nővér, miközben tekeri le a fáslit a lábamról. Nagy darab, fessen karban tartott, de kedvetlen teremtés. Ez meglep. Egyrészt nem gondoltam rá – egészségügyi szolgáltatásnak, nem személyes kiszolgálásnak hittem –, másrészt a mozdulatot sem merném még megtenni. És az ákötözés? – kérdelem. Most? – mered rám. Ilyen későn? Mért nem korábban mondta? Majd a reggelesek. És kimegy. A hátán is látszik, hogy utálja az egészszet.

Június 22.

Kelj fel, és járj – mondta Jézus (János 5, 8). Mit mondjak, át tudom érezni azt az eufóriát. Tegnap két hete, hogy műtöttek; úgy számolom, most vagyok a felénél. És akkor – mintha csak ünnepelni akarná ezt a fordulót – azt mondja a gyógytornász, hogy most már mankóval járhatok. Kelj föl, és járj, mintha ezt mondaná. Persze tudom, a párhuzam sántít, de én most az eufóriáról beszélek. Egyszer már megtanultam járni, közvetlenül a műtét után, de itt azonnal visszaparancsoltak a járókeretre. Már szinte megszoktam. De most: kelj föl, és járj! Hát járok is. Csak húzd ki magad, mondja azért kijózanítólag K.

Június 22., később

Főorvos asszony fenséges kezével (ez egy másik, a visszaköszönős) – nem, nem csúfokodom, okom sincs rá, igazságtalan is volnék. Szóval saját kezével átközött, s közben dicsérte a sebet. (Hogy mit esznek rajta a nők – na, már megint, állítsd le magad.) Két hét múlva talán kimehetek, addig sportterápia, de csak óvatosan. Hat hétig még valamilyen mankó, akár kell, akár nem, a harmadik hónapig már mindent, de csak óvatosan.

Ha jól számolom, rámege a nyár – de hadd menjen. Szeptembertől számíthattok rám (már aki), ha másként nem, *online*. Ülni akkorra már biztosan tudok; ha másként nem, magasítóval. (Részletekért külön keressetek!)

Június 23., reggel

R. hajnali kelő; mire összeszedelődünk, ő már lent van az aulában kávézni, dohányozni, pletykálni. Ezzel a folytonos jövés-menéssel. közösséget épít (nem így hívja persze) A kórházi közösség, mint minden más, kommunikációk hálója. Szintjei vannak: orvosoké, ápolóké, betegeké; aztán pedig hierarchiája is, orvos a beteggel, betegek az ápolókkal, és így tovább. Bonyolult szövevénynek képzelem, amely pókhálóként fűzi össze a kórház társadalmát (a büféseket kifejejtettem). Gyöngye szálak ezek, mégis meghatározók. R. visszaérkezett mai első körútjáról. Abba hagyom – beszélgetni akar.

Június 23., délután

Amik leginkább megmaradnak, azok a dallamok. Csak most veszem észre, hogy dudorászom azt az éneket, amit ma délután az istentiszteleten énekeltünk. Nem voltunk túl sokan, igaz, a kápolna is kicsi. De legalább festői, és ökumenikus: minden keresztény felekezet használja. Szerdánként a protestánsok. A hangulat intenzívebb, az istentisztelet, hát – szerény. Nem marad belőle más, mint egy halványodó érzés. Az se sokáig, csak ameddig a dallam a fülemben van. Most még tart – kis hétköznapi varázslat. Gondoltam, gyorsan leírom, mielőtt elröppenne.

Június 24.

A fiatalember srégen átmegy az aulán, rajta egyenruha, arcán egyenmaszk. Másik oldalról belép és kifelé tart egy magas alak, meg egy alacsonyabb. Ők is katonák, a kisebbik nő. Mit keresnek itt? Békés környék ez (de még mennyire!). Van, aki azt mondja, hogy megszálltak bennünket, harcban az egészségügyi korrupció ellen. Ezt is meg kéne egyszer írni, de talán majd legközelebb. Van, aki szerint segítenek megszervezni az oltópontokat – ez már jobban hangzik, főleg, ha igaz. (Engem akkor se vigasztal, mert én kínait kaptam, és ezen semmiféle katona sem segít.) Van, aki azt állítja, hogy az egészségügyből hiányzó személyzetet pótolják, így tartva működésben a rendszert. Szeretném, ha pusztán ez volna az igazság. Csak a gyakorlóruhákra gyanakszom, meg a fegyverekre, amelyeket állítólag először magukkal hoztak. Ez persze csak pletyka. A szolgáltatási jogviszony, ami életbe lépett, már nem az. J. a betegágyán és a kerekesszékekében ennek az irgalmatlanul megnőtt adminisztrációját bagozza, miközben a kedves gyógytornász lánynak magyaráz, kezelés közben.

Június 25.

Mint minden nagyszervezet, a kórház is tele van rejtett szabályokkal. Azt mondja az orvos még a műtét előtt, hogy a leleteket majd vigyem az altató orvosoknak. Igen, de mikor? Hova? Nagy a kórház, melyik részlegen? Nem tudtam, hogyan pakoljak, mit vigyek be – kiszámíthatatlan (amúgy is drukkoltam). Valamik le vannak írva, másokról azt hiszi a személyzet, hogy természetes. Belülről annak látszik – kívülről nem az. Az-

tán lassabban vagy gyorsabban, sértődésekkel vagy ügyeskedéssel megtanulom. És mennél többet tudok a szabályokból, annál furcsábban néznek a látogatóim. Idomulok a kórházhoz, és távolodom a külvilágtól. Végül már a kórház számít biztonságos világnak. Ami kint van, tudj' isten, fenyegető. Hospitalizálódtam?

Június 26.

A rejtett szabályok közül leginkább közismert a hálapénz. R. és J. körbeülik az ágyamat; ilyenkor (este 10) jön rájuk a beszélhetnék. Hihetetlen összegek röpködnek a levegőben (R. vállalkozó, J. könyvelő), elképedve hallgatom. R. kimondja: az osztályon is. J. csak rázza a fejét: Ilyenről nem tudok, ezt nem is hiszem... Egyszer csak fölmerül egy név, és J. csöndben marad. Most eltalálták volna? Nem mindegy, ki adja, mikor és kinek. Ahonnan R. nézi, mindent meg kell (és lehet) fizetni. A visszautasított borítékokról meg nem szól a fáma, vagy csak ritkán. Csak úgy kifizetni egy orvost – mint a csapost –, ez aligha telnék tőlem. Megajándékozni – az más. Figyelni a szokását, hogy minek örül, eltalálni az ízlését – szép és örömteli. Főleg, ha a társadalmi állása hasonló, és ha nem függünk tőle. Érzékeny lettem rá. Jobban vagyok, készülődöm haza. Én is mérlegelek.

Június 27.

R. lábára tolják a kerekesszéket a liftben. Bocsánatkérés helyett letolást kap, mert nem visel maszkot (kötelező, mégsem mindig hordjuk ebben a melegben – rejtett szabály). Hogy lehet maszk nélkül egy ilyen intézetben, fenyegetőzik a hölgy, aki kívülről épp most érkezett. Hasonló történetekkel tele van a padlás, különösen látogatási időben. Kultúrák ütközése, mondatja velem a nevelésszociológus. Kellő idő után az intézet társadalmi az említett alapfogalmak (kultúra, személyiség, szocializáció) mentén jól tanulmányozható. Persze nem igazi „kultúra” ez, mert a közösség, ami az alapját képezi, is *efemer*. Mégis sok a hasonlóság. Az intézet energiából próbál önellátó lenni – generátor az alagsorban, napelem a tetőn –, de ettől még nem „ökoház”. A kultúra is csak hasonlít ahhoz, amit a társadalomkutató annak nevez, bár a látvány megtevesztésig hasonlít. Pardon, mondja egy tetre kész fiatalember, látva a büfé előtt bizonytalankodó kerekesszékeseket. Akik készségesen engedik előre. S az ifjú él is vele. Magával hozta és most be is mutatja azt a bizonyos „külső kultúrát”...

Június 28., hétfő

Debreceni? A büfés nő szeme felcsillan. Oda jártam, a kis Kossuthba (Kossuth egyetemi gyakorló). Ők bérlik az emeleti panorámás éttermet is. De most csődöközembe kerültek a Covid miatt. A büfét próbálják tartani, hiteltől akár. Már csak hivatás, nem üzlet. Hova tudna menni a sok (sérült) ember? Kórházakban rendszerint van büfé (még M-ben is, csak épp belépni nem szabad most). Ritkán írunk róluk, pedig mennyire fontosak! A járvány letarolta őket, sokan becsuktak, mint ez a könyvesbolt is, szemben velem. Az automaták is fenyegetik őket, főleg, ha van elég apród. Akik megmaradtak, üzletből kezdenek hivatássá válni. Nem ismerem a boltok működését, de azt látom, mennyire fontos találkahelyek. Bár elsőbbségük van, orvos, ápoló, személyzet beáll a sorba előttük. S nem őket engedik

előre, hanem ők a kerekesszékeseket. A büféből nézve szokatlan világ. Megkaptam a receptet, futok (?) a gyógyboltba (az is van itt), átvenni mankó helyett a botomat.

Június 29., kedd

Belépek a liftbe. A hölgyet még nem láttam, pedig az osztályunkról jött ki. Nem orvos, az látszik, nem is nővér. Az alagsorban kötünk ki. Egy ismeretlen világ: sokan rohángásznak – rendőr, katona is – papírokkal. A kórházi adminisztrációról keveset tudunk; észrevétlenül fon körül minket. Egy megszervezet nem lehet meg nélküle. Ez is a rejtett szabályok közé tartozik, legalábbis a betegek előtt. Csak a zárójelentést várva ütközünk bele, vagy amikor két-három tesztet is elkérnek, mielőtt belépnénk. Bürokrácia? Majd csak lesz, ha egyszer látványosan is átveszi a hatalmat. Az irányítást – ez látható – már átvette. Még csak észrevétlenül.

Június 30., szerda

R. mopedet kap, boldogan száguldozik vele, kipróbálja. Mindenütt voltam, mondja ragyogó arccal. Én korántsem voltam még mindenütt a házban, és nem is száguldozom (később talán). De azért fölfedezem az épületet. Ez is, mint egy rejtett szabály, tele ismeretlen zugokkal. Hosszan kanyargó sávház az erdőben, szép parkot ölel körül. Napjaink megakórházaiával szemben ez csak négyemeletes; a negyediken (többek közt) az étterem, gyönyörű panorámával (a Covid miatt zárva). A folyosókról (három különböző osztály) az aulára látni. Műtők, vizsgálók a földszinten; az alagsorban, illetéktelen szemek elől rejtve a bürokrácia meg a katonák. Régebben pavilonos rendszer volt, ez nemrég épült (de azért máris álllik, mondja J. bennfentesen). Sosem jutottam volna be, ha fizetős lenne – pedig lehetne, a színvonala miatt. Így léghatár mellett mélézhatok a közgyógyellátás előnyeiben és hátrányain.

Július 1., csütörtök

Csodát látni ide gyere (csak ne most, ma Semmelweis-nap van, áll az élet). R. a szemem láttára kelt ki a kerekesszékből – ma egynapos eltávo van –, és kezdett bottal járni. F. néhány napja még csak hangokat hallatott – ma lassan, de érthetően beszél (!). És ez még nem minden. Egy magas hölgy, elegáns jelenség, jön befelé az aulába – csak most látom, hogy műlába van. Ez a kedves kis pár, nézd, nekik sincs lábuk. A fiú motorral nekirohant egy traktornak, térdtől amputálták a lábát. A lány, aki mögötte ült, csak a lábfejét vesztette el, bokától. Örülnek egymásnak, csókolóznak. Megannyi apró csoda, szakszerűbben szólva *innováció*. Kár, hogy csak én tudok róla, a többiek, a Magas Hivatalok nem. Ezért sem értik, amikor *társadalmi innovációról* beszélünk. Pedig itt, alul kezdődik minden. Nem kell helyettünk kitalálni, megcsináljuk magunk. Csak legyen, aki felkarolja, támogatja, hangot ad neki. Kicsiben most én próbálok.

Július 2., péntek

Aztán vigyázzon magára, búcsúztatnak a nővérek. Jó neked, mondja egy sorstársam. Jó is, megyek haza. Négy hetet töltöttem itt, olvasom a zárójelentésben, négy fontos hét az életemben. Furcsa mód nem tudom,

örüljek-e, vagy... Tegnap körbesétáltuk a sportpályát, az edzőtermet, az uszodát (be nem mennék, semmi pénzért, K. kinevet). Csak nem búcsúzom? Búcsúzni? Kórháztól? Mit tagadjam, van egy kis drukk is bennem. Mit fogok csinálni „odakint”, a való életben, amire folyton felkészítettek? Úgy látszik, túl sikeres volt a beilleszkedés, ezért érzem a hazamenést kiszakadásnak. Csak épp azt nem mondják, hogy jöjjön máskor is. Na, azt azért nem. Most már megállok a magam lábán. Egy kis mankózással.

KESZEG ANNA

DIKTÁTOROK – PÓNILOVON

■ Néhány hete került fel a Netflix kínálatába a kilencvenes évek kultikus sorozata, a *Seinfeld*. S mint az időszak más, nagy sikerű televíziós tartalmai esetében is, ott a kérdés: mennyire fogja kiállni a politikai korrektség szemléletének próbáját, mennyire lesz felhőborító, vállalhatatlan *white trash* s annyiunkat ihlető humora csak egy problémákat rosszul keretező korszak tünete marad. Én a *Seinfeld*-et évek óta folyamatosan nézem, nem hagytam a nosztalgia porát rátelepedni, amikor csak tehettem, visszatértem hozzá töltekezni. Úgyhogy a netflixes elérhetőséget nem úgy éltem meg, mintha egy rég nem látott, elfelejtett, majd ismét előtérbe került manőken öregedésére csodálkoznék rá, hanem azzal a boldog tudattal, hogy egy ideig legalábbis nem kell nem hivatalos forrásokból feltöltenem a seinfeldi erőforrásra kalibrált elemeimet. Azt azonban el kell ismernem, hogy a Netflix újrakerevelte a sorozatot. Amikor ugyanis az új skandináv krimi (*The Chestnut Man*, 2021) és a ropogós dél-koreai sikersorozat (*Squid Game*, 2021) között tűnik fel a tartalom-ajánlóban, kötelező végiggondolni, hogy a transznacionális médiatartalmak korában az amerikanizált, ősglobalizációs *Seinfeld* mihez kezdhet önmagával és új fogyasztóival.

Ezt a komplex kérdést e rovat sajátos szempontrendszerének, a kelet-európaiság probléma és an-

nak streamingplatformos jelenléte szempontjából vizsgálom meg. A *Seinfeld*-ben ugyanis van néhány olyan ikonikus rész, mely nagyon intenzíven ment neki a kelet-európaiság popkulturális megjelenítése témakörnek, s érdekes az is, hogy az Európa/Kelet-Európa vízváltótóra éppúgy volt szeme, mint a Kelet-Európán belüli különbségekre. Nyilván nem abban az értelemben, hogy segített volna az amerikai közönségnek megérteni e jelenségeket (a korszak is kevésbé várta el a szórakoztatóipar termékeitől, hogy geopolitikai problémák megértését elősegítsék), hanem abban, hogy élesen kijelölte, milyen terjedelme van ennek a problémának egy átlag amerikai értékrendjében.

A *Seinfeld* erdélyi szemmel néve igencsak izgalmas pozícióban van: a romániai X és Y generáció számára a sorozat – az amerikai szocializációs ambíciók látteleként – igazi referencia. Én is olyan baráti körben szocializálódtam, ahol minden élethelyzetre idézni tudtunk egy-egy *Seinfeld*-replikát. Nem véletlen, hogy van egy *Seinfeld in România* elnevezésű Facebook-oldal is (9K követőszámmal), ahol kortárs romániai élethelyzetek seinfeldesítésére tesznek kísérletet az alkotók. Ugyanakkor egy országhatárral arrébb a sorozat szinte ismeretlen: cinikus-individualista humora a magyar médiatérben nem érvényesült, így a magyarországi Y generációnak magyarázni

kell, hogy mi fán terem az a sorozat, amit a rajongók a nagybetűs Sitcomként tartanak számon. A tények a rajongókat igazolják: az 1989 és 1998 között futott széria kilenc évada a Nielsen nézettségi statisztikáit folyamatosan vezette, 2013-ban a Writers Guild of America minden idők második legjobban megírt televíziós sorozatává választotta (a *Maffiózókat* követi), illetve adott részek önállóan is kerültek be a valaha létezett, legjobban megírt televíziós epizódokat rangsoroló statisztikákba. Természetesen mindehhez hozzájárul a kilencvenes évek kábeltelevíziós médiavalósága, melyben még egy-egy show képes volt rituális nézés szokásokat előidézni, de mindezzel együtt a *Seinfeld* a globális televíziótörténet és – tágabban – a mindenkor szórakoztatóipar csúcsmínőséggel egyet jelentő terméke.

Ha a kelet-európai szálakhoz akarjuk közelíteni a szériát, a tematika körvonalazása máris felmutat néhány, e régióhoz kapcsolódó elemet. A sorozat ugyanis a hétköznapi élet abszurditására épített, ön-reflexív megfogalmazása szerint „a semmiről szól” (a híres szlogen szerint „a show about nothing” / „egy show a semmiről”), de a semmit négy szereplő életterébe ágyazottan mutatta meg. A központi karakter a magyar zsidó felmenőkkel rendelkező Jerry Seinfeld stand-up komikus, akit az NBC bízott meg a sorozat létrehozásával, s aki Larry Daviddal közösen építette fel aztán a stand-up komikusból és három barátjából álló szereplőgárdával dolgozó szériát. A sitcom nagy klasszikus négyese így állt össze Jerry Seinfeldből (Jerry Seinfeld), annak neurotikus és lúzer barátjából, George Constanzából (Jason Alexander), a privát szféra határait

nem ismerő szomszédból, Kramerből (Michael Richards) és a szingli női sztereotípiákat feje tetejére állító exbarátnőből, Elaine Benesből (Julia Louis-Dreyfus). A négy New York-i szingli életébe a többi szereplő zseniális esetlegességgel kapcsolódik be: van olyan rész, amelyben a vendéglő recepciós, vagy amelyben egy közös könyvelő válik annyira fontossá, hogy minden cselekményszálát bekebelez. A szereplők életeseményeiből időnként következtetni lehet arra, hogy az európai zsidóság leszármazottjai: e zsidó sorsközösségnek a felvállalása azonban – mint bármilyen egyéb közösségi identitáskonceptiónak egyébként – természetesen nem történik meg, sőt, az ebből az identitásból eredő elvárások nagyon gyakran válnak elviselhetetlenül könnyedé. Ugyanakkor azonban a sorozatot értelmezték már úgy (*The Chicago Tribune*, 1998-as cikke), hogy a kelet-európai shtetl klasszikus figuráinak reprodukcióját hozza a show, s ilyen értelemben kelet-európai beágyazottsága igencsak szofisztikát. Eszerint az értelmezés szerint George a „schlemiel”, a született lúzer, Elaine, a szerethető, beszédes-pletykás nő, a „yenta”, Kramer pedig a „luftmensch”, akinek nincs anyagi érzéke, és folyamatosan aláássa saját, légből kapott anyagi érvényesülési kísérleteit. Negyedikként Jerry pedig a rabbi szerepét viszi el a maga tényszerű evidenciákat megismétlő mondataival és kockázatkerülő viselkedésével.

Kelet-Európa, pontosabban a kelet-európai zsidóság kisközösségei tehát megadják a sorozat alapmintázatát: ugyanakkor az egyes részekben sematizálódó kelet-európai utalások megmutatják azt a banális régiószemléletet, mely tudatában van önnön banalitásának, de

semmit sem tud tenni ellene. Csak nevetni rajta. Ennek érzékeltetéséhez két részt hívok segítségül: az egyik a második évad második része (*The Pony Remark*), a másik pedig a hatodik évad hatodik része (*The Gymnast*).

A második évad második része egy olyan családi étkezést idéz meg, amikor a lengyel származású nagynéni születésnapját ünneplik, és két generáció ül az asztalnál: a nyugdíjas nagynéni és az ő korosztályába tartozó unokatestvérek, illetve azok gyermekei. Többek között Jerry és a kényelmetlen helyzetbe becsalogatott egykori barát-nő, Elaine. A nagyon kínos és feszengő ebéden felmerül a pónik és emberek együttélése, mire Jerry és Elaine egymásra rálicitálva kifejtik, hogy nagyon gyűlölik azokat a kisgyerekeket, akik úgy nőttek fel, hogy pónijuk volt. A nyilván nagy-zoló úrgazdag amerikai családokra vonatkozó ellenszenvre viszont rákontrázzik a nagynéni, aki nosztalgikusan emlékszik vissza, milyen gyönyörű pónik között töltötte idilli gyermekkorát Lengyelországban. A helyzetet nem lehet visszaforgatni: a néni idegesen elhagyja a pónigyalázók asztalát, hogy másnap aztán kiderüljön, a replika annyira megviselte, hogy idegességében meghalt. A beszédhelyzetnek tehát a lehető legvégletesebb kimenete van, s az emigrációban otthagytott szülőházát az amerikai álomhoz képest idillibb, bár szabályaiban és jelentéseiben érthetetlen társadalomként ábrázolja. Jerrynek és Elaine-nek el kell viselniük a lelkiismereti terheket is: a család és a temetésen részt vevők is finom utalásokkal jelzik, ők a felelősek az idős nő haláláért. A két főhős természetesen inkább társadalmi normatiszteletből gyakorol önkritikát,

s a pónis Kelet-Európa megértését teljesen lehetetlen feladatként könyvelni el.

A társadalmi sztereotípiák görbe tükrének hatásával játszik a *The Gymnast* is, melynek főhőse egy 1984-ben ezüstérmét szerzett román tornászlány, akivel Jerry szerelmi viszonyba keveredik. A romániaiakkal kapcsolatos egyik sztereotípiát természetesen a nemzetközi sportban elért teljesítmény, a kivételes sporttudás azonban nagyon gyenge nyelvi és kommunikációs készséggel társul. A tornászlány tankönyvi mondatokban beszél, s bár érthetően fejezi ki magát, Jerry nagyon unalmasnak tartja együttléteiket. Az egyik ikonikus formula az, amikor a randi lezárásaként elhangzik az est további alakulását eldöntő „here we are” (kb. „hát itt lennénk”) mondat, melyre a lány a „we are here” („itt vagyunk”) semmitmondó állításával felel. Jerry legnagyobb félelme, hogy nincs mondanivalójuk egymásnak, hiszen ő egy román lánnyal mindössze Ceaușescuról tud beszélni. Beszélnek is: a beszélgetés nem más, mint a diktátor, diktatúra, diktálás szócsalád tagjainak a mindenféle egyszerű bővített mondatba való belefoglalása. Valójában se az nem derül ki, hogy Jerrynek a diktátor nevén kívül van-e bármilyen információja a kommunizmus Romániájáról, sem az, hogy milyen tapasztalatai lehetnek a lánynak ezzel a rendszerrel kapcsolatban. Ami miatt Jerry mégis együtt marad a lánnyal, az az a meggyőződés, hogy a tornászlányok hajlékonyságuk miatt valószínűleg lenyűgöző szexuális teljesítményt képesek nyújtani. A rosszul sikerült randikat követően derül ki a rész végén, hogy a román lány hasonló mítoszt ismer hazájából: a komikus

az, akinek fantasztikus a teljesítménye a fizikális szerelemben. Az egymás mellett párhuzamosan elhaladó elvárások beilleszkednek egy olyan keretbe is, mely a diktátorság kérdését visszavezeti a 20. századi mintához, Hitlerhez. S ezen a ponton ismét megjelenik Lengyelország: az Elaine főnökét alakító karakter egy lengyel ásványvízmárkával kötött márkagyüttműködés ügyében mond egy olyan beszédet (véletlenszerűen rajta maradt lovaglónadrágban és orra alá kenődött, Hitler-bajuszszerű tintafolttal), melyben a karlendítés a részvények árának szárnyalását hivatott megmutatni.

Ha komolyan vesszük azt a megállapítást, hogy a *Seinfeld* erőteljes szókratészi ambíciója az élet

közvetlen és nagyítóüveg alatt történő megfigyelése, akkor Kelet-Európa éppen attól válik érdekessé, hogy a nagyítóüveg alatt alig látszik valami, hiszen a felnagyított jelek csupa ellentmondást hordoznak. A hősök nem képesek olvasni belőlük. S ha ennek az amorális sorozatnak a legfőbb jellemzője az volt, hogy a mi a jó és mi a rossz kérdését a mások által annak tekintett tartományához mérte, a kelet-európaiak nagyon alkalmasak arra, hogy végletesen összezavarják az erkölcs terén folyamatosan csapdákba eső New York-i lakosokat. Vagyis a semmiről szóló sorozat Kelet-Európáról is éppen azt a semmitmondó semmit mondta el, melyet azóta is próbál tartalommal feltölteni a sorozatgyártás.

A KORTÁRS ÍRÓ

Miklós Bánffy: *The Enchanted Night*

■ Bánffy Miklós neve a huszadik század utolsó éveiben vált ismertté az angol olvasók számára, miután 1999 és 2001 között az Arcadia Books nevű kis kiadó megjelentette az *Erdélyi történet* három kötetét Patrick Thursfield és az író lánya, Bánffy-Jellin Katalin fordításában. Az angol kiadás sikeresnek bizonyult, fordítói elnyerték az Egyesült Királyság egyik legjelentősebb fordításoknak szánt díját, az Oxford-Weidenfeld Fordítási Díjat. Az angol nyelvű piacon való megjelenés ugyanakkor lendületet adott az egyéb nyelvekre való átültetésnek is: az elmúlt húsz évben francia, spanyol, olasz, holland, német, sőt kínai nyelven is megjelent, a közelmúltban (2019-ben) pedig Marius Tabacu kítűnő fordításában román nyelven is kiadták.

A relatív siker ellenére (az Arcadia Books 2009 és 2011 közt új, modernebb dizájnú borítóval újra kiadta a köteteket, illetve 2011-ben *The Phoenix Land* címen az emlékiratait is) Bánffy neve mellé azért mintha odatapadt volna az „elfelejtett” vagy „újrafelfedezett” jelző. A recenziók kötelező eleme lett megfogalmazni némi csodálkozást, hogy egy ilyen izgalmas életműről korábban mit sem hallott a recenzens/olvasó. Nevezték erdélyi Tolsztojnak, osztrák–magyar Trollope-nak, aki rókavadászat helyett suhanó szánokról, a House of Commons helyett pedig a budapesti Parlament folyosóin zajló beszélgetésekről ír, próbálták a helyzetéből fakadó egzo-

tikum mögött felvázolni egy nagy modern regény szerkezetének körvonalait és az általános érvényű emberi igazságok megfogalmazását.

Az igyekezet, hogy a mai olvasó világa felől váljék értelmezhetővé egy bő fél évszázaddal korábban zárt életmű, érthető, hiszen a huszonegyedik századi angol olvasó számára nagyon távoli, és számos kulturális, történeti, társadalmi háttérismeretet igénylő világról szól Bánffy monumentális regénytrilógiája. Nem csoda, hogy a *Telegraph*-ban lelkes recenziót író Charles Moore a nagy klasszikus regények hívószavait sorolja Bánffy könyve kapcsán: „Bánffy trilógiája az egyik legjobb fikciós mű, amit valaha olvastam. Nagyon szórakoztató, ugyanakkor mélységesen komoly. Olyan, mint a *Háború és béke* meg az *Anna Karenina* egybegyűrve. Szerelem, szex, város, vidék, pénz, hatalom, szépség és egy saját vérszét megakadályozni nem tudó társadalom pátosza – minden itt van.”

Egy letűnt korszak és életforma monolitikus regénytrilógiában való megörökítése után a „magyar Tolsztoj” kispárájából közölt válogatás kiadója, szerkesztője, fordítója óhatatlanul döntéshelyzetben találja magát: milyen szövegek kerüljenek az elbeszéléskötetbe: a nagyregény által kitaposott utat volna érdemes követni, vagy megismertetni az olvasót Bánffy munkásságának új, még ismeretlen világaival? A kozmopolita, nagy műveltségű politikus-Bánffy, a színpadi világ kiváló ismer-

rője, a távoli, egzotikus Erdélyből származó arisztokrata vagy a havasi kisemberek zord világát tömör, erős mondatokban megjelenítő író kerüljön előtérbe? Milyen hangon szólaljon meg a Bánffy-novellisztika, egy általánosabb, közérthetőbb vagy az eredeti magyar szöveg esetleg archaizáló vagy regionális elemeit átvenni próbáló, egzotikus hangon?

A Pushkin Press által 2020-ban kiadott *The Enchanted Night* címet viselő kötet szűk, mindössze tizenkét szöveget tartalmazó válogatás Bánffy teljes pályája során írott kisprózájából, melynek címadó írása éppen Bánffy egyik utolsó elbeszélése, az 1946-ban megjelent *Bűvös éjszaka*. (Amelynek eredeti lelőhelyeként tévesen adják meg az akkor már nem létező *Erdélyi Helikon* irodalmi folyóiratot. Érdekességszámba megy az is, hogy erre az írására a magyar recepció kisregényként szokott hivatkozni, önálló könyv formában is jelent meg a Józsa Béla Atheneum kiadásában, 1946-ban. Mint ilyen talán az utolsó olyan írása volt Bánffynak, amelyet kényszerű elhallgattatása, majd Magyarországra való áttelepülése előtt még megjelentetett.)

A Pushkin Press egyébként olyan neves szerzők angol kiadója, mint a nemzetközi piacon a közelmúltban egyre népszerűbb Szerb Antal, Stefan Zweig vagy Elsa Morante. A novellák fordítója, Len Rix ugyancsak nagy presztízsű, többszörösen díjazott fordító, a magyar irodalomból többek közt Szerb Antal és Szabó Magda munkái szólalnak meg az ő hangján angolul. Az új, angol nyelvű Bánffy-kötet tehát már nem meglepetésként érkező egzotikum, hanem illeszkedik abba az értelmezési irányba, amelyet Szerb Antal vagy Márai nyugat-európai sikere kijelölt. Mivel itt kisprózáról van szó,

és nem regénytrilógiáról, amelynek világa térben és időben jóval behatároltabb, a szövegválogatás lehetővé teszi a Bánffy-életmű nagyobb lélegzetű, aktualizáló olvasatát. És éppen ez az, ami magyar olvasóként rendkívül izgalmas lehet számunkra: melyek a Bánffy-próza olyan vonásai, amelyek az idegen nyelv és kultúra fénytörésében mutatkoznak meg, és amelyeket felerősít a szűk körű, és mindenkor aktualitás érzékeny válogatás?

Ennek visszafejtésében eligazításként szolgálhat a fordító előszó, amelyben Len Rix röviden felvázolja Bánffy élettörténetét, felsorolja életművének jelentősebb darabjait, kitérve olyan művekre is, amelyek még nem olvashatók angolul, mint a *Reggeltől estig* című korai (1927-es regénye) vagy utolsó műve, az 1949-ben írt *Milolu*. (Amely kapcsán Bánffy és általában a művészet profetikus vonása is felmerül, hiszen a kisregény cselekménye azzal indul, hogy fényes nappal ellopnak egy festményt a Szépművészeti Múzeumból – utóbb két ilyen alkalom is volt –, illetve egy Leonardo da Vinci által festett Jézus-portré eredetiségének kérdése is felmerül, ami csupán a közelmúltban lett téma a művészettörténeti hírek között.)

Az új angol kiadás tehát egy modern, izgalmas, a mai kor emberének mentalitásvilágához közel álló témákkal dolgozó Bánffy Miklóst mutat be. Ez legerőteljesebben a női sorsokra való fókuszálásban, illetve a női szempontot hangsúlyozó novellákban érhető tetten. A kiválasztott tizenkét elbeszélés felében erős női szereplőkkel találkozunk, a cselekmény az ő alakjukra összpontosít, az ő gondolataikat követjük. Két, középkori díszletbe helyezett mese (*A sátán, Lóki Gáspár csodás története*) lovaghősei számára ugyancsak

egy-egy nőhöz való viszonyuk bizonyul sorsdöntőnek. Különösen erőteljesen jelentkezik mindez a *Helena Spártában* című novellában, amely mai szemmel a toxikus maszkulinitás, a macsó kultúra erőteljes kritikájaként is olvasható, és nagyon hasonlóan ragadja meg a trójai háború témakörét, mint a közelmúltban Pat Barker Booker-díjas szerző két regénye a *Briszéiszt*, illetve a mondakör többi női alakját központba helyező *The Silence of the Girls* és a *The Women of Troy*.

Míg magyar olvasó számára Bánffy alapvetően nagy transzilvánista íróink egyike, életművének egyik értelmezési kulcsa az erdélyi, többnyire magyar szempontból történő etnikai olvasat, addig a jelen válogatás néhány szövege egy nagy műveltségű kozmopolita világfit mutat meg. Olyan író, aki kínai diplomatókkal cseveg egy Nyugat-Európán keresztül robogó vonaton, akinek írásaiban a távoli kelet ugyanolyan mesésen vonzó, de azért rendszeres hajójáráttal elérhető célpont, mint a koloniális korszak nagy angol szerzői számára. (Ilyen értelemben angol olvasói számára Bánffy olvasható Kipling vagy Conrad felől is.)

A négy Erdélyben játszódó történet ebből a szémszögből nézve egyfelől némi archaikus egzotikumra épít (*Farkasok*, *Havasí történet*), másfelől meg egyértelműen román vagy vegyes etnikumú vidéken játszódó történet.

Ugyancsak közvetlenül a mai olvasó világképéhez szól az eredetileg 1942-ben, az *Erdélyi Helikon*ban közölt *A fertőzött planéta* című novella, amely a maga korában még szatirikus pacifista írás lehetett elsősorban, de huszonegyedik századi olvasója számára a klímaválság és világhár-

vány közepén erőteljes többletjelentéssel bír a Földet megmenteni igyekvő, az azt pusztító veszélyes kórokozók (emberekkel) kísérletező tudósok története.

Bánffy Miklós kisprózája angolul tehát egy mai témákra érzékeny, az eredeti lokális/temporális értelmezési keretek közül határozottan kilépő szerzői világot mutat meg. Ezt tükrözi Len Rix elegáns, gördülékeny fordítása is, amely az egyes szövegek esetleg idegenen hangzó, archaizáló elemeit kiiktatva, egy általánosabb, elegánsabb és közérthetőbb prózanyelvet teremt. Így lesz az eredetiben „elosztás” jelentésű régies „osztály” szó az angolban elv „principle”. („Pedig az osztály már előzetesen is így volt megbeszélve” / „despite the fact that the matter had been agreed in principle before they had come.”)

Hogy ez az eredeti értelmezési keretektől történő elmozdulás még mindig mennyi egzotikumot jelenthet egy angol olvasó számára, azt jelzi a fordítói előszó zárata, amely arra figyelmeztet, hogy az írások „kezdeti vonzereje talán a helyszínek újdonságában rejlik, ám ami bizonyára megmarad belőle, az az elbeszélő könnyed stílusa, a részletekre való érzékenysége és az az együttérző okosság, amely átítatja a cselekményt, legyen az bármilyen bizarr vagy groteszk”.

A *The Enchanted Night* tehát egy újabb lehetőség arra, hogy a Bánffy-értelmezésből itthoni megközelítésben is végleg kikopjon az Ady által bármennyire is pozitívan értett „úri dilettáns” jelző, hogy Bánffy közéleti, politikai karrierje, társadalmi származása végül csakugyan háttérbe szoruljon írói érdemei mögött.

Vallasek Júlia

HOGY AZ 1848–1849-ES FORRADALMAT ÉS SZABADSÁGHARCOT ÉS HŐSEIT MAGUNKÉNAK ÉREZZÜK...

Katona Tamás – Ráday Mihály: *Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc emlékhelyei. III. – Arcok és sorsok. Hol sírjaik domborulnak.*

Szerk. Csorba László.

■ Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc sok szempontból nehéz téma. Sokan elcsépeltnek érzik, sokaknak csak az iskolai történelem- és magyarórákat juttatja eszébe, sokaknak csak Petőfit és Kossuthot jelenti. Nehéz 1848–1849-ről úgy beszélni, írni, hogy a közönség feltétel és fenntartás nélkül nyitott legyen rá, úgy, hogy a mondanivaló új és érdekes legyen, és közben megalapozott és hiteles is, sőt esetleg hassanak is a befogadóra az olvasottak. A Corvina Kiadónál megjelent kiadvány mégis megpróbálta ezt teljesíteni, és az eredmény előtt kalapot kell emelni.

A Katona Tamás egykori országgyűlési képviselő, történész és Ráday Mihály operatőr, rendező, televíziós szerkesztő neve által fémjelzett, Csorba László történész által szerkesztett kiadvány egy „nagyobb egészbe” illeszkedik: egyrészt egy sorozat harmadik, befejező kötete, másrészt a Magyar Televízió sorozatának (Ráday Mihály és Katona Tamás műsoraként futott) is a lenyomata részben. A sorozat első kötete magáról a szabadságharcról, az eseményekről szólt, a máso-

dik követte az emigrációba a történések „hőseit”, a harmadik kötet pedig magukról a „hősökről” szól – az ismertekről és az ismeretlenekről egyaránt.

A kiadvány első pillanatra két okból is szokatlan. Egyrészt közel 450 oldalas, igencsak impozáns külsejű és tömegű, másrészt megnyerő a minősége, a könyvben szereplő mintegy kétezer színes fénykép is figyelemre méltó. Az olvasók hajlamosak – tapasztalatok alapján – azt gondolni, hogy a komoly, szaktudományos munkák külalakja „szürkébb” és szerényebb, és főleg a tudománynépszerűsítő, ismeretterjesztő kiadványok látványosak, de szerencsére ebben a kötetben a két jellemző egyesült.

A könyv elején Ráday Mihály – aki idén júliusban hunyt el – ismerteti a kötet keletkezésének részleteit, körülményeit, azt, hogy az emlékhelyek bemutatása már az első kötettől kezdve csak részben követi a televíziós műsort. Bár az előszóban nem szerepel, de a teljes képhez hozzátartozik, hogy Katona Tamás történész már nem érthette meg a könyvek megjelenését, illet-

ve a harmadik kötetben helyét részben Csorba László vette át, vele vált újra teljessé az alkotói csapat Katona 2013-as halála után.

A könyv nagy részét az *Arcok és sorsok* című rész teszi ki, mely alfabetikus sorrendben mutatja be az 1848–49-es események nagy alakjait helyszínekhez kapcsolva őket. A „bemutatók” hossza igencsak változatos, van, akinek közel húsz oldal jutott, van, akinek csak kettő. Ám nem a terjedelem, sőt még csak nem is az illusztrációként beillesztett képek a fontosak és az igazán izgalmasak, hanem a stílus, a forma, amit a kiadvány megálmodói, szerzői, szerkesztői választottak. Az 56 ismert vagy néha kevésbé ismert személyiséget beszélgetésekből ismerjük meg, az életrajzi, illetve történeti adatokon, tényeken túl érdekességeket, kevesek által hallott történeteket ismerhetünk meg. A szerzők, illetve a szerkesztő beszélgetnek egymással a történelmi alakok életének sokszor alig ismert epizódjait felvillantva, illetve összekapcsolva őket a képeken látható helyszínekkel. Az illusztrációk között minden személy esetében találunk szobrokról – leggyakrabban mellszobrokról – készült fényképeket is, így könnyen magunk elé tudjuk képzelni az illetőt, akiről a leírtak szólnak.

Az id. Adrássy Gyulával kezdődő és Wesselényi Miklóssal végződő névsor nagyon változatos, Kosuth Emíliától Römer Flórison át Teleki Blankáig a kor izgalmas, cselekvő alakjairól beszél. Nehéz lenne a több mint félszáz történelmi figuráról, illetve a hozzájuk kapcsolódó emlékhelyekről leírtakat összegezni – sőt nem is lenne jó ötlet – hiszen épp ez az, ami a kötet lényegét, magját adja, amiért kézbe kell venni és elolvasni. A kötet al-

kotói a „beszélgetés” forma által olyan módszerre, megoldásra találtak, mely az igencsak adatgazdag, információdús szöveget is élvezetessé, olvasmányossá teszi. A szerzők és a szerkesztő beszélgetése, az elhangzott, illetve a leírt történetek a „helyeket” élővé teszik, házakat, kastélyokat, utcákat, tereket és szobrokat emelnek ki a műemlék és emlékhely szavak néha szinte semmitmondó homályából, tartalmat, értelmet adnak nekik.

A kötet egyik nagy erénye, hogy még a történelemben jártas olvasók és a történelem iránt érdeklődők számára is tud újat mondani és mutatni, hisz még például Petőfi Sándor kapcsolatát, kötődését Kis-kunfélegyházához vagy Aszódhoz sokan ismerik, azt kevesen tudnák megmondani, hogy mi köze a forradalom költőjének Borjádhoz vagy épp Csöngéhez. De ez a gondolat nemcsak a helyszínekre érvényes, hanem a kötetben szereplő személyiségekre is, hiszen a művészettörténész, régész, politikus Pulszky Ferenc vagy Veres Pálné (aki Brunsvik Teréz barátnője és törekvéseinek folytatója volt) nevét sokkal kevesebben ismerik, mint Arany Jánosét vagy Vasvári Pálét.

Az *Arcok és sorsok* rész gazdag és látványos képanyagának, illetve az emlékhelyek alapos megismerésének egy érdekes, és részben logikus és érthető velejárója, hogy az olvasónak kedve támad a Kárpát-medencében kirándulni. A kötet nyomán érdekes tematikus kirándulásokat, hosszú hétvégéket lehet megtervezni tágabb hazánk és múltunk megismerése érdekében.

A kötet második, terjedelmileg szerényebb – közel ötven oldalas – része, amely a *Hol sírjaik domborulnak* címet viseli, részben épp az ellentéte a kötet első felének: nem

a forradalom és szabadságharc ismert szereplőinek állít emléket, hanem az akár névtelen honvédeknek – kiknek emlékét néha csak egy-egy megfeketedett, mohás sírkő, közös emlékhely őrzi az egykori Nagy-Magyarország valamely szegletében. Természetesen a fényképes lista nem törekszik a teljességre, de a szerzők igyekeztek Magyarországról és a határokon túlról minden ismert sírt bemutatni, illetve fáradságos munkával, kiszállások alkalmával új sírokat felfedezni. Ráday Mihály egy a kötet megjelenése kapcsán készült interjúban elmondta, nem titkolt céljuk volt, hogy az emberekben tudatosítsák ezeknek az emlékhelyeknek a fontosságát, azok emlékének a fontosságát, akik 1848–1849-ben honvédeknek mondhatták magukat. Nemcsak az lenne a feladatunk, hogy ápoljuk és őrizzük ezeket a sírokat, építáfiumokat, emlékműveket, hanem az is, hogy megértsük, hogy ezek a „mi” honvédjeink, hogy március 15-én nem feltétlenül vagy nemcsak Kossuth Lajosnak, Széchenyi Istvánnak, Deák Ferencnek vagy épp Petőfi Sándornak lehet, kell emléket állítani, hanem sok Kárpát-medencei településnek meglehet a saját március 15-éje, a saját emlékhelyénél. Csernátomban kimehetnek Balog Izre sírjához, Ballassagyarmaton pedig Antony Béla sírkövéhez, Szatmárnémetiben Kiss Gedeonéhoz, Pakson Kocs Gáboréhoz, akkor is, ha ők nem szerepelnek a történelemkönyvek lapjaiban név szerint.

A honvédsírok fényképei a kötetben egész kisméretűek, fehér-feketéek, alattuk a név és helységnév áll. Ábécé sorrendben elrendezettek, ami plusz mondanivalót ad a résznek – hiszen így még jobban érzékeljük azt, hogy a Kárpát-medenceben

mindenhol vannak ilyen sírok, hogy ezek az események átíveltek a mai határokon, hogy ez a magyarság közös múltjának a része, kollektív tragédiánk és büszkeségünk egyben. Ugyanígy többletjelentést hordoz a fekete-fehér képek használata a színes illusztrációk helyett, tisztelet, főhajtás és kegyeletlerovás is van benne.

A kötetet egy-egy impozáns helynév- és névmutató zárja, amely nemcsak ebben a harmadik kötetben, hanem mindhárom kiadványban (*Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc emlékhelyei. I. – Események és helyszínek és Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc emlékhelyei. II. – A száműzöttek nyomában az előző két könyv címe*) segíti az eligazodást.

Bár a tavaly megjelent *Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc emlékhelyei. III. – Arcok és sorsok. Hol sírjaik domborulnak* című kötet stílusa, szerkezete által élvezetes és olvasmányos, mégsem egy könnyű olvasmány, amit pár nap alatt „letud” az olvasó. Közel ötszáz oldal tömény információ, közel ötszáz oldal történelem, történetek, amikre érdemes emlékezni, történetek, amelyek néha szívet melengetők. Elrettentő az oldalszám, elrettentő, hogy milyen nehéz a könyv – tipikusan nem a nyaralásra elcipelt olvasmány ez.

Ráday Mihály egy interjúban azt mondta, esetleg úgy kell olvasni, hogy az ember minden este elolvas egy-egy személyhez kötődő részt, bár lehet, lesz, aki többre kíváncsi egyszerre. Ugyanitt érdemes megjegyezni, hogy ez a kötet tipikusan olyan kiadvány, amit jó volna, ha a tanárok bevinnének az iskolába a kötelező tankönyv mellett, és felolvasnák, közösen elolvasnák az adott óra tananyagához kapcsol-

lódó részt, hiszen a könyv néha szinte anekdotikusnak ható története emberibbé, kézzelfoghatóbbá teszi a sokszor szinte pátosszal felidézett forradalmat és szabadságharcot.

A kötet hátoldalán található ajánlóban Ráday Mihály úgy fogalmaz, hogy „önmagában is megáll a mű, de még szórakoztatóbb a másik kettővel összeolvasva”. Szórakoztatóbb és információgazdagabb is a teljes „trilógia”, mégis azt kell mondanunk, hogy ez az egy könyv is elég, elég lenne, ha legalább ezt elolvasná minden magyar – a Felvidéktől Budapesten át Erdélyig, és máris közelebb éreznék magukhoz a magyar történelem egyik legfontosabb szeletét.

Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc emlékhelyei. III. – Arcok és sorsok. Hol sírjaik domborulnak szakkönyv és ismeretterjesztő kiadvány is egyszerre, bárkihez, mindenkihez szól. Valamilyen szinten „közönségkönyv”, hiszen a nagyközönség számára is jó olvasmány lehet, és sokakhoz közelebb hozhatja azokat az eseményeket, figurákat, amiket, akiket mondhatni hagyományos módszerekkel ismertettek meg velünk még az iskolában, amikor ezek egy kicsit elvesztek a matekpéldák és kémiai kísérletek között. Ez a kötet lehetőség, hogy (újra) megismerjük az 1848–1849-es forradalmat és szabadságharcot, hogy megszeressük, a miénknek érezzük.

Tóth Gödri Iringó

ABSTRACTS

Gyula Dávid

■ ***The Situation and Fate of the Archives of Writers***

Keywords: *archive, EMKE, Hungarian literature, publishing, Transylvania*

The author presents the fate of the literary archives in Transylvanian Hungarian literature in a diachronic overview, beginning with the 1970s, when a well-conceived publishing program of the Kriterion publishing house became a model for future projects in the field. The political changes in 1989 created new opportunities for researching and preserving literary archives. The Szabédi House in Cluj, in the administration of the Hungarian Cultural Society Of Transylvania (EMKE) became in 1996 an important site for such activities. The author discusses the necessary institutional and financial aspects that would lead to a sustainable preservation and research activity within the field.

Ioana Bot

■ ***On Archives and Books: A controlled Vertigo Exercise***

Keywords: *private archives, private libraries, reading practices, resistance through culture, Romanian communism, the history of literary ideas*

Over the past ten years, I've been researching the family archives of Ioana and Liviu Petrescu. Up to their premature demise, in the '90s, they were professors of Romanian and comparative literature at the University of Cluj. The archives went from private into public ownership and are currently kept at the O. Goga District Library in Cluj. Based upon my research, I

reflect on the way such private libraries and archives (belonging to the families of Romanian intellectuals under communism) should be saved from dispersal. Having attained public status, they can become thought-provoking objects of our literary history. Such objects allow for the recovery of dictatorship-resisting methods and for uncovering reading practices, the origin and circulation of literary ideas, along with elements of the private life, relevant to what we commonly term "the resistance through culture in communist Romania."

Mădălina Agoston

■ ***The Role of Literary Archives in the Construction of Critical Networks. The Jean Starobinski Archive: an Example***

Keywords: *correspondence, Jean Starobinski, literary criticism, private archive, Romanian cultural space*

The article reconstructs an episode of Romanian critical history, based on findings in Jean Starobinski's archive, located at the Swiss Literary Archives in Bern. These materials certify Jean Starobinski's relationship with Romanian translators and critics in the 1970s. Foreign influence is negotiated within Romanian literary criticism through an extensive dialogue with what we call today the "Geneva School".

Imre József Balázs

■ ***Kántoresque: Research Models, Institutional Backgrounds***

Keywords: *digital humanities, intergenerational context, literary archive, literary museum, network*
The research project Kántoresque was launched in 2020 in coope-

ration of two colleges of excellence of the Babeş-Bolyai University in Cluj, the Invisible College and the Spectator Media College. The project aims to facilitate access to the literary archive of Lajos Kántor, literary critic and former editor-in-chief of *Korunk*, through video materials, visual and textual documentation, reflecting on the inter-generational contexts of cultural memory. The experience of the Kántoresque project provides arguments when documenting how in the Transylvanian Hungarian cultural space contacts and interactions between culture and public life occurred: Lajos Kántor's heritage and archives provide access to research on literature, fine arts, theater, politics, institutional history and education.

Júlia Jakab

■ ***About a Document Found in Lajos Kántor's Literary Archive. An Appendix to the Literary History of Kántor-Láng***

Keywords: *Hungarian literature from Romania, literary archive, literary history, Romanian translation, overview*

The paper investigates how a recently found document that contains a summary of literary developments of 1970s Hungarian literature from Romania can complete the literary history written by Gusztáv Láng and Lajos Kántor. While presenting the unpublished epilogue to their book, the aim of the article is to compare it with the second edition of *Kántor-Láng Romániai magyar irodalom 1944–1970*, with the supplemented version published in 1982, part of the so-called „Spenót /Sóska” (Béládi ed., *A magyar irodalom története 1945–1975*. IV. *A határon túli magyar iro-*

dalom), as well as to seek an answer to whether the authors discussed in the Romanian language document are present with similar emphasis in the *Száz év kaland*. Lastly, the overview reflects on Zoltán Bertha's and András Görömbei's book *A hetvenes évek romániai magyar irodalma*, in order to highlight comparatively the criteria, perspectives and intentions of the authors.

András Kányádi

■ ***Casanova contra Voltaire. A Translator's Note***

Keywords: *church, Giacomo Casanova, Gabriel Soulé, Voltaire, Warsaw*
The author clarifies the contexts of a letter written by Casanova to Gabriel Soulé, a letter sent from Warsaw, in 1766. The text is published in Hungarian translation from *Pages casanoviennes. Correspondance inédite de Jacques Casanova*. The letter is quite critical about Voltaire's views, and the article discusses the personal reasons behind such evaluations, including the conflictual outcome of a meeting between Voltaire and Casanova, and also a failed Italian translation of *L'Écossaise* by Voltaire.

Márta Zabán

■ ***Cultural Associations and Nation-building***

Keywords: *assimilation, Arad, cultural association, nationalism, social history*

The 19th century history of cultural associations offers a rich and important variety of resources for social history research. The historical records of Kölcsey Association in Arad not only make it possible to reconstruct the restricted validity of a local-scale

initiative, but also reveal the role of a particularly important institution with diverse functions in the social life of the age. In this study, I try to place the history of the first years of the Kölcsey Association in the context of contemporary association life, and I try to interpret the role of the association in the nation-building efforts of the era through a case study.

Zoltán Tibori Szabó

■ ***The Heritage of Those Walking Before Us***

Keywords: *digitalization, heritage, literary archive, Minerva Cultural Association, visual archive*

The author, president of the Minerva Cultural Association, associate professor of the Babeş-Bolyai University, presents the evolutions in preserving the cultural heritage and cultural archives through the activity of the Association. With a history of the Association that goes back to the interwar period, the Minerva Archive was conceived as a collection of media-related content, including visual and textual materials. The author presents the possibilities of research that such archives offer, including the digitalization of materials, and creating a database for future researchers of Transylvanian culture and press.

Cristina Brînzan-Antal

■ ***The Archives of the Szabédi House: Case Study about Pál Bodor***

Keywords: *Diurnus, EMKE, heritage, Pál Bodor, Szabédi House*

The 136-year-old building of the Transylvanian Hungarian Public Cultural Association, that was inherited from László Szabédi's sister, became the Szabédi Memorial House since 1996, and the

donation included the writer's literary archive. Since then, many archives arrived at the memorial house, including the archive of Pál Bodor (also known as Diurnus), a writer, poet, translator, and journalist. Processing his legacy can contribute to a more accurate understanding of the history of Hungarian society in Romania over the past 60 years. In addition, the archive constitutes a possible source for monographs, for the development of institutional strategies, and also an opportunity for young intellectuals to initiate research projects.

Ágnes Gálfalvi

■ ***The Problems of Hungarian Publishers from Romania during Postcommunism Reflected in Three Essays by Gyula Dávid***

Keywords: *Gyula Dávid, Hungarian literature from Romania, post-communism, publishing, statistics*

Gyula Dávid is one of the most important editors and publishers of Hungarian literature from Romania during the last five decades. His writings about publishing illustrate some important issues of Hungarian book publishing in Romania: publishing as a bridge between Romanian and Hungarian cultures; publishing as an intermediary from writer to reader; efficient book distribution, financing and planning, regardless of the existing economic context; the relationship between literary canon and publishing; the shortcomings of the Transylvanian system of cultural institutions. Of these, the article now examines the first four lines of thought in three writings of the literary historian.

Dávid Péter

■ **Teacher appointments at the Faculty of Humanities, Languages and History of Franz Joseph University**

Keywords: *Franz Joseph University, 1872, World War I, decision-making mechanisms*

The subject of the article is the process of professor selection at the Franz Joseph University from its founding to the First World War. Its aim is to shed some light on the decision-making process and on the primary and secondary criteria for these decisions, based on the analysis of a few representative cases. The research revealed that there was no established official process for nominations, but there was an informal process that was followed in most cases. This involved the publication of a call for applications, the analysis of applications by a commission of faculty members and finally a faculty vote, based on which a name was submitted for approval by the minister of education and finally the king. The studied sources also revealed that if there was strong faculty support or pressure from the ministry, a teacher could be appointed without going through this process. The selection criteria themselves were also varied. Officially the faculty stated that the quality of the prior scientific work was the primary factor based on which it decided, but sources revealed that prior relationships and the impression made on faculty members by an applicant had a deciding influence in cases with multiple satisfactory applicants.

Attila Tárnok

■ **Contemporary English Novelists of the Indian Diaspora**

Keywords: *contemporary literature, diaspora, expatriate, India, novel*

Our present review, third in the series, presents selected novels by Indian authors writing in English at the turn of the millennium. Among the authors discussed are Vikram Seth, Arundhati Roy, Amit Chaudhuri and Rohinton Mistry: all of whom have earned name and prestige in a deluge of English language fiction published around the world.

Péter Cseke

■ **Between Scylla and Charybdis: Géza Páskándi and the Transylvanian absurd in Korunk**

Keywords: *absurd, Korunk, literary debate, play, theatre*

The author presents the innovative views of playwright Géza Páskándi about the theatre of the late 1960s and the 1970s. Páskándi published during this period several self-reflexive articles about the theatre of the absurd, and published also plays in Korunk. The article discusses Páskándi's plays in the context of the articles and of the critical debates.

Huba Mózes

■ **Textual Grids**

Keywords: *intertextuality, poetics, poetry, tautology, textual grid*

The author discusses a special form of intertextuality in the works of poets like Ottó Orbán and Attila Nyilas. Textual grids offer spaces for poets to be filled in with new types of content, and in the discussed examples are used either as

exercises of tautology or palimpsests of well-known texts.

Anna Keszeg

■ ***Dictators Riding Ponies***

Keywords: *Eastern Europe, Netflix, Seinfeld, series, TV*

The author analyses the representations of Eastern Europe in some episodes of *Seinfeld*, in the context of the series' recent availability on Netflix.

Júlia Vallasek

■ ***A Contemporary Writer: Miklós Bánffy's Short Stories***

Keywords: *contemporary literature, female characters, short story,*

translation, Transylvanian Hungarian literature

In a review article about Miklós Bánffy's *The Enchanted Night*, a collection of short stories published in English translation, the author identifies as the main strategy of the translator an attempt to offer a view of Bánffy as a contemporary writer. Besides characteristics in the narrative that are stressed through selection, a special focus on the female characters is also discussed as a possibility to see Bánffy as a contemporary writer.

Pártoló tagok

András Sándor – író, költő, Nemesvita
Bencsik János – képzőművész, Budapest
Dr. Nicholas Bodor – vegyészprofesszor, Miami
Dr. Filep Antal – néprajzkutató, Budapest
Kelemen Hunor – író, politikus, az RMDSZ elnöke
Dr. Kende Péter – szociológus, Párizs
Dr. Kovalszky Péter – orvos, az AMBK elnöke, Detroit
Lauer Edith – politikus, az AMBK volt elnöke, Cleveland
Markó Béla – költő, politikus, Marosvásárhely
Dr. Romsics Ignác – történész, akadémikus, Göd
Dr. Úry Előd – fogorvos, az Erdélyi Kör elnöke, Sopron
Dr. Varga István – ügyvéd, Orosháza

Támogató tagok

Ágh István – költő, Budapest
András István – teológiai professzor, Gyulafehérvár
Árkossy István – képzőművész, Budapest
Dr. Avornicului Mihály – egyetemi adjunktus, Kolozsvár
Dr. Barabási Albert László – fizikus, akadémikus, Budapest
Dr. Benkő Samu – történész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Bitay Enikő – akadémikus, Kolozsvár
Dr. Buchwald Péter – vegyész, Kolozsvár
ifj. Dr. Buchwald Péter és Dr. Buchwald Amy – tudományos kutatók, Miami
Dr. Csapody Miklós – irodalomtörténész, Budapest
Dr. Cseh Áron – jogász, diplomata, Budapest
Csöregi Csenge – rendezvényszervező, Budapest
Péter Deák – statikus mérnök, Zürich
Dr. Deréky Pál – irodalomtörténész, Bécs
Dr. Egyed Ákos – történész, akadémikus, Kolozsvár
Ferencz Éva – levéltáros, Marosvásárhely
Dr. Amedeo Di Francesco – egyetemi tanár, Nápoly
Füzi László – irodalomtörténész, főszerkesztő, Kecskemét
Dr. Geréb Zsolt – teológiai professzor, Kolozsvár
Judik Zoltán – építészmérnök, Budapest
Kálóczy Béla Tibor – nyugdíjas köztisztviselő, Halásztelek
Kerekes György – szerkesztő, Kolozsvár
Dr. Kiss András – orvos, Pócsmegyer
Kiss Károly – ny. agronómus, Élesd
Kónya-Hamar Sándor – költő, közíró, Kolozsvár
Korniss Péter – fotóművész, Budapest
Dr. Kovács András – művészettörténész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Kovács Zoltán – egyetemi docens, Kolozsvár

Könczey Elemér – grafikus, Kolozsvár
Márton László – vállalkozó-igazgató, Gyergyószentmiklós
Molnár Judit – szerkesztő, Nagyvárad
Nagy Éva – ny. tanár, Calgary
Dr. Nagy Mihály Zoltán – főlevéltáros, Nagyvárad
Dr. Pomogáts Béla – irodalomtörténész, Budapest
Dr. Singer Júlia – biostatistikus, Budapest
Dr. Sipos Dávid – idegenvezető, Kolozsvár
Dr. Szarka László – egyetemi tanár, Komárom
Dr. Szász István Tas – orvos, Leányfalu
Dr. Tamás Ernő és Sedlmayer Ella – Sopron
Dr. Tankó Attila – orvos, Budapest
Dr. Tibori Szabó Zoltán – szerkesztő, Kolozsvár

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette:

Balázs Imre József

Áfra János (1987) – költő, szerkesztő, műkritikus, Debrecen

Mádálina Agoston (1994) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár

Balázs Imre József (1976) – egyetemi docens, BBTE, főszerkesztő-helyettes, Korunk, Kolozsvár

Ioana Bot (1964) – egyetemi tanár, BBTE, igazgató, Modern Filológiai Kutatóközpont, Kolozsvár

Brinzan-Antal Cristina (1993) – kutató, EMKE, doktorandus, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest–Kolozsvár

Giacomo Casanova (1725–1798) – fró Cseke Péter (1945) – ny. egyetemi tanár, BBTE, szerkesztő, Korunk, Kolozsvár

Dávid Gyula (1928) – irodalomtörténész, szerkesztő, tiszteletbeli professzor, BBTE, Kolozsvár

Fecske Csaba (1948) – költő, Arnót

Gálfalvi Ágnes (1970) – doktorandus, BBTE, Kolozsvár, kiadóvezető, Lector Kiadó, Marosvásárhely

Halmi Tamás (1975) – költő, esszéista, a Magyar Művészeti Akadémia ösztöndíjasa, Pécs

Jakab Júlia (1999) – mesterképzős hallgató, BBTE, Kolozsvár

Kányádi András (1971) – irodalomtörténész, egyetemi docens, INALCO, Párizs

Keszeg Anna (1981) – kultúrakutató, PhD, egyetemi adjunktus, BBTE, szerkesztő, Korunk, Kolozsvár

Kozma Tamás (1939) – nevelésszociológus, az MTA doktora, professor emeritus, Debreceni Egyetem

Mózes Huba (1941) – irodalomtörténész, Miskolc

Péter Dávid (1998) – mesterképzős hallgató, BBTE, Kolozsvár

Pokorny Attila (1977) – szobrászművész, Budakalász

Tárnok Attila (1963) – egyetemi adjunktus, PhD, PPKE, Esztergom

Tibori Szabó Zoltán (1957) – újságíró, egyetemi docens, BBTE, elnök, Minerva Művelődési Egyesület, Kolozsvár

Tóth Gödri Iringó (1993) – művészet-történész, újságíró, doktorandus, BBTE, Kolozsvár

Vallasek Júlia (1975) – irodalomtörténész, egyetemi docens, BBTE, Kolozsvár

Zabán Márta (1982) – irodalomtörténész, PhD, egyetemi adjunktus, BBTE, Kolozsvár

TÁMOGATÓK

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKÁRSÁG

CONSILIUL JUDEȚEAN
CLUJ

MINISTERUL
CULTURII

Hungarian American
Coalition

„Ha elfogadjuk, hogy minden olvasmány egzisztenciálisan befolyásoló erővel bír, akkor el kell ismernünk az efféle archív dokumentummá vált könyvtárak azon képességét, hogy frott (azaz objektív) módon megőrzik annak a történeti behatároltságnak az érzetét, amelyet az olvasó egyén élt meg az olvasás során. S így azon kutatók, akik e problémakör kibogozásának látnak neki, elkerülhetetlen módon egy másodlagos olvasás alanyaivá fognak válni, melynek rekonstruálásához eddig ismeretlen filológiai módszereket kell majd találnunk.”

(Ioana Bot)

ISSN 1222 8338

9 771222 283304 2 1 0 1 1

10 LEJ
800 FT

PATRIMONIUL LITERAR, ARHIVE LITERARE
LITERARY HERITAGE, LITERARY ARCHIVES